

Луганський
державний університет
внутрішніх справ
імені Е.О. Дідоренка

СПЕЦІАЛЬНИЙ ВИПУСК

Частина 3

ВІСНИК

5'2008

ВІСНИК

**Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка**

**ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
РОЗКРИТТЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ
ЗЛОЧИНІВ**

Спеціальний випуск № 5

У трьох частинах

Частина 3

**Луганськ
2008**

Науково-теоретичний журнал Виходить щоквартально* Заснований 1997 року* Засновник і видавець: Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка* Реєстр. свід. ЛГ № 1052-173/ПР, видане Головним управлінням юстиції у Луганській області 21.05.2008 р.* Включений до переліку фахових видань ВАК України з юридичних наук *

Редакційна колегія:

Комарницький В.М.	- канд. юрид. наук, доц. (головний редактор)
Козаченко І.П.	- д-р юрид. наук, проф. (заст. гол. редактора)
Левченко О.І.	- канд. юрид. наук, доц. (відповідальний редактор)
Сегай М.Я.	- д-р юрид. наук, проф., акад. АПРН України
Розовський Б.Г.	- д-р юрид. наук, проф., член-кор. АПРН України
Знаменський Г.Л.	- д-р юрид. наук, проф., член-кор. АПРН України
Малишева Н.Р.	- д-р юрид. наук, проф., член-кор. АПРН України
Мамутов В.К.	- д-р юрид. наук, проф., акад. НАН України
Бурбело О.А.	- д-р екон. наук, проф.
Іщенко А.В.	- д-р юрид. наук, проф.
Лисенко В.В.	- д-р юрид. наук, доц.
Бірюков В.В.	- канд. юрид. наук, доц.
Сілоков В.О.	- канд. юрид. наук, доц.
Беницький А.С.	- канд. юрид. наук, доц.
Коваленко В.В.	- канд. юрид. наук, доц.

У спеціальному випуску представлено наукові доповіді й повідомлення на всеукраїнській науково-практичній конференції "Інформаційне забезпечення розкриття та розслідування злочинів", яка відбулася в Луганському державному університеті внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка 30 - 31 травня 2008 року і яку було присвячено пам'яті Е.О. Дідоренка - видатного теоретика, науковця і досвідченого практика.

Статті публікуються в авторській редакції.

✉ Україна, 91493, Луганськ, сел. Ювілейне, вул. Генерала Дідоренка, 4.
Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
☎ 35-11-57, 35-11-40, факс 93-50-77.

© Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка, 2008

СЕКЦІЯ 3

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ФІКСАЦІЇ ДОКАЗІВ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ

Д.В. Ісютин-Федотков

кандидат юридических наук, доцент кафедри криміналістики
(Учреждение образования "Академия МВД Республики Беларусь")

СИНОНИМЫ В ЯЗЫКЕ ЗАКОНА И ЯЗЫКЕ КРИМИНАЛИСТИКИ

Язык нормативных правовых актов и науки предполагает однозначность понимания терминов и недопущение синонимии основных категорий¹.

В специальной литературе отмечается, что научные, технические и юридические термины не должны иметь синонимов². Однако по ряду причин язык нормативных правовых актов полностью избавиться от синонимии невозможно³.

¹ Синонимия (от греч. *synonymia* - однородность) - тождество или близость слов или выражений по значению; См.: Словарь иностранных слов. 8-е изд., стереотип. - М.: Рус. яз., 1981. - 624 с. Синонимы (от греч. *synonymos* - однородный) - слова, различные по звучанию, но тождественные или близкие по смыслу, а также синтаксические и грамматические конструкции, совпадающие по значению. Синонимы бывают полные (русские "языкознание" - "языковедение") и частичные (русские "дорога" - "путь"). См.: Энциклопедия Кирилла и Мефодия, версия 1.0.0.1, Cyril & Methodius Copyright. (2000). Электрон. текстовые дан. (4 791 173 120 байт). - М.: Great Encyclopedia, 2001.

² Савицкий, В.М. Язык процессуального закона. Вопросы терминологии / Под ред. А.Я. Сухарева. - М.: Наука, 1987. - С. 30 - 31.

³ Губаева, Т.В. Язык и право. Искусство владения словом в профессиональной юридической деятельности. - М.: Норма, 2004. - С. 60 - 67.

Вместе с тем, в законодательстве, а также научных источниках используется различная терминология применительно к тождественным или близким по смыслу словам.

Синонимия в языке криминалистики может быть вызвана не-обдуманной неологизацией¹, заимствованием иноязычной лексики, другими причинами. В качестве примера можно обратить внимание на различную терминологию, используемую применительно к получению образцов для сравнительного исследования.

Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь предусматривает "получение" образцов для сравнительного исследования², закон Республики Беларусь "Об оперативно-розыскной деятельности" - "сбор" образцов³, Таможенный кодекс Республики Беларусь - *взятие* образцов⁴. В юридической литературе встречаются такие выражения как "отбор"⁵ и "изъятие"⁶ образцов.

¹ Неологизмы - (от греч. neos - новый, и греч. logos - слово), 1) новые слова и выражения, созданные для обозначения новых предметов или для выражения новых понятий. К неологизмам относятся и заимствования. 2) Новые слова и выражения, необычность которых ясно ощущается носителями языка. См.: Краткая российская энциклопедия. Электрон текстовые дан. (709 969 920 байт). - М.: Научное изд-во "Большая российская энциклопедия", ЗАО "Новый диск", 2005.

² Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь: Принят Палатой Представителей Национального Собрания Республики Беларусь 24 июня 1999 года; Введ. в действие 1 января 2001 года // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. - 2000. - № 77 - 78. Пер. № 2/71; № 100 Пер. № 2/205; 2003. - № 8. Пер. № 2/922, № 80 Пер. № 2/969; № 83. Пер. № 2/974.

³ Об оперативно-розыскной деятельности: Закон Респ. Беларусь, 9 июля 1999 года, с изм. и доп. от 16 июня 2000 года // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. - 1999. - № 57. Пер. № 2/64; 2000. - № 59. Пер. № 2/175.

⁴ Таможенный кодекс Республики Беларусь: Принят Палатой Представителей Национального Собрания Республики Беларусь 17 декабря 1997 года // Ведомости Национального Собрания Республики Беларусь. - 1998. - № 10 - 12. - Ст. 104; Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. - 2000. - № 50. Пер. № 2/166; 2001. - № 116. Пер. № 2/820; 2003. - № 8. Пер. № 2/932.

⁵ Судебно-экспертное исследование вещественных доказательств / О.М. Дятлов, И.С. Андреев, О.С. Бочарова и др. / Под общ. ред. О.М. Дятлова. - Минск: Амакфед, 2003. - С. 92

⁶ Россинская, Е.Р. Комментарий к Федеральному закону "О государственной судебно-экспертной деятельности в Российской Федерации". - М.: Право и закон; Юрайт-Издат, 2002. - С. 127.

С этимологической точки зрения *получить* - *взять*, приобрести вручаемое, предлагаемое, искомое; добыть, произвести из чего-нибудь; испытать что-нибудь, подвергнуться чему-нибудь¹.

Сбор (*собрать*) - сосредоточить, соединить в одном месте, созвав или заставив прибыть куда-нибудь; сосредоточить где-нибудь, добывая, приобретаая или разыскивая; получить за себя, в свою пользу; соединив в одном месте, сложить, приготовить².

Брать (*взятие*) - захватывать руками; хватать; держать; собирать; доставать; присваивать себе; получать (приобретать, нанимать, добывать и т.п.) в свою собственность, в свое пользование, распоряжение; принимать (с какой-нибудь целью, обязательством, на каких-нибудь условиях); овладевать кем-нибудь, чем-нибудь³.

Отбор - выделение кого-чего-нибудь из какой-нибудь среды⁴. *Изъятие* (*изъять*) - исключить, устранить; исключение (из правила), отступление (от нормы)⁵.

Представляется, что удачным с этимологической точки зрения будет применение термина "*получение*", который в своем значении наиболее полно отражает сущность данного процессуального действия.

Научная категория "*образцы для сравнительного исследования*" в своем генезисе тесно связана с дефиницией "*образец*".

В справочной литературе под образцом понимается "показательное или пробное изделие; проба"⁶. "Проба - это испытание, проверка; часть материала, кушанья, взятая для анализа, испытания, проверки"⁷.

¹ Ожегов, С.И. Словарь русского языка: ок. 57 000 слов / Под ред. Н.Ю. Шведовой. - 18-е изд., стереотип. - М.: Рус. яз., 1986. - С. 481 - 482.

² См.: Там же. - С. 643; Краткий толковый словарь русского языка. - М., 1990. - С. 179, 188.

³ См.: Даль, В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т. - М., 1881. - Т. 1. - С. 125; Ожегов, С.И. Указ. соч. - С. 52, 70; Краткий толковый словарь русского языка. - М., 1990. - С. 18.

⁴ Ожегов, С.И. Указ. соч. - С. 400.

⁵ Там же. - С. 212.

⁶ Там же. - С. 372.

⁷ Там же. - С. 523.

Применительно к специфике нашего исследования следует привести одно из определений понятия "образец" в криминалистике. "Образец – это часть вещества, продукта, товара, дающая представление о нем; предмет, по которому можно судить о других подобных; экземпляр какого-либо изделия, по которому изготавливаются другие подобные; образчик, стандарт, эталон"¹. То есть в отдельных определениях образцов для сравнительного исследования упоминаются категории "стандарт" и "эталон". Известно, что стандарты и эталоны применяются при производстве судебных экспертиз.

Стандарт (англ. standart) – образец, эталон, модель, принимаемые за исходные для сопоставления с ними других подобных объектов².

Эталон (фр. etalon) – образцовая мера (измерительный прибор), служащая для воспроизведения, хранения и передачи единиц измерения с наивысшей достижимой при данном состоянии науки и техники точностью; мерило, образец для сравнения с чем-либо; точный образец установленной единицы измерения³.

Очевидно, что понятия "образец", "проба", "стандарт" и "эталон" в отдельных работах рассматриваются как синонимы. Это не совсем так. Мы считаем, что термин "образец" по своему смысловому наполнению поглощает слова "проба", "эталон" и "стандарт". Кроме того, из-за принятого в законе словосочетания "образец для сравнительного исследования" остальные термины в ряде случаев не употребляются. Но иногда, для удобства восприятия, некоторых стилистических особенностей, избегания повторов слово "образец" допускается заменить. Следует согласиться с мнением А.Ф. Аубакирова, А.Я. Гинзбурга, Ю.Д. Лившица о том, что "говорят о получении образцов почерка, но не о получении проб по-

¹ Аубакиров, А.Ф., Гинзбург, А.Я., Лившиц, Ю.Д. Значение экспертизы в расследовании преступлений: Учебно-методическое пособие. – Караганда: ВШ МВД СССР, 1991. – С. 49.

² Словарь иностранных слов. – М., 1981. – С. 480; Советский энциклопедический словарь. – М., 1988. – С. 1267.

³ Ожегов С.И. Указ. соч. – С. 791; Словарь иностранных слов. – М., 1981. – С. 607; Советский энциклопедический словарь. – М., 1988. – С. 1567.

черка. Естественно, что эталон не назовешь пробой, в то время как образец грунта и проба грунта по смыслу равнозначны с точки зрения получения материала для экспертного исследования"¹.

А.В. Дулов одним из первых обратил внимание на образцы, пробы и сравнительный материал. По мнению этого ученого, "образцом является предмет, обладающий основными свойствами и качествами большой группы аналогичных предметов"². При этом А.В. Дулов подчеркивал, что от образцов необходимо отличать пробы, которые заключаются в "изъятии части от целого для определения свойств, качеств всего объекта. Сравнительными материалами называются следы идентифицируемых объектов или фиксированные результаты действий этих объектов, используемые в процессе экспертного исследования для суждений о тождестве следов или результатов действий, оставленных данным объектом в другом месте"³.

Позиция А.В. Дулова подверглась в криминалистической и процессуальной литературе критике. Так, З.М. Соколовский говорит о том, что само по себе разделение образцов для экспертного исследования на "образцы", "пробы" и "сравнительные материалы" противоречит закону. В законодательстве закреплен термин образцы для сравнительного исследования. З.М. Соколовский не согласен с позицией А.В. Дулова в том, что сравнительные материалы и образцы – различные понятия, а образцы почерка, упомянутые в УПК, являются не образцами, а сравнительными материалами⁴.

По мнению некоторых авторов, стандарты (эталон) не являются образцами для сравнительного исследования. Так, В.Я. Колдин считает, что к образцам (в смысле ст. 234 УПК) не относятся так называемые "научные образцы" – эталоны различных классификационных групп: видов, сортов, моделей, марок, сплавов и

¹ Аубакиров, А.Ф., Гинзбург, А.Я., Лившиц, Ю.Д. Указ соч. – С. 50.

² Дулов, А.В. Права и обязанности участников судебной экспертизы. – Минск: Изд-во М-ва выпл. сред. спец. и проф. образования БССР, 1962. – С. 165.

³ Там же. – С. 165 – 167.

⁴ Соколовский, З.М. Понятие образцов для экспертного исследования // Криминалистика и судебная экспертиза: респ. межведомств. сб. науч. тр. / Ред. – издат. отдел М-ва охраны общ. порядка УССР. – К., 1965. – Вып. 2. – С. 104.

т.п. С точки зрения этого автора, "научный образец" (эталон) является выражением свойств соответствующей классификационной группы, ее "овеществленным понятием", которым, наряду с другими понятиями, пользуется эксперт для разрешения поставленных перед ним задач. Эталон – не образец конкретного, индивидуально-определенного лица или предмета, он также не указывает на соответствующие индивидуальные связи¹.

Согласиться с этой точкой зрения нельзя². Стандарт (эталон) обладает всеми признаками образцов. Стандарты (эталоны) в экспертных исследованиях – это материальные объекты известного происхождения, процесс возникновения которых в уголовном процессе зависит от следователя (эксперта) и не связан непосредственно с событием преступления. Стандарты (эталоны) заменимы и воспроизводимы и используются для сравнения с вещественными доказательствами.

По мнению Л.И. Мандрикс, "принципиальное отличие образцов-эталонов от образцов для сравнительного исследования обусловлено их функциями при проведении исследования вещественных доказательств. Если образцы для сравнительного исследования служат для познания процесса и механизма формирования вещественного доказательства, то образцы-эталоны используются для выяснения признаков предмета, его принадлежности к определенному классу предметов. Эталоны являются носителями свойств, которыми должны (или не должны) обладать исследуемые вещественные доказательства. Причем эталон может обладать не всеми, а лишь некоторыми свойствами данного рода предметов"³.

Неубедительность этих суждений очевидна. С точки зрения Г.И. Грамовича под образцами "нужно понимать различные мате-

¹ Колдин, В.Я. Судебная идентификация. – М.: ЛексЭст, 2002. – С. 73.

² На возможность использования в судебной экспертизе эталонов, стандартов, коллекционных предметов указывают П.П. Ищенко, В.И. Комиссаров и другие ученые-криминалисты: См.: Ищенко, П.П. Специалист в следственных действиях (уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты). – М.: Юридическая литература, 1990. – С. 90 – 101; Тактика следственных действий: Учебное пособие / Под ред. В.И. Комиссарова. – Саратов: СГАП, 2000. – С. 194 и др.

³ Мандрикс, Л.И. Процессуальные и криминалистические аспекты получения образцов для сравнительного исследования: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – Минск, 1991. – С. 54 – 55.

риальные объекты с отобразившимися на них признаками иных объектов или же обладающие своими собственными качествами и свойствами, используемыми для целей идентификации или установления родовой (групповой) принадлежности лиц, животных, различных предметов, веществ, а также установления иных обстоятельств, облегчающих раскрытие и расследование преступления"¹.

Если исходить из указанного определения, то стандарты и эталоны являются образцами для сравнительного исследования. В стандартах (эталонах) заложены признаки, качества и свойства различных объектов, а также собственные признаки, качества и свойства объектов. Стандарты (эталоны) относятся к объектам определенного класса (группы) предметов. Эталоны являются носителями свойств, которыми должны (или не должны) обладать исследуемые вещественные доказательства. Нет сомнений, что стандарты (эталоны) могут обладать не всеми, а лишь некоторыми свойствами данного рода предметов. Нельзя не согласиться с тем, что образцы для сравнительного исследования также выражают не все, а некоторые признаки, качества или свойства лиц, животных, предметов и веществ.

На наш взгляд, стандарты и эталоны могут быть образцами; в уголовном процессе они могут появиться в результате следственного осмотра, обыска, выемки. Но чаще всего, образцы могут быть приобретены в ходе следственных действий: получение образцов для сравнительного исследования и назначение и проведение экспертизы. Если следователю необходимо получить стандарт (эталон) для проведения экспертизы, то он выносит об этом постановление, предъявляемое затем лицу, у которого находится стандарт (эталон), а процесс проведения следственного действия фиксируется в протоколе получения образцов. Копия протокола получения образцов вручается владельцу стандарта (эталона). Стандарты (эталоны) могут быть получены также экспертом из коллекций экспертной организации. Таким образом, стандарты и

¹ Грамович, Г.И. Вопросы применения научно-технических средств при расследовании преступлений: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – Минск, 1970. – С. 116; Грамович, Г.И. Тактика использования специальных познаний в раскрытии и расследовании преступлений: Учебное пособие. – Минск: МВШ МВД СССР, 1987. – С. 32.

эталоны обладают всеми признаками образцов для сравнительного исследования по смыслу ст. 234 УПК Республики Беларусь.

Следует отметить, что стандарты (эталоны) для проведения экспертизы могут быть получены запросом (в исключительных случаях), если они находятся в какой-либо организации. Следователь использует полномочие, предоставленное ему ч. 2 ст. 103 УПК, согласно которой органы уголовного преследования вправе по находящимся в их производстве уголовным делам требовать от предприятий, учреждений, организаций, объединений, должностных лиц и граждан, а также органов, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность, представления предметов и документов, имеющих значение для уголовного дела. Но и в этом случае истребованные объекты по процессуальному назначению и своим признакам остаются образцами для сравнительного исследования.

Мы полагаем, что в порядке ст. 103 УПК могут быть получены не все разновидности образцов для сравнительного исследования. Нет сомнений, что большинство так называемых "личностных" образцов могут быть получены только в соответствии со ст. 234 УПК.

Таким образом, пробы, эталоны, стандарты с процессуальной и криминалистической точки зрения являются образцами для сравнительного исследования. Использование терминов "проба", "стандарт", "эталон" в качестве синонима термину "образцы" в научной литературе недопустимо.

Нет сомнений, что исключение синонимии терминов языка нормативных правовых актов облегчит их понимание¹. Вместе с тем, применение понятий в правовых нормах, регламентирующих схожую сферу отношений (например, назначение и проведение судебной экспертизы) даже в различных отраслях права, не должны допускать синонимии. Данное обстоятельство будет способствовать единству правоприменительной практики.

Язык криминалистики должен быть максимально свободен от синонимов. Следует подчеркнуть, что особую опасность для науки представляют модные и надуманные термины, совпадающие по значению с терминами, устоявшимися в науке.

¹ Савицкий, В.М. Указ. соч. - С. 31.

Использованная литература:

1. Савицкий В.М. Язык процессуального закона: Вопросы терминологии / Под ред. А.Я. Сухарева. - М.: Наука, 1987. - С. 30 - 31.
2. Губаева Т.В. Язык и право. Искусство владения словом в профессиональной юридической деятельности. - М.: Норма, 2004. - С. 60 - 67.
3. Судебно-экспертное исследование вещественных доказательств / О.М. Дятлов, И.С. Андреев, О.С. Бочарова и др.; Под общ. ред. О.М. Дятлова. - Минск: Амалфея, 2003. - С. 92.
4. Аубакиров А.Ф., Гинзбург А.Я., Лившиц Ю.Д. Значение экспертизы в расследовании преступлений: Учебно-методическое пособие. - Караганда: ВШ МВД СССР, 1991. - С. 49.
5. Дулов А.В. Права и обязанности участников судебной экспертизы. - Минск: Изд-во М-ва высш., сред. спец. и проф. образования БССР, 1962. - С. 165.
6. Соколовский З.М. Понятие образцов для экспертного исследования // Криминалистика и судебная экспертиза: респ. межведомств. сб. науч. тр. / Ред. - издат. отдел М-ва охраны общ. порядка УССР. - К., 1965. - Вып. 2. - С. 104.
7. Колдин В.Я. Судебная идентификация. - М.: ЛексЭст, 2002. - С. 73.

А.А. Курин

кандидат технических наук, старший
преподаватель кафедры криминалистической техники
(Волгоградская академия МВД России)

СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ ТЕХНИКИ

Установление события преступления, времени, места его совершения (ч. 1 ст. 73 УПК РФ) представляет значительные трудности в доказывании по уголовным делам¹. Перечисленные элементы события преступления требуют установления по каждому уголовному делу, поскольку отсутствие таких сведений или не-

¹ Уголовный процесс: Учебник для студентов юридических вузов и факультетов (под ред. К.Ф. Гуценко). - Зерцало, 2005. - СПС Гарант Платформа F1 Турбо.

точность их установления не позволяют воссоздать действительную картину расследуемого преступления.

Обработка пространственно-временной информации позволяет правильно решить вопросы об уголовной ответственности лиц, не достигших возраста, с которого наступает уголовная ответственность, о применении закона, действовавшего во время совершения рассматриваемого деяния, о проверке (подтверждении или опровержении) алиби обвиняемого и др. По этой причине поиск путей получения достоверной пространственно-временной информации является актуальным при производстве по уголовным делам.

С развитием техники были созданы довольно совершенные системы, позволяющие решать задачу определения пространственно-временных координат. Существенным потенциалом в этом отношении обладают системы радио и спутниковой навигации.

Навигация (от лат. *navigo* – плыву на судне) представляет собой науку о способах выбора пути и метода вождения морских судов, летательных аппаратов. Основными ее задачами являются: нахождение оптимального маршрута (траектории), определение местоположения, направления, значения скорости и других параметров движения объекта¹.

Первые лоцманские мореходные карты Марина Тирского датируются II в до н.э. Для ориентирования в пространстве в разные периоды развития человечества были созданы специальные приборы: астролыбия Гиппарха (ок. 190 – 125 гг. до н.э.), посох Леви (1342 г.), лисица (1450 г.), морская астролыбия (1588 г.), магнитный компас (конец XVI в.), октант Бенджамина Кола (1731 г.)². Позднее, астрономические наблюдения и математическое описание движения планет Л. Эйлера легли в основу высокоточных лунных таблиц для определения долготы. Гидродинамические исследования Д. Бернулли позволили создать приборы для точного измерения скорости судна. Работы М.В. Ломоносова способствовали

¹ Большой Российский энциклопедический словарь. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2005. – С. 1011.

² Навигация и развитие парусного флота (последнее посещение – 8 апреля 2008 года). – <http://coastal.ru/forum/lofiversion/index.php/t147.html>

созданию новых навигационных приборов, прообразы которых используются и в настоящее время: курсопрокладчики, самописцы, лаги, барометры, бинокли, и другие.

Работы отечественных ученых получили признание и стали активно применяться в период открытия штурманской службы во времена царствования Павла Петровича в 1798 г.¹

Однако великие открытия в этой области совершались, как благодаря развитию научной мысли, так и благодаря наблюдениям за природными явлениями. Свойства магнитного железняка впервые были подмечены и описаны Фалесом из Милета (VI в. до н.э.), которые позднее были использованы при создании магнитного компаса. Дальнейшие наблюдения позволили найти массу примеров в живой природе. Так, некоторые насекомые (пчелы) способны чувствовать магнитное поле Земли и ориентироваться по нему. Такая чувствительность объясняется наличием в организме насекомого железосодержащих гранул, имеющих свойства парамагнетиков и реагирующих на магнитные поля². Перелетные птицы в клеве имеют подобие магнитной стрелки. Разветвленная нейронная система, расположенная по краю верхней половины клюва, включает частицы магнитных окислов железа. Такая система позволяет птице анализировать отдельные характеристики магнитного поля Земли по трем пространственным координатам³.

В настоящее время широкое распространение нашли системы отображения пространственно-временной информации на электронных картах местности, которые получили название геоинформационных систем (ГИС).

Из сложившегося опыта использования геоинформационных систем их можно разделить на навигационные, диспетчерские и логистические. Однако такое деление является довольно условным. В большинстве случаев применяемые на практике системы могут совмещать в себе возможности нескольких приведенных

¹ <http://shurman.vims.ru/History/History.htm> (последнее посещение – 8 апреля 2008 года).

² Грачев А. Пчела с магнитом http://www.gazeta.ru/science /2007/05/05_a_1656373.shtml (последнее посещение – 8 апреля 2008 года)

³ Компас голубя // Наука и жизнь. – 2007. – № 12. – С. 17.

выше. Использование специального навигационного оборудования, позволяющего определять местоположение подвижных объектов и отображать полученную информацию на электронных картах местности. Помимо отображения информация систематизируется и записывается в электронные базы данных для ее использования в режиме постобработки.

Использование навигации в настоящее время получило широкое развитие в различных сферах деятельности человека. Наибольший интерес представляет использование систем в сфере контроля за перемещением автомобильного транспорта. К ним относятся:

- диспетчерские системы, предназначенные для осуществления дистанционного контроля местоположения мобильных объектов в определенной географической зоне;

- системы дистанционного сопровождения, предназначенные для интерактивного контроля за перемещением транспортных средств, перевозящих опасные грузы и немедленного реагирования на нештатную ситуацию;

- системы восстановления маршрута, предназначенные для проведения ретроспективного анализа маршрутной информации, зафиксированной в электронных базах данных навигационных систем с целью получения статистической или фактографической информации¹.

Принцип работы радиопоисковых и спутниковых систем основан на определении времени распространения радиосигнала при условии постоянства скорости. Данный принцип и технология определения местоположения подвижных объектов прошли многолетнюю проверку и доказали свою научную и практическую состоятельность.

Радионавигационные системы активно применяются в решении транспортных, геодезических и специальных задач². Про-

¹ Автоматизирование системы обработки информации и управления на автомобильном транспорте: Учебник / А.Б. Николаев, С.В. Алексахин, И.А. Кузнецов и др.; Под ред. А.Б. Николаева. - М.: Академия, 2003. - С. 125.

² Решение о Межгосударственной радионавигационной программе государств - участников Содружества Независимых Государств на 2001 - 2005 годы (Москва, 16 марта 2001 года). - СПС Гарант Платформа F1 Турбо.

странственно-временные данные, в зависимости от назначения навигационного устройства, регистрируются следующим образом:

- во внутренней памяти переносного портативного навигационного прибора;

- для автомобильных навигационных приборов производится аутентификация SIM¹ - карты клиента в сети, регистрация информации во внутренней памяти бортового устройства ("черный ящик"), на сервере навигационной ГИС и в базе данных оператора навигационной службы. Передача информации с бортового блока на сервер производится в формате службы коротких сообщений (SMS). В данном случае навигационная информация сохраняется на трех различных устройствах.

Навигационная система позволяет сформировать следующие данные: точные географические координаты представленные в табличной или графической форме на электронной карте местности; направление движения; вектор скорости; ускорение; совокупность телеметрических² данных транспортного средства (крен кузова, открывание дверей, температура, наличие топлива). Система позволяет документировать данные, накапливать, обрабатывать, архивировать и осуществлять просмотр траектории движения интересующего объекта, как в режиме реального времени, так и в ретроспективе.

Помимо перечисленных выше задач, навигационная информация представляет интерес в решении задач правоохранительных органов. Тому есть немногочисленные примеры.

Так, определение местоположения транспортных средств представляет ценность в борьбе с преступлениями, совершенными с использованием автотранспортных средств и в их отношении. Эф-

¹ SIM (Subscriber Identity Module - модуль идентификации клиента) содержит идентификационный номер абонента и его принадлежность к одной из сетей сотовой связи стандарта GSM.

² Телеметрия - измерение на расстоянии физических величин, характеризующих технический процесс и производимое при помощи датчиков. Полученные данные автоматически передаются по каналам связи на приемные устройства, где они расшифровываются для последующей обработки или регистрации. Большой Российский энциклопедический словарь. - М.: Большая Российская энциклопедия, 2005. - С. 1551.

фективность использования таких систем довольно высока. Среди похищенных транспортных средств 90% удается найти и вернуть их законным владельцам, а при каждой четвертой попытке угона, преступников удается задержать на месте преступления¹.

Роль навигационной информации в решении задач раскрытия и расследования преступлений важна как с точки зрения оперативности получения информации, так и с точки зрения ее криминалистической значимости. Что касается криминалистического значения навигационной информации, то он до настоящего времени не рассматривался в криминалистической литературе.

Об использовании информации об объекте, идентифицированном в сети по электронному цифровому коду, упоминается в работах отечественных криминалистов. Так, информация, полученная от операторов сотовой связи, уже используется в раскрытии и расследовании преступлений² для установления контактов подозреваемых лиц, потерпевших.

В доказывании по административным правонарушениям, например, по факту пользования сотовым телефоном за управлением транспортным средством (п. 2.7 Правил дорожного движения), производится сравнительный анализ времени задержания транспортного средства, указанного в протоколе административного правонарушения, с временем и продолжительностью контактов с данным сотового телефона. Информация о контактах с мобильного телефона запрашивается у оператора сотовой связи.

Навигационная информация также использовалась при раскрытии и расследовании тяжких преступлений³.

В качестве основы доказывания по уголовным делам принимаются как сведения о местоположении объекта в момент совершения преступления, так и аналитическая информация, полученная путем обработки пространственно-временных данных. Струк-

¹ После правильных доработок... (последнее посещение - 8 апреля 2008 года) <http://www.elite.ru/n39/2864.html>

² Жуланов В., Ищенко Е.П. Анализ информации из электронных баз данных в следственной группе // Законность. - 2007 - № 4. - С. 26 - 29.

³ David A. Schumann. GPS Tracking Technology & The Law (последнее посещение - 8 апреля 2008 года) http://passivegps.com/GPS_Evidence_In_Court.htm

тура фиксируемых данных одинакова в приборах различного назначения, что позволяет разработать единые подходы к использованию навигационной информации в уголовном процессе.

В криминалистическом отношении навигационная информация представляет собой совокупность данных, образующих индивидуальный неповторяющийся комплекс, который отображает характер перемещений интересующего следствие объекта и представленный в пространственно-временных координатах.

Технические возможности навигационных ГИС активно используются в целях ориентирования при производстве осмотров мест происшествий значительных по размерам.

Так, изучение топографии обнаруженных в ходе следственного осмотра объектов (фрагментов авиационного, железнодорожного транспорта, следов применения огнестрельного оружия¹), распределенных на значительной площади является трудновыполнимым при существующих методах и способах фиксации. Еще сложнее провести анализ указанной обстановки для установления обстоятельств происшествия: времени, места, механизма, последовательности развития отдельных стадий происшедшего.

Как правило, получение такой информации связано с построением планов (схем), на которых должно указываться точное местоположение важных элементов обстановки.

Практический опыт расследования преступлений свидетельствует о низком качестве подготовки схем, на основе которых, наряду с другими источниками информации, проводятся экспертные исследования. К недостаткам составления схем следует отнести ошибки в масштабировании объектов, неточность детализации обстановки на месте происшествия и др.².

¹ Кузнецов А.В., Скороева Т.Ф., Стекольников В.А. Картографический метод фиксации следов применения огнестрельного оружия на местности // Актуальные проблемы трасологической и судебно-баллистической экспертизы: Материалы межвузовской научно-практической конференции. - Волгоград, ВА МВД России, 2006. - С. 65.

² Ткачев С.Е., Сафонов А.А. Использование принципов и факторов генерализации при составлении схем мест происшествий как инструментария ситуационных экспертиз // Актуальные вопросы судебных экспертиз: Материалы Всероссийской научно-практической конференции. - Иркутск: ГОУ ВПО "Восточно-Сибирский институт МВД России", 2007. - 136 с.

Низкое качество подготовки схем проявляется в неточностях координатной привязки каждого отдельного элемента обстановки к плану местности. При подготовке таких планов (следовательно) специалист используют различный измерительный инструмент. Но арсенал средств измерения ограничивается измерительной лентой, линейкой, угольником и транспортиром. Реже применяются лазерные измерительные приборы, позволяющие получать только относительные параметры местоположения объектов после их привязки к базовой точке.

При вычерчивании схемы участка местности часто используется способ промеров по направлениям (метод глазомерной съемки). Наряду с этим методом могут использоваться и иные методы определения положения объектов на местности: метод определения азимуты, способ засечек.

Выпускаемые в настоящее время приемники навигационного сигнала и цифровые фотоаппараты позволяют записывать во внутреннюю память время и координаты фотографической фиксации, проводимой специалистом. В процессе компьютерной обработки каждому фотографическому изображению, имеющему временные координаты, будут присвоены координаты пространственные, которые указываются на электронной карте местности. Программа GPS Image Tracker сравнивает время получения каждого фотоснимка с координатами в памяти приемника навигационного сигнала¹.

Другим примером может служить использование цифровых фотокамер со встроенным приемником навигационного сигнала, который предназначен для геокодирования изображений и видеофайлов во время съемки. Полученные изображения при передаче в память компьютера автоматически конвертируются в географические базы данных для их интеграции в геоинформационные системы².

Приемник навигационного сигнала может быть также установлен в гнездо для приспособлений фотоаппарата. Фиксация

¹ Находка месяца // Популярная механика. - 2007. - № 11 (61). - С. 132.

² Горячко В. Ricoh выпустила фотокамеру с GPS-модулем (последнее посещение - 8 апреля 2008 года) <http://www.onliner.by/news/13.02.2007/all>

географических координат в памяти приемника происходит при каждом срабатывании затвора фотокамеры¹.

Преимущества такого подхода довольно существенны. Во-первых, каждое изображение содержит пространственно-временную привязку, что позволяет получить информацию о точном времени и месте производства каждого этапа следственного действия. В этой ситуации имеет смысл использовать дополнительные портативные технические средства, позволяющие получить пространственно-временную информацию.

Во-вторых, имеется возможность аналитической обработки пространственной информации и ее программное преобразование в план-схему с автоматической расстановкой линейных размеров зафиксированных объектов с указанием их положения и взаимного расположения.

Технико-криминалистические возможности навигационных ГИС могут быть использованы в целях повышения эффективности раскрытия и расследования преступлений.

Анализ пространственно-временных данных целесообразно производить при расследовании различных видов преступлений, например, совершенным с использованием автотранспортных средств. Качество данного анализа напрямую связано с возможностями навигационно-поисковой системы и точностью полученных измерений. Темп определения навигационных параметров изменяется в диапазоне 1 - 10 Гц, а среднее значение точности определения координат в дифференциальном режиме может составлять от 3 м² до нескольких сантиметров³. Погрешность определения координат для указанной ситуации, в скоростном диапазоне от 5 до 1200 км/ч, не превышает 0,5 км/ч⁴. Предельное значение ускорения, при котором обеспечивается нормальная точность, составляет 4g. Однако

¹ GPS для фотокамеры JOBО photo GPS (последнее посещение - 8 апреля 2008 года) <http://www.galc.ru/news/?id=185>

² Навигационный приемник ГЛОНАСС/GPS - МНП-М3 (последнее посещение - 8 апреля 2008 года) <http://www.irz.ru>

³ <http://gps-kazakhstan.kz/tehnologiya.htm> (последнее посещение - 8 апреля 2008 года)

⁴ Терминал GPS/ГЛОНАСС/GPRS (последнее посещение - 8 апреля 2008 года) <http://www.irz.ru/products/12/173.htm>

приведенные значения, по нашему мнению, не является предельно возможными ввиду того, что задействованы далеко не все технические ресурсы указанных систем на территории РФ.

Необходимая точность определения географических координат может варьироваться в зависимости от решаемой задачи. Логический диапазон таких задач может изменяться от установления факта присутствия объекта в заданном месте независимо от времени, до определения точного местоположения объекта в заданный момент времени. Декларируемая точность в 3 м вполне соответствует решению задачи установления факта присутствия транспортного средства в интересующем месте. Однако, такая точность явно недостаточна для оценки динамики развития дорожной ситуации при раскрытии и расследовании ДТП, и не должна превышать ½ ширины транспортного средства, т.е. порядка 0,5 м.

Применительно к раскрытию и расследованию преступлений различных видов, например, совершенных с использованием автотранспорта, интерес представляет различная по своей сущности и структуре информация, а именно:

- при расследовании ДТП: местоположение, направление, расположение транспортных средств на дорожном полотне в различные моменты времени, параметры движения транспортных средств, и их техническое состояние;

- при расследовании краж транспортных средств необходимо иметь оперативную информацию о местонахождении транспортного средства и состоянии его узлов и агрегатов. Данная информация может быть активно использована для розыска транспортного средства, воздействия на его бортовые системы и для задержания преступников;

- при расследовании корыстно-насильственных преступлений необходимо располагать информацией о местоположении транспортного средства, параметрах эксплуатации транспортного средства в момент совершения преступления, режимах работы его бортовых систем (например, на повышенных оборотах двигателя в кратковременном режиме при совершении наезда на пешехода).

Документирование полученной пространственно-временной информации в интегрированных банках данных системы криминалистической регистрации и ее аналитическая обработка значитель-

но повышают шансы на успешное раскрытие и расследование преступлений.

Использованная литература:

1. Компас голубя // Наука и жизнь. – 2007. – № 12. – С. 17.
2. Автоматизирование системы обработки информации и управления на автомобильном транспорте: Учебник / А.Б. Николаев, С.В. Алексахин, И.А. Кузнецов и др.; Под ред. А.Б. Николаева. – М.: Академия, 2003. – С. 125.
3. Жуланов В., Ищенко Е.П. Анализ информации из электронных баз данных в следственной группе // Законность. – 2007. – № 4. – С. 26 – 29.
4. Кузнецов А.В., Скогорева Т.Ф., Стекольников В.А. Картографический метод фиксации следов применения огнестрельного оружия на местности // Актуальные проблемы трасологической и судебно-баллистической экспертиз: материалы междузювской научно-практической конференции. – Волгоград, ВА МВД России, 2006. – С. 65.
5. Ткачев С.Е., Сафонов А.А. Использование принципов и факторов генерализации при составлении схем мест происшествий как инструментария ситуационных экспертиз // Актуальные вопросы судебных экспертиз: Материалы Всероссийской научно-практической конференции. – Иркутск: ГОУ ВПО "Восточно-Сибирский институт МВД России", 2007. – 136 с.
6. Находка месяца // Популярная механика. – 2007. – № 11 (61). – С. 132.

М.І. Шерман

кандидат технічних наук, доцент, начальник кафедри
оперативно-розшукової роботи і спеціальної техніки
(Херсонський юридичний інститут Харківського
національного університету внутрішніх справ)

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ОПЕРАТИВНО-ТЕХНІЧНИХ ЗАСОБІВ У РОЗКРИТТІ І РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ

Сучасна криміногенна ситуація вимагає від оперативного працівника ОВС постійно вирішувати складні задачі опрацювання і

аналізу значних інформаційних масивів, зокрема, в сфері зовнішньоекономічної діяльності, ухилення від оподаткування, правопорушень у кредитно-фінансовій сфері, легалізації автотранспорту, вкраденого в близькому і далекому зарубіжжі, торгівлі людьми, наркотичними засобами та прекурсорами, фінансуванні кримінального тероризму, що потребує володіння засобами, використання яких дозволить швидко і на якісно новому рівні розв'язувати сучасні задачі¹.

На сучасному етапі ефективна боротьба зі злочинністю неможлива без широкого застосування оперативно-технічних засобів (ОТЗ). Мета застосування технічних засобів в ОРД полягає в отриманні матеріалізованих даних (копій документів, люмінесцентних слідів, фотографій, кіно-, відеозапису об'єктів тощо) та відомостей в ідеальній формі (знань) про правопорушників, їх дії, зв'язки з метою припинення правопорушень в інтересах кримінального судочинства². Застосування оперативної техніки в оперативно-розшуковій діяльності (ОРД) є складовою оперативно-розшукового пошуку і фіксації фактичних даних щодо протиправної діяльності окремих осіб та злочинних угруповань, що дозволяє своєчасно виявляти та оперативно документувати злочинну діяльність осіб за умов, коли використання слідчих, оперативно-розшукових заходів (ОРЗ) неможливе, недоцільне або малоефективне³. Процес фіксації фактичних даних при проведенні оперативно-розшукових заходів із застосуванням технічних засобів пов'язаний з поняттям оперативно-технічного документування (ОТД) прихованої злочинної діяльності осіб та організованих злочинних угруповань.

Результатом ОТД є різноманітні відомості стосовно обставин вчинення злочину і осіб, причетних до нього, отримані оперативно-розшуковим шляхом у рамках конкретної справи опера-

¹ Грошевий Ю.М., Дідоренко Е.О., Розовський Б.Г. Кримінально-процесуальні аспекти оперативно-розшукової діяльності // Право України. – 2003. – № 1. – С. 73 – 78.

² Долженков О.Ф. До питання про інфраструктуру злочинності // Вісник Одеськ. ін-ту внутр. справ. – 1998. – № 1. – С. 48.

³ Козаченко И.П. Тактика применения средств и методов оперативно-розыскной деятельности в профилактике и расследовании преступлений: Учебное пособие. – К.: МВД СССР, 1988. – 364 с.

тивного обліку і зафіксовані в оперативно-службових матеріалах і матеріальних носіях: рапортах оперативного працівника, що проводив ОРЗ; актах (протоколах) про застосування ОТЗ; отримані з конфіденційних джерел; у висновках експертів, спеціалістів; у матеріалах фото-, кіно-, аудіо-, відеозапису, отриманих при проведенні ОРЗ; у різних матеріальних предметах, вилучених при ОРЗ тощо.

Предметом аналізу відомостей, отриманих при здійсненні ОРД, є встановлення їх достовірності, належності, допустимості та достатності для вирішення як окремих питань – порушення кримінальної справи, затримання підозрюваного тощо, так і оперативно-розшукового забезпечення розслідування злочину у стадії попереднього розслідування, а можливо і у стадії судового розгляду.

Достовірність оперативно-розшукових даних означає, що вони вірно й адекватно відображають матеріальні й нематеріальні сліди, що зафіксовані на відео-, кіно-, фотоплівці; результати розвідувального опитування громадян, візуального спостереження, прослуховування телефонних переговорів тощо.

Належність фактичних даних визначається їх придатністю для встановлення наявності чи відсутності обставин вчинення злочину, його кваліфікації відповідно до норм кримінального закону ("забарвлення" справи оперативного обліку), а також інших обставин, що мають характер допоміжних або супутніх стосовно розслідуваної кримінальної справи.

Допустимість даних визначається можливістю легалізувати, тобто надати законної сили джерелам їх отримання, умовам і способам одержання. Наприклад, виявлення знарядь вчинення злочину шляхом негласного оперативного огляду, в подальшому – процесуальне вилучення шляхом обшуку чи виїмки; встановлення осіб, які вчинили злочин, пред'явлення для впізнання потерпілому, встановлення особливих прикмет, а також слідів злочину, слідче або медичне освідчення тощо.

Достатність фактичних даних визначається тоді, коли у сукупності вони уможливають встановлення всіх передбачених законом обставини оперативно-розшукового документування на

тому рівні знання про них, який необхідний для прийняття правильного рішення про реалізацію або легалізацію оперативно-розшукових матеріалів.

Повнота оперативно-розшукових даних є достатньою тоді, коли оцінка відомостей, що наявні в них, здійснюється шляхом зіставлення цих відомостей зі змістом процесуальних джерел інформації – показань обвинуваченого, свідків, потерпілого, учасників очної ставки, визнання тощо.

Практика проведення оперативно-технічних заходів оперативними підрозділами ОВС переконливо свідчить, що інформаційна цінність одержаних відомостей (їх прагматичний аспект), які мають значення для попередження і розкриття злочинів, в цілому є недостатніми для здійснення ефективної протидії організованій злочинності. Ситуація, яка склалася, обумовлена цілою низкою чинників як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру¹:

- недостатня теоретична розробка проблем організації проведення оперативно-розшукових заходів за допомогою ОТЗ;
- недостатність рівня організаційних основ, форм і методів ОТЗ;
- недостатня кількість та якість сучасних засобів проведення ОТЗ;
- практична відсутність цільових розробок для проведення ОТЗ ОВС, які ґрунтуються на останніх науково-технічних досягненнях;
- досить висока обізнаність осіб, які є об'єктами розробки, з методикою проведення ОТЗ та заходами щодо протидії ним;
- висока технічна оснащеність злочинних угруповань;

¹ Долженков О.Ф. До питання про інфраструктуру злочинності // Вісник Одеськ. ін-ту внутр. справ. – 1998 – № 1. – С. 48; Долженков О.Ф. Складові інфраструктури організованої злочинності // Информационное обеспечение противодействия организованной преступности: Сб. науч. статей / Под ред. М.Ф. Орзиха, В.Н. Дремлина. – Библиотека журнала "Юридический вестник". – Одесса: ФЕНІКС, 2003. – С. 41; Філіпенко Н.Є., Діденко С.В. Окремі аспекти застосування оперативно-технічних засобів для попередження та розкриття злочинів, пов'язаних з незаконним застосуванням зброї, бойових приладів або вибухових пристроїв (речовин) // Форум права. – 2007. – № 2. – С. 222 – 227 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2007-2/07fnevpr.pdf>

- наявність у вільному продажу техніки, придатної для роботи в діапазонах, які використовуються правоохоронними органами, в тому числі такої, яка може бути використана злочинцями для контррозвідувального забезпечення своєї протиправної діяльності;

- широкий, практично необмежений інформаційний потік, який висвітлює можливості технічного забезпечення ОТЗ, методики проведення ОТЗ, заходи щодо зниження їх ефективності (публікації у засобах масової інформації, літературні джерела, відповідні ресурси мережі Інтернет);

- недостатньою кваліфікацією оперативних співробітників, які задіяні у процесі проведення ОТЗ;

- проблематичністю залучення до ОТЗ фахівців з інших міністерств і відомств;

- проблематичністю якісного технічного обслуговування і ремонту приладів і обладнання, які використовуються при проведенні ОТЗ, своєчасністю комплектування витратними матеріалами.

Таким чином, вплив окреслених основних негативних чинників може і повинен бути мінімізований з метою забезпечення належної ефективності використання оперативно-технічних засобів. Проблема ця комплексна, і вимагає спільних зусиль практичних підрозділів, відомчих наукових центрів та навчальних закладів.

Використана література:

1. Громовенко Л.І., Жаріков Ю.Ф., Козаченко І.П., Кондратьєв Я.Ю., Орлов Ю.Ю. Одержання оперативно-розшукової інформації технічними засобами: Монографія. – К.: НАВСУ, 2000. – 168 с.
2. Грошевий Ю.М., Дідоренко Е.О., Розовський Б.Г. Кримінально-процесуальні аспекти оперативно-розшукової діяльності // Право України. – 2003. – № 1. – С. 73 – 78.
3. Долженков О.Ф. До питання про інфраструктуру злочинності // Вісник Одеськ. ін-ту внутр. справ. – 1998. – № 1. – С. 48.
4. Козаченко І.П. Тактика применения средств и методов оперативно-розыскной деятельности в профилактике и расследовании преступлений: Учебное пособие. – К.: МВД СССР, 1988. – 364 с.

5. Козаченко І.П. Оперативно-розшукова діяльність: Вступ до курсу. – Одеса: НДРВВ ОІВС, 1999. – 111 с.

6. Снігирев А.П., Шинкаренко І.Р., Серебряков І.А. Применение фотосъемки и видеозаписи при проведении оперативно-розыскных мероприятий: Учебное пособие. – Х.: Ун-т внутр. дел, 1997. – 120 с.

7. Філіпенко Н.Є., Діденко С.В. Окремі аспекти застосування оперативно-технічних засобів для попередження та розкриття злочинів, пов'язаних з незаконним застосуванням зброї, бойових припасів або вибухових пристроїв (речовин) // Форум права. – 2007. – № 2. – С. 222 – 227 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2007-2/07fnevpr.pdf>

В.А. Зотчев

кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедри криміналістическої техніки
(Волгоградська академія МВД Росії)

А.В. Семенов

кандидат юридических наук, старший преподаватель
кафедры криминалистической техники
(Волгоградская академия МВД России)

ПРОБЛЕМЫ ПРИМЕНЕНИЯ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ ФОТОГРАФИИ В ПРАКТИКЕ РАСКРЫТИЯ И РАССЛЕДОВАНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Необходимость применения фотографии при расследовании преступлений диктуется важностью процесса собирания и исследования судебных доказательств. В различных ситуациях выявления, фиксации криминалистически значимой информации накоплен огромный опыт использования методов, средств и приемов классической фотографии. Появление в следственной и экспертной практике технологий с иным – цифровым принципом записи, хранения и обработки информации заставляет вновь обращаться к вопросу о надежности и достоверности закрепления, устанавливаемых при расследовании преступлений методами криминалистической фотографии фактов.

Прежде всего, это связано с процессуальной стороной применения цифровых средств в практике расследования преступлений и аппаратно-программным обеспечением этой деятельности. И если первая проблема постоянно в центре внимания ученых¹, то второй отводится явно недостаточное внимание.

С момента появления цифровой фотографии ее возможности значительно возросли. Так, к технологическому процессу, основанному на ПЗС-матрицах, добавился новый – с применением КМОП-сенсоров. Существенно возросла емкость внешних запоминающих устройств при высокой их компактности. Увеличились физические размеры светочувствительных устройств, повысилось их разрешение. Следствием этого является применение на практике цифровой теле- и фотоаппаратуры различного класса.

Цифровые телекамеры, хорошо зарекомендовавшие себя в автоматизированных информационно поисковых системах (АДИС, АРСЕНАЛ и др.), телевизионных системах для исследования документов "ТСС-3М", "Эксперт", "Радуга-2", в плане универсальности уступают фотокамерам. Их применение ограничено не только условиями лаборатории, но и определенным кругом исследуемых объектов. И, как показала практика эксплуатации цифрового фотокомплекса на факультете экспертов-криминалистов Волгоградской академии МВД России, не только не обеспечивают решения всего круга судебно-фотографических задач, но и обладают рядом недостатков. Из-за малых размеров светочувствительных устройств (4,8x3,6 мм) они не обеспечивают ни требуемого диапазона увеличений при макросъемке, ни необходимого разрешения деталей на снимках. Высокая светочувствительность

¹ См., например, Дмитриев Е.Н., Иванов Г.Ю., Зудин С.И. Исследование объектов криминалистических экспертиз методами цифровой фотографии. – М., 2000. – С. 22 – 26; Сафонов А.А. Правовые рекомендации использования цифровой фотографии в раскрытии и расследовании преступлений // Проблемы судебной экспертизы на современном этапе: тезисы докладов межвузовской научно-практической конференции / Под ред. В.А.Ярмака. – Волгоград, 2003; Вандер М., Холопов А. Цифровая фиксация аудио- и видеoinформации // Законность. – 2003. – № 8; Исаева Л. Новые виды фотосъемки при осмотре места происшествия // Законность. – 2003. – № 8.

телекамер при направленном освещении способствует растеканию зарядов по поверхности светоприемника (эффект "блуминга"), позволяя вести съемку лишь при низкой освещенности и равномерном освещении, что недопустимо при фотографировании объемных предметов и следов.

При выборе цифровых фотокамер для ЭКП чаще ориентируются на пространственное разрешение – параметр, который считается основным при характеристике качества отображаемой информации. И, как следствие, предпочтение отдают более простым любительским камерам, поскольку в настоящее время по разрешению они сопоставимы с камерами более высокого класса при более низкой стоимости.

Естественно, чем выше пространственное разрешение, тем больше ячеек в светочувствительном устройстве, тем меньше их величина. Не без оснований при высоком разрешении ожидается и высокое качество изображения. Однако возможности его повышения при небольшом размере светочувствительного устройства не безграничны. Повышение разрешения часто достигается не уменьшением размеров светочувствительных ячеек, а программной интерполяцией, когда новые пикселы синтезируются на основе усредненных значений яркости соседних. Интерполяция увеличивает число пикселов, но за счет снижения реального качества изображения, например, за счет размытия границ между деталями, появления цветных артефактов и пр.¹

Пространственное разрешение хоть и является важным, но не определяющим критерием, достоверно отображающим передаваемую информацию. Определяя максимальное значение элементов, которые могут быть обнаружены на изображении, оно не сопоставляет их количество с физическими размерами светочувствительного устройства. Поэтому сложно сопоставить, например, фотокамеры Olympus SP-320 и Nikon D50 с пространственным разрешением 7,1 и 6,1 Мп, если площади их светочувствительных устройств составляют, соответственно, 0,38 и 3,7 см².

¹ Надеждин Н.Я. Цифровая фотография: Практическое руководство. – СПб., 2003. – С. 38.

Объем информации, накапливаемый регистрирующим устройством, однозначно характеризует информационная емкость. Она связывает разрешающую способность с физическими размерами приемника¹. По информационной емкости предпочтение следует отдавать фотокамерам с большими по размерам светочувствительными устройствами, близкими или превышающими размер 18x24 мм. Качество изображения у таких фотокамер значительно выше, поскольку на большей площади уместается и большее количество светочувствительных ячеек. Даже при относительно небольших значениях пространственного разрешения такие параметры как динамический диапазон и устойчивость к шумам у них значительно выше, чем у многопиксельных, но с малыми по размерам устройствами.

При фиксации криминалистически значимой информации в ходе оперативно-следственных мероприятий, экспертных исследований следует учитывать и необходимость применения сменной оптики. Большинство любительских цифровых фотокамер имеют панкратические объективы с 3 - 5-кратным зумом. Это дает определенные преимущества при регистрации информации на местах проведения следственных действий, позволяя быстро переходить от общих планов к крупным и наоборот. Типичным для таких объективов является диапазон в пределах фокусных расстояний от 37 до 115 - 135 мм в пересчете на кадр 35-мм пленочной фотокамеры. В ходе оперативных мероприятий желательны объективы и с большими фокусными расстояниями (300, 500, 1000 мм). Уникальными возможностями в этом плане обладает псевдозеркальная цифровая фотокамера Olympus SP-550 UZ с переменным фокусным расстоянием объектива 28 - 504 мм. Ее основной недостаток малые размеры светочувствительного устройства (1/2,5 дюйма). Другой вариант решения этой задачи – применение сменных объективов, проблемой приобретения которых является высокая их стоимость, превышающая порой стоимость самой фотокамеры.

¹ Фризер Х. Фотографическая регистрация информации / Пер. с нем. / Под ред. К.В. Вендровского. – М., 1978. – С. 477 - 478.

Применение фотокамер со съёмными объективами позволяет реализовать при фиксации и исследовании объектов и такой метод съёмки, как макрофотография. Цифровые фотокамеры со штатными объективами (съёмными, жёстко встроенными) в режиме "Макро" или "Супермакро" обеспечивают макросъёмку лишь в пределах, достаточных для фиксации предметов и следов на местах происшествий (1:10 – 1:2,5). Большие увеличения до 20:1 получают либо, приобретая приспособления для макросъёмки, либо совмещая эти фотоаппараты с фотокамерами стационарных фотоустановок, используемых в ЭКП.

По экономичности и обеспечению заданных пределов макросъёмки наиболее целесообразен второй путь. Удобнее его реализовать на фотоустановках "Уларус", у которых конструктивно предусмотрена возможность фотосъёмки малоформатными (24x36 мм) и крупноформатными (9x12 см) камерами¹.

Решение всего комплекса задач при должном качестве изображений вполне обеспечивают полупрофессиональные зеркальные фотокамеры ведущих фирм Kodak, Nikon, Canon, Pentax, Fuji film, близкие по размерам к кадру полуформатных и малоформатных камер. Они универсальны, т.е. могут быть использованы как при работе на местах проведения следственных действий, так и при исследовании объектов судебных экспертиз, оперативны в съёмке, совместимы с распространёнными в ЭКП фотоустановками.

Широкие пределы чувствительности приемника к белому свету (50 – 5000 ед. ISO) и наличие электронно-механического затвора с интервалом выдержек в пределах от 30 до 1/4000 с. обеспечивают возможность работы фотокамер данного типа как в условиях высокой, так и низкой освещённости. Однако при значениях ISO более 400 ед. становятся заметными шумы (особенно на небольших по размеру и с высоким разрешением устройствах). При недостатке освещения на местах происшествий лучше ори-

¹ Зотчев В.А., Сафонов А.А. Особенности макрофотографирования объектов судебных экспертиз цифровыми фотокамерами // Актуальные вопросы судебных экспертиз: Материалы Всероссийской научно-практической конференции 19 – 20 апреля 2007 года. – Иркутск, 2007.

ентироваться на дополнительные источники света или на съёмку со штатива с произвольными выдержками. Тем не менее, при неблагоприятных условиях освещения и такие значения светочувствительности вполне допустимы для использования.

Спектральная чувствительность цифровых приемников света по данным фирм изготовителей распространена в пределах близких к 250 – 1100 нм¹. Это дает определенные преимущества цифровым фотокамерам данного класса и при исследовании объектов в УФ- и ИК- зонах спектра, методом спектрально-анализной съёмки, а предварительный просмотр результатов позволяет за короткое время подбирать необходимый для исследования спектральный диапазон. Они более универсальны, чем специально разработанная компанией Fuji film для съёмки объектов в УФ- и ИК- зонах спектра фотокамера FinePix 53 Pro UVIR². В то же время для цветоразличения единая "панинфракрасная" спектральная чувствительность устройства, скорее всего недостаток, поскольку ограничивает выбор средств выделения зон эффективного освещения, снижая эффективность данного процесса.

Не реализуется в полной мере цифровой фотопроект и методы изменения яркостного контраста, разработанные криминалистической фотографией. Контрастность светочувствительных устройств некоторых цифровых фотокамер изменяется лишь в небольших пределах. Они являются аналогами нормальных по контрасту фотопленок и все методы выявления значимой информации съёмкой на контрастные, особоконтрастные и сверхконтрастные фотоматериалы выпадают из сферы судебно-фотографических исследований.

Методы химического изменения контраста изображений, применяемые в классическом фотопроект, вполне заменяют линейное и нелинейное изменение яркости и контраста при цифровой их обработке. Достаточно эффективно реализуются и методы суммирования (вычитания) изображений. Однако при выявлении слабовидимых деталей методами фильтрации к цифровому фотопроекту не следует предъявлять завышенных требо-

¹ Например, НИИ промышленного телевидения "Растр" в телевизионных спектральных системах ТСС-3М-1, ТСС "Эксперт", ТСС "Радуга-2" и др.

² Популярная механика. – 2006. – № 12 (50). – С. 17.

ваний. То, что возможно в классическом фотопроцессе, цифровому не по силам в принципе. Например, методы фильтрации деталей (ВД, ФДП) при съемке или копировании со значительными передержками позволяют буквально "вытягивать" из светлых и плотных участков изображения необходимую информацию, усиливая области высоких пространственных частот.

Большой интерес для реализации в цифровом фотопроцессе представляет преобразование изображений из пространственной области в частотную и обратно для удаления повторяющейся на объектах структуры в виде пятен, узоров, образованных волокнами ткани или специально нанесенных на денежные знаки, билеты, документы и пр. В классическом фотопроцессе такие преобразования достигаются применением когерентной оптики¹, в цифровом – математической обработкой изображения. Эффективность таких преобразований зависит от ряда факторов – сложности создания фильтров для удаления частот, разрешения применяемой аппаратуры и, главное, от соответствующего программного обеспечения.

В настоящее время программное обеспечение цифрового процесса в криминалистической фотографии представлено многими графическими редакторами, среди которых наиболее распространены Adobe Photoshop. Обладая большим количеством инструментов, возможностью работы со слоями и использования дополнительных фильтров, они, вместе с тем, не соответствуют требованиям, учитывающим специфику экспертной работы. При проведении криминалистических исследований необходимо специализированное программное обеспечение с большим математическим аппаратом и расширенными функциональными возможностями. В этом плане, например, представляет интерес предлагаемая для подавления помех программа фильтрации частотной области объектов, основанная на преобразованиях Фурье².

¹ Грановский Г.Л., Аджалов В.И. Новый метод оптического усиления четкости следов // Экспертная техника. – М., 1980. – Вып. 68.

² Bramble S.K. and Jackson G.R., Operational Experience of Fingerprint Enhancement by Frequency Domain Filtering // Journal of Forensic Sciences, JFSCA, Vol. 39, № 4, July 1994. P. 920 – 932.

Фирма Nikon рекомендует программу Nikon Capture для изменение контраста светочувствительного устройства в более широких пределах¹.

В заключение следует отметить, что введение новых технологий в структуру криминалистической фотографии создает предпосылки для создания методик, которые ранее в следственной и экспертной практике не использовались. Однако уровня классического фотопроцесса цифровой в криминалистической фотографии достигнет лишь при соответствующем аппаратно-программном обеспечении. Вместе с тем, новые средства и методы требуют и приобретения новых специальных знаний. Большое значение имеет знание компьютерной техники, основ цифровой обработки изображений. Поэтому следует согласиться с мнением, что одной из проблем в настоящее время является и соответствующая подготовка специалистов в этой области².

Использованная литература:

1. Дмитриев Е.Н., Иванов П.Ю., Зудин С.И. Исследование объектов криминалистических экспертиз методами цифровой фотографии. – М., 2000. – С. 22 – 26.
2. Сафонов А.А. Правовые рекомендации использования цифровой фотографии в раскрытии и расследовании преступлений // Проблемы судебной экспертизы на современном этапе: тезисы докладов межвузовской научно-практической конференции / Под ред. В.А. Ярмага. – Волгоград, 2003.
3. Вандер М., Холопов А. Цифровая фиксация аудио- и видеoinформации // Законность. – 2003. – № 8; Исаева Л. Новые виды фотосъемки при осмотре места происшествия // Законность. – 2003. – № 8.
4. Надеждин Н. Я. Цифровая фотография. Практическое руководство. – СПб., 2003, с. 38.
5. Фризер Х. Фотографическая регистрация информации // Пер. с нем. под ред. К.В. Вендровского. – М., 1978. – С. 477 – 478.
6. Зотчев В.А., Сафонов А.А. Особенности макрофотографирования объектов судебных экспертиз цифровыми фотокамерами // Ак-

¹ http://d50.akdus.ru/cgi-bin/view.cgi?rzm=user_manual_d50

² Дмитриев Е.Н., Иванов П.Ю., Зудин С.И. Указ. соч. – С. 66.

туальные вопросы судебных экспертиз: Материалы Всероссийской научно-практической конференции 19 - 20 апреля 2007 года. - Иркутск, 2007.

7. Грановский Г.Л., Аджалов В.И. Новый метод оптического усиления четкости следов // Экспертная техника. - М., 1980. - Вып. 68.

Д.В. Муленков
преподаватель кафедры криминалистики
(Омская академия МВД России)

ЦИФРОВАЯ АУДИОЗАПИСЬ КАК СРЕДСТВО ФИКСАЦИИ РЕЗУЛЬТАТОВ ДОПРОСА

В юридической литературе допрос определяется как следственное действие, заключающееся в получении и фиксации в установленном законом порядке показаний от лица, располагающего сведениями об известных ему фактах, имеющих значение для расследуемого уголовного дела¹. В силу своей значимости допрос является одним из самых распространенных следственных действий, он занимает особое место среди предусмотренных уголовно-процессуальным законом способов собирания доказательств.

Основной формой фиксации процесса и результатов любого следственного действия является протокол. Но следует отметить, что перенос информации о преступлении из мысленного образа потерпевшего, свидетеля, следователя и других участников уголовного процесса в его материализованную форму (протокол) неизбежно влечет утрату части значимых данных о событии. Количество и качество информации, излагаемой в протоколе допроса, во многом будет зависеть от профессионального опыта следователя, его научной и практической подготовленности. Ученые-криминалисты все настойчивее утверждают, что одна из реаль-

¹ См., напр.: Криминалистика / Под ред. Р.С. Бедкина. - М., 1999. - С. 598 - 600; Криминалистика / Под ред. Н.П. Яблокова. - М., 1999. - С. 446 - 447; Следственные действия. Криминалистические рекомендации. - Типовые образцы документов / Под ред. В.А. Образцова. - М., 1999. - С. 35 - 36; Криминалистика / Под ред. А.Г. Филиппова, А.Ф. Вольнского. - М., 1998. - С. 282 - 283.

ных возможностей совершенствования тактики следственных действий, направленных на получение вербальной информации, обеспечение ее "устойчивости", сохранности, расширение доказательной базы по уголовным делам, заключается в более широкой "автоматизации следственных действий"¹ и применении технических средств фиксации, прежде всего - аудио-, видео и другой техники². В результате достигается более высокая точность и полнота фиксации доказательственных материалов в их пространственных и временных соотношениях, повышаются тактические возможности проведения следственных действий.

В юридической литературе все чаще обсуждаются проблемы применения цифровой аудиозаписи. Возражения против применения для фиксации доказательств цифровых методов в основном связаны с возможностью произвольного изменения, "редактирования", фальсификации зафиксированных сведений с помощью компьютерной обработки цифровой записи. Поэтому крайне важно применять для криминалистических целей те методы цифровой записи, которые надежно фиксируют информационные данные, исключают техническую возможность их изменения³.

Тактические приемы допроса при фиксации его результатов на аналоговой аппаратуре широко освещены в юридической литературе⁴. Мы остановимся на специфике применения цифровой аудиозаписывающей аппаратуры при допросе.

Преимущества применяемых в криминалистических целях цифровых диктофонов перед аналоговыми заключаются в сле-

¹ См.: Букаев Н.М., Потанина Е.В. Использование компьютерных технологий в расследовании преступлений: Учебное пособие. - Томск, 2001. - С. 40.

² См.: Исаева Л.М. Специальные познания в уголовном судопроизводстве. - М., 2003; Эксперт: Руководство для экспертов органов внутренних дел / Под ред. д-ра юрид. наук проф. Т.В. Аверьяновой, канд. юрид. наук В.Ф. Статуса. - М., 2003; и др.

³ См.: Вандер М., Холопов А. Цифровая фиксация аудио- и видеoinформации // Законность. - 2003. - № 8. - С. 38 - 39.

⁴ См., напр.: Леви А.А. Звукозапись в уголовном процессе - М., 1974. - С. 104; Карнеева Л.М., Ратинов А.Р., Хилобок М.П. Применение звукозаписи в следственной работе. - М., 1967. - С. 120; Жидомиров Л. Тактические особенности магнитной записи показаний // Криминалистика и судебная экспертиза - К., 1970. - Вып. 7. - С. 331 - 333.

дующем: 1) высокое качество записи звуковой информации в сложной акустической обстановке с последующей возможностью экспертного исследования фонограммы записи речи в рамках соответствующей экспертизы, с целью отождествления и идентификации личности по голосу и речи, так как "тембральный состав голоса меньше всего подвержен изменениям вследствие болезни, старости, усталости, настроения и т.п."¹; 2) большая продолжительность записи в автономном режиме; 3) возможность включения нескольких микрофонов одновременно; 4) защита от средств подавления применения диктофонов; 5) надежность и компактность²; 6) защищенность записанной информации от модификации; 7) экономичность и относительно невысокая стоимость. Например, указанным требованиям отвечает портативный цифровой твердотельный стереофонический диктофон "Тном 2" и "Тном - Р", выпускаемый ООО "Центр речевых технологий"³.

Для реализации подготовки и проведения допроса, ход и результаты которых фиксируются с помощью цифровой звукозаписи⁴, а также для предотвращения грубых процессуальных, тактических и технических ошибок, связанных с использованием аудиозаписи в качестве средства дополнительной фиксации, может быть использован алгоритм действий следователя, который состоит из ряда стадий и этапов: подготовительного; рабочего; заключительного⁵.

¹ Коршунова О.Н. Отождествление личности по голосу и речи на предварительном следствии: Учебное пособие. - СПб., 2000. - С. 7.

² См.: Холопов А.В. Указ. соч. - С. 108.

³ Там же. - С. 108.

⁴ Цифровая звукозапись (аудиозапись) - один или несколько взаимосвязанных по установленному правилу файлов, содержащих совокупность электронно-цифровых объектов, которые (или определенная часть из которых) одним из известных способов (стандартов представления) могут быть преобразованы соответствующим устройством в звуковое сообщение (последовательность звуков), пригодное для непосредственного восприятия человеком. См.: Мещеряков В.А. Электронные цифровые объекты в уголовном процессе и криминалистике // Воронежские криминалистические чтения: Сб. науч. трудов. Вып. 5 / Под ред. О.Я. Баева - Воронеж: Воронеж. гос. ун-т, 2004. - С. 166.

⁵ См., напр.: Асташкина Е.Н., Марочкин Н.А. Криминалистические алгоритмы в расследовании квартирных краж: учебн. пос. - М.: Юрлитинформ, 2003. - С. 44; Кольченко В.П. Допрос как средство доказывания и средство обеспечения прав личности в уголовном судопроизводстве: автореф. канд. юр. наук. - Саратов, 2003. - С. 11; Вандер М.Б. Схемы криминалистических алгоритмов. - СПб., 2004. - С. 25 - 27.

На подготовительной стадии после того, как следователем принято обоснованное решение о применении при проведении допроса использования цифровой аудиозаписи, необходимо выполнить ряд технических действий. В ходе подготовки к проведению следственного действия следователю необходимо уяснить для себя некоторые вопросы, касающиеся общих принципов функционирования используемых цифровых аудио средств. В этих целях наиболее эффективными будут консультации со специалистом в подборе технического средства, условий их применения и т.п. Важное место в системе криминалистических рекомендаций по звукозаписи занимают требования технического характера. Например, в тех случаях, когда не имеется специально оборудованных помещений при подготовке к допросу с применением аудиозаписи, необходимо предусмотреть следующее: в помещении, где производится следственное действие, по возможности, не было посторонних звуков (телефонные звонки, хлопанье дверей и т.п.), была хорошая акустика; наличие мест для участников следственного действия и установки аппаратуры (место ее установки определяется с таким расчетом, чтобы аудиозапись получилась отчетливая и равномерная без искажений); необходимый запас и объем носителей (дисков, флэш-накопителей и т.п.) и элементов питания; исправность записывающего средства (для этого необходимо проведение пробной аудиозаписи).

На втором, "рабочем", проведения следственного действия цифровая техника применяется, как правило, как технико-криминалистический прием получения доказательственной информации. До начала допроса следователь обязан предупредить допрашиваемого о том, что будет использоваться техническое средство. На наш взгляд, это не вызывает, ни каких возражений, в том случае если цифровая запись будет проводиться по просьбе допрашиваемого или его защитника. Следует отметить, что в некоторых случаях сообщение о применении звукозаписи обычно сковывает допрашиваемого и может привести к нарушению психологического контакта между ним и допрашивающим.

Непосредственно цифровая запись должна начинаться с уведомления допрашиваемого и других участников следственного действия (в случае их участия) о применении технического средства; далее должны идти основные реквизиты протокола допроса: дата и место производства; время начала (по окончании - время окончания); фамилия, должность, звание лиц производящих и участвующих

щих в следственном действии (поняты, специалист и т.п.); сведения о допрашиваемом лице; предупреждение о его правах и обязанностях и т.п. Особое внимание следует обратить на то, что запись не должна прерываться. Если следователя интересуют только отдельные части показаний, то он тем не менее должен записать весь допрос с соблюдением соответствующих процессуальных требований к записям такого рода. Наличие необоснованных перерывов записи может послужить основанием проверки ее юридической значимости и допустимости доказательств. По окончании допроса запись в обязательном порядке дают прослушать допрашиваемому, после чего дозаписывают его заявления, замечания или сообщения. Затем на аудиозаписи фиксируется информация о технических характеристиках носителя (флэш-память, мини кассета и т.п.) и записывающего аппарата. Упаковка цифрового аудионосителя (флэш-накопителя) должна исключать несанкционированный доступ к аудиозаписи и производиться в присутствии понятых и других участников следственного действия. На упаковке должны быть выполнены пояснительные надписи, содержащие краткие сведения о носителе и его заводском номере, подписи всех участников следственного действия.

На заключительной стадии следователь процессуально оформляет полученные результаты в протоколе следственного действия. Особое внимание следует уделить описанию носителя и цифрового технического средства, на котором осуществлялась цифровая запись. В заключительной части протокола должны быть отражены следующие основные сведения:

- 1) описание устройства цифрового технического средства и краткая характеристика (вид, наименование, модель, фирма-производитель, технические параметры);
- 2) тип носителя (флэш-память, CD-диск, DVD-диск и т.п.);
- 3) объем носителя;
- 4) объем записанной информации на носителе (в Мб);
- 5) затраченное время (в минутах);
- 6) краткие сведения о портативном компьютере (процессор, оперативная память, объем памяти и т.п.)¹;

¹ Данные сведения следует включать в случае переноса аудиозаписи на иные носители (например, CD и DVD – диски), когда компьютер и программное обеспечение используется как промежуточное звено.

- 7) название и версия драйверов устройств ввода и вывода;
- 8) вид, наименование и версия программного обеспечения используемых при перезаписи;
- 9) названия операций обработки, основные процедуры, производимые с записью.

Сведения о характеристиках примененного при производстве следственного действия цифрового аудиозаписывающего средства необходимы не только для формирования качественного вещественного доказательства. В совокупности с данными об условиях и порядке использования они в не меньшей мере важны для проверки и оценки полученного материала, в том случае если возникают сомнения в подлинности полученных материалов.

Таким образом, рассмотренный порядок процессуального оформления цифровой аудиозаписи гарантирует ее достоверность, в дальнейшем позволит исключить искажения и обеспечит возможность проверки, т.е. в данном случае следует говорить о допустимости использования цифровой аудиофиксации, а также носителей, на которые переносятся полученная информация в процессе проведения следственного действия. Соответственно, применение цифровых аудиосредств фиксации при проведении следственных действий в полном объеме найдет свое отражение в материалах уголовного дела, т.к. в процессуальном плане фиксация доказательственной информации, наряду с отражением фактических данных, должна находить отображение как в "иных", так и в процессуальных документах.

Использованная литература:

1. Букаев Н.М., Потанина Е.В. Использование компьютерных технологий в расследовании преступлений: Учебное пособие. – Томск, 2001. – С. 40.
2. Исаева Л.М. Специальные познания в уголовном судопроизводстве. – М., 2003.
3. Эксперт. Руководство для экспертов органов внутренних дел / Под ред. д-ра. юрид. наук проф. Т.В. Аверьяновой, канд. юрид. наук В.Ф. Статкуса. – М., 2003; и др.
4. Вандер М., Холопов А. Цифровая фиксация аудио- и видеoinформации // Законность. – 2003. – № 8. – С. 38 - 39.
5. Леви А.А. Звукозапись в уголовном процессе. – М., 1974. – С. 104.

6. Карнеева Л.М., Ратинов А.Р., Хилобок М.П. Применение звукозаписи в следственной работе. – М., 1967. – С. 120.

7. Жидомиров Л. Тактические особенности магнитной записи показаний // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1970. – Вып. 7. – С. 331 – 333.

8. Коршунова О.Н. Отождествление личности по голосу и речи на предварительном следствии: Учебное пособие. – СПб., 2000. – С. 7.

Р.Р. Герасимов

ад'юнкт кафедри криміналістики
(Київський національний університет внутрішніх справ)

ПРАВОВІ ПІДСТАВИ МОДЕЛЮВАННЯ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ

Розслідування злочинів здійснюється від імені держави уповноваженими на це органами й посадовими особами. Діяльність таких осіб носить конституційний характер, підлегла режиму законності, проголошеному й закріпленому в Конституції України. Удосконалювання методів і прийомів розслідування ставить дискусійні питання правового регулювання розслідування.

Під **правовими підставами** застосування моделювання при розслідуванні злочинів розуміється використання такого методу в повній відповідності з принципами законності й нормами права. При цьому першорядне значення має вирішення питання про допустимість моделювання як методу одержання й перевірки доказів у кримінальному процесі [1, С. 24].

До основних принципів моделювання при розкритті й розслідуванні злочинів варто віднести такі:

1) **законність**. Закон регламентує процесуальні форми, умови, порядок збирання, дослідження, використання й оцінки доказів, основні джерела їх одержання (слідчі дії). Чинне законодавство допускає застосування таких моделей, як: зліпки; предмети-аналоги, використовувані при пред'явленні для впізнання якого-небудь об'єкта (зброї, знаряддя злочину, викраденої речі); фотографії розшукуваної особи або предмета; особи, подібною по зовні-

шності з особою, яка пред'являється для впізнання (ст. 174 КПК України); фотознімки, відеозаписи, плани, схеми; фонограми.

2) **об'єктивність і науковість методу**. Моделювання ґрунтується на положеннях філософії, математики, логіки, теорії інформації, криміналістики й ряду інших областей знань. Цей метод добре вивчений, детально описаний, створена теорія моделювання, яка опирається на досвід його застосування. Справедливим, на нашу думку, є судження О. Ейсмана про те, що до оцінки методів доцільно застосовувати не тільки таке поняття, як їх науковість, але й вірогідність. "Вірогідність і проблематичність, – писав О. Ейсман, – характеризують відношення способу пізнання до його результату" [1, С. 24].

3) **простота, доступність і ефективність**. При розслідуванні, як правило, застосовуються нескладні види моделювання, досить економічні, доступні для розуміння й оцінки отриманих результатів усіма учасниками процесу (зліпки, предмети-аналоги, фотографії, муляжі, макети).

4) **безпека застосування**. У ряді випадків по справах про вбивства, тілесні ушкодження й підпали виникає необхідність моделювати явища, пов'язані з вибухом, горінням, здійсненням пострілу й іншими діями небезпечними для життя й здоров'я навколишніх. Виготовлення, а також дослідження моделей припустиме, якщо це не загрожує життю, здоров'ю, безпеці й майну.

5) **етицизм**. Моделювання, подібно іншим методам пізнання, використовуваним у кримінальному процесі, повинне відповідати вимогам етики й моральності.

Наукова спроможність методу моделювання, його відповідність названим вище умовам служать переконливою підставою допустимості його для одержання доказів, незважаючи на те, що окремі прийоми моделювання прямо не передбачені в законі.

Крім цього, **правовими підставами** застосування моделювання служать також передбачені кримінально-процесуальним законом умови збору, дослідження, використання й оцінки доказів. Моделювання відповідає цим умовам, повністю відповідаючи нормативним приписам закону:

1) включаючись у систему доказів по кримінальній справі, моделювання здійснюється в рамках слідчих дій, передбачених КПК України;

2) джерела відомостей для моделювання, а також самі відомості повинні бути зазначені в протоколі слідчої дії, у рамках якого здійснюється моделювання, для того, щоб суд, прокурор, керівник слідчого підрозділу й інші учасники кримінального процесу могли перевірити підстави моделювання, оцінити його результати;

3) коло учасників слідчої дії із застосуванням моделювання повинне бути точно визначене і зазначене у протоколі. Крім слідчого й понятих учасниками слідчої дії виступають спеціаліст, обвинувачуваний, свідок, потерпілий;

4) прийоми моделювання й порядок його дослідження, у тому числі постановка модельних експериментів або реконструкція, докладно описуються в протоколі;

5) повинні бути вжиті заходи, які забезпечують повноту й вірогідність доказової інформації, яку передбачається одержати за допомогою моделювання. До таких заходів відносять, заходи організаційного й криміналістичного характеру, пов'язані з виготовленням і дослідженням моделі (придбання належного матеріалу, інструментів, предметів-аналогів і т.ін.), а також заходи, пов'язані із припиненням спроб перешкодити моделюванню або вплинути на його результати.

6) слідчий зобов'язаний вивчити модель із дотриманням всіх процесуальних правил і зафіксувати результати такого вивчення в протоколі огляду [3, С. 102].

Звертання до окремих видів моделювання є обов'язковою процесуальною умовою одержання й перевірки доказів (наприклад, моделювання у вигляді підбора предметів-аналогів і аналогів-осіб при пред'явленні для впізнання). За розсудом слідчого можуть бути виготовлені муляжі для слідчого експерименту, макети для ілюстрації певних фактів [3, С. 153].

Слідчі дії, у рамках яких здійснюється моделювання, можуть бути розділені на 2 групи:

перша – слідчі дії, у яких моделювання застосовується поряд з іншими методами одержання доказової інформації (огляд, допит, пред'явлення для впізнання);

друга – слідчі дії, структура яких повністю визначається моделюванням, яке займає провідне положення й диктує специфіку дії.

У слідчих діях першої групи може бути кілька елементів, що мають процесуальне значення й впливають на специфіку моделювання:

- ухвалення рішення про моделювання, проведення необхідних підготовчих заходів, вжиття заходів до збереження речових і інших джерел інформації, без яких неможливе моделювання;
- складання плану слідчої дії;
- роз'яснення учасникам слідчої дії їхніх прав та обов'язків у процесі моделювання;
- застосування комплексу пізнавальних прийомів по здійсненню моделювання;
- фіксація процесу й результатів моделювання;
- оцінка результатів моделювання.

Сукупність цих елементів визначає якість слідчої дії й бездоганність моделювання.

Слідчі дії із застосуванням моделювання носять інтегративний характер, тобто поєднують у собі кілька методів пізнання. Ця риса чітко проявляється в ході огляду, відтворення показань на місці, допиту, слідчого експерименту.

Отже, *моделювання* – складний метод пізнання, який інтегрує в собі спостереження, порівняння, експеримент, вимірювання і інші методи. У той же час, він має специфіку, яка завжди дозволяє виокремити його від вищевказаних методів і на цій підставі чітко встановити, яка доказова інформація отримана за допомогою моделювання, а яка – за допомогою інших методів пізнання.

Використана література:

1. Лузгин И.М. Моделирование при расследовании преступлений: Учебное пособие. – М.: Юрид. лит., 1981. – 152 с.
2. Штофф В.А. Моделирование и философия: Монограф. – М. – Л.: Наука, 1966. – 301 с.
3. Настільна книга слідчого / Панов М.І., Шепітько В.Ю., Коновалова В.О. та ін. – К.: Видав. дім "Ін Юре", 2003. – 720 с.

О.А. Солдатенко
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри кримінального процесу
факультету з підготовки слідчих
(Запорізький юридичний інститут ДДУВС)

КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО: ТЕНДЕНЦІ РОЗВИТКУ

Становлення України як правової держави неможливе без формування економічних і політичних засад її існування і розвитку, що в свою чергу тісно пов'язано з удосконаленням національного законодавства, зокрема, – створенням системи правоохоронних органів, яка здатна забезпечити ефективну дію законів у галузі захисту громадян і суспільства від злочинних посягань.

Особливого значення для державного будівництва в Україні, виходячи з визначеного спрямування, набуває активізація законодавчої роботи з метою удосконалення кримінально-процесуального законодавства, його демократизації шляхом приведення у відповідність до положень Конституції України та міжнародно-правових стандартів.

Поряд із здійсненням відповідних загальнодержавних і регіональних практичних заходів, спрямованих на посилення боротьби з правопорушеннями та злочинністю, високі вимоги висуваються до кримінально-процесуальних норм. Нажаль, чинний Кримінально-процесуальний кодекс (далі – КПК) України, навіть з урахуванням внесених до нього останнім часом значних змін і доповнень, за побудовою, формально-декларативним визначенням більшості принципів та окремих інститутів, розмитістю нормативної регламентації їх дії на стадіях досудового слідства і судового розгляду кримінальних справ все ж таки залишається таким, що потребує серйозних доопрацювань. Саме тому новий Кримінально-процесуальний кодекс, в умовах зростаючих вимог до правоохоронної та судової діяльності, при неухильному забезпеченні прав і інтересів учасників кримінального судочинства, має стати надійним законним джерелом регулювання діяльності і правовідносин в галузі розкриття, розслідування злочинів та вирішення кримінальних справ по суті.

Відповідно до вищезазначеного одним із основних завдань законопроектних розробок, що стосуються вдосконалення кримінального судочинства, постає здійснення організаційно-структурних і функціональних змін в системі правоохоронних органів і судів, які діють на підставі процесуально-правових засад та покликані забезпечити додержання законності при провадженні у кримінальних справах та захист прав і інтересів його учасників. Важливо зосередити увагу на вирішенні ряду проблемних питань – визначити, які з урегульованих чинним КПК процесуальні форми, інститути і процедури їх реалізації при провадженні в кримінальних справах, враховуючи конституційні положення і накопичений попередній досвід судочинства, доцільно зберегти в новому КПК, а які з них потребують певної новації або заміни.

1. З урахуванням того, що Основний закон України закріпив нові, раніше невідомі вітчизняному конституційному праву гарантії свободи й недоторканності кожної людини, які впритул наближені до міжнародно-правових стандартів, що регулюють правове положення особи, притягнутої або звільненої від кримінальної відповідальності, доцільним вдається детальніше зупинитися на розгляді однієї з форм закінчення досудового слідства – винесенні постанови про закриття справи.

Підставами для закриття кримінальної справи, відповідно до ст. 213 КПК України є:

- 1) наявність підстав, зазначених у ст. 6 КПК;
- 2) недоведеність участі обвинуваченого у вчиненні злочину.

Тобто законодавець позбавив слідчого права закривати кримінальну справу за підставами, зазначеними у ст.ст. 7, 7-1 КПК.

Відтак, якщо під час досудового слідства будуть виявлені підстави, зазначені у ст. 6 КПК, – то слідчий складає постанову про закриття кримінальної справи, що є однією із форм закінчення досудового слідства. А якщо під час досудового слідства будуть виявлені обставини, зазначені у ст. 7 КПК України, – то слідчий повинен скласти мотивовану постанову про направлення кримінальної справи до суду для вирішення питання про звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності. В останньому випадку провадження у кримінальній справі може бути закрито судом. Тобто, в такому разі винесення мотивованої постанови про направлення кримі-

нальної справи до суду для вирішення питання про звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності має бути передбачено в якості однієї з форм закінчення досудового слідства. Але такої форми закінчення досудового слідства ст. 212 КПК не містить.

Також слід звернути увагу на порядок вирішення справ про суспільно небезпечні діяння, вчиненні особою, яка не досягла віку кримінальної відповідальності, але якій вже виповнилося одинадцять років (ст. 7³ КПК України). В частині першій статті 7³ КПК зазначено, що у випадку встановлення слідчим факту вчинення суспільно небезпечного діяння особою у віці від одинадцяти років і до віку, з якого можлива кримінальна відповідальність, він виносить мотивовану постанову про закриття справи та застосування до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру. Після цього справа разом з постановою направляється прокурору.

У ст. 7¹ КПК зазначено, що провадження в кримінальній справі щодо застосування примусових заходів виховного характеру до неповнолітнього може бути закрито судом. В той же час в частині 1 статті 7³ КПК України передбачено, що в справах даної категорії слідчий виносить мотивовану постанову про закриття кримінальної справи та застосування до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру і направляє справу прокурору. Звернемося до ст. 447 КПК України, яка визначає порядок застосування до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру. В частині другій даної статті зазначено, що справа, яка надійшла до суду від прокурора в порядку, передбаченому статтею 7³ КПК, призначається до розгляду в судовому засіданні. Виникає запитання: як справа може бути призначена до розгляду, якщо слідчий вже склав постанову про її закриття?

Наведені положення КПК суперечать вимогам Мінімальних стандартних правил ООН, які стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх. Цими Правилами, зокрема, передбачено, що при розгляді справ щодо неповнолітніх правопорушників слід по можливості не прибігати до офіційного розгляду справи компетентними органами влади. Поліція, прокуратура чи інші органи, що ведуть справи неповнолітніх, повинні бути уповноважені приймати рішення з таких справ за своїм розсудом, без проведення офіційного слухання справи, відповідно до критеріїв, встановлених для цієї мети у відповідній правовій системі.

На нашу думку, така законодавча невизначеність при вирішенні даного питання не сприятиме оптимізації кримінального судочинства, а навпаки породжуватиме неоднозначне тлумачення закону суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності. Тому на нашу думку ст. 7³ КПК необхідно **виключити**. А щодо осіб, які досягли віку кримінальної відповідальності, але не досягли повноліття – залишити загальний порядок провадження, з урахуванням норм, що містяться у главі 36 КПК України.

Враховуючи вищесказане, статтю 212 КПК України пропонуємо викласти в наступній редакції "Досудове слідство закінчується складанням:

- 1) обвинувального висновку;
- 2) постанови про закриття справи;
- 3) постанови про направлення справи до суду для вирішення питання про застосування примусових заходів медичного характеру;
- 4) постанови про направлення кримінальної справи до суду для вирішення питання про звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності".

3. В п. 4 ст. 45 КПК України зазначено, що участь захисника при провадженні дізнання, досудового слідства і розгляді кримінальної справи в суді першої інстанції є обов'язковою, коли санкція статті, за якою кваліфікується злочин, передбачає довічне ув'язнення. Але за Кримінальним кодексом України найсуворішим серед основних видів покарань, які зазначені в ст. 51 КК, є довічне позбавлення волі. У зв'язку з чим необхідно змінити в п. 4 ст. 45 КПК України слова "довічне ув'язнення" на "довічне позбавлення волі".

4. Відповідно до ч. 2 ст. 154-1 розмір застави встановлюється з урахуванням обставин справи органом, який застосовує запобіжний захід. Він не може бути меншим: щодо особи обвинуваченої у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину, – однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; щодо особи, обвинуваченої у вчиненні іншого тяжкого або особливо тяжкого злочину чи раніше судимої особи, – п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; щодо інших осіб – п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Однак, існуюча в ст. 12 Кримінального кодексу України класифікація злочинів не знає поділу злочинів на тяжкі і особливо тяжкі і на інші

тяжкі чи особливо тяжкі. Тому ч. 2 ст. 154-1 КПК України має бути викладена наступним чином: "розмір застави за чинним законодавством не може бути меншим: щодо особи, обвинуваченої у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину, а також щодо раніше судимої особи – однієї тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян; щодо особи, обвинуваченої у вчиненні середньої тяжкості злочину – п'ятисот неоподаткованих мінімумів доходів громадян, щодо обвинуваченої у вчиненні іншого злочину – п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян".

Ч. 4 ст. 154-1 КПК України зазначає, що міра запобіжного заходу у вигляді застави щодо особи, яка знаходиться під вартою, до направлення справи до суду може бути обрана лише з дозволу прокурора, який давав санкцію на арешт, а після надходження справи до суду – судом. Однак відповідно до ст. 165-2 КПК на стадії досудового розслідування справи запобіжний захід, пов'язаний з триманням під вартою, обирається тільки за вмотивованим рішенням суду. Тому на нашу думку зміна запобіжного заходу взяття під варту на заставу повинна здійснюватися лише з дозволу суду, який дав згоду на обрання запобіжного заходу – взяття під варту. У зв'язку з цим ч. 4 ст. 154-1 КПК України слід викласти в наступній редакції: "Запобіжний захід у вигляді застави щодо особи, яка знаходиться під вартою, може бути обрана за мотивованою постановою суду, який обрав запобіжний захід – взяття під варту, на підставі подання органу дізнання, слідчого, погодженого з прокурором".

5. Потребує зміни і існуючий механізм призначення та проведення судових експертиз. Для порушення окремих кримінальних справ необхідно проведення дослідження об'єктів, речовин, результати яких будуть підставою прийняття рішення. Наприклад, для порушення кримінальної справи проти життя та здоров'я особи, коли їй завдано тілесних ушкоджень. Кваліфікувати цей злочин можна лише після визначення ступеня тяжкості, що вимагає обов'язкового призначення експертизи (ст. 76 КПК України). На нашу думку, експертні дослідження до порушення кримінальної справи дозволять уникнути необґрунтованих рішень та запобігти порушенням прав учасників процесу й буде позитивним кроком вдосконалення процедури розслідування.

6. Кримінально-процесуальні повноваження прокурора, визначені Законом України від 21 червня 2001 року щодо матеріалів, підготов-

лених органом дізнання у протокольній формі, безперечно, мають революційний характер в цьому особливому досудовому провадженні. Надзвичайно важливим є те, що вказаним Законом обов'язку порушення кримінальної справи за матеріалами протокольного провадження позбавився суд – така діяльність суду, як це відзначалося багатьма правниками, не відповідає його ролі і становищу в кримінальному судочинстві України, гальмувала вирішення поставлених перед ним завдань.

Водночас такі нововведені повноваження прокурора як обрання правопорушнику запобіжного заходу у необхідних випадках, складання за матеріалами протокольного провадження обвинувального висновку не є однозначними у їх сприйнятті правниками й викликають жваві дискусії як серед вчених-процесуалістів, так і серед практичних працівників.

Адже не зрозуміло, як прокурор може обрати до правопорушника запобіжний захід, якщо в законі чітко вказано, що під запобіжними заходами слід розуміти засоби кримінально-процесуального примусу, які застосовуються при наявності підстав і в порядку, встановленому законом, уповноваженими на те посадовими особами по відношенню до підозрюваного, обвинуваченого, підсудного чи засудженого (ст. 148 УПК України). З вищевказаного бачимо, що згідно закону, правопорушник не відноситься до переліку осіб, до яких може бути застосовано запобіжний захід.

У разі порушення за матеріалами протокольного провадження кримінальної справи прокурор зобов'язаний виконати ще й таку процесуальну дію як складання обвинувального висновку. Однак інститут притягнення як обвинуваченого, а також проведення слідчих дій з метою отримання даних, які б визнавалися доказами по кримінальній справі, крім проведення у невідкладних випадках до порушення кримінальної справи огляду місця події у даному провадженні законодавцем не передбачено.

Що це – недогляд творців закону, новітні досягнення української кримінально-процесуальної науки чи впровадження передового досвіду, досягнень зарубіжного кримінального процесу? Якусь аргументовану відповідь на ці запитання, дати неможливо. У даному разі можна лише констатувати відсутність глибокого осмислення, достат-

ньої логіки, обґрунтованої доцільності прийняття таких рішень та прогнозування можливих наслідків їх реалізації.

В.В. Пясковський
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри криміналістики
(Київський національний університет внутрішніх справ)

ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАТРИМАННЯ ПІДОЗРЮВАНИХ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ТОРГІВЛЕЮ ЛЮДЬМИ

Під затриманням прийнято розуміти короткочасне позбавлення волі підозрюваного, процес і порядок якого регламентується ст.ст. 106, 115 КПК України і Законом України "Про оперативно-розшукову діяльність".

Затримання, як і всі інші елементи організації розкриття торгівлі людьми має свою специфіку, яка обумовлена як конкретним механізмом злочинної діяльності, так і певними особливостями порушення даної категорії кримінальних справ.

Затримання підозрюваних є метою і проміжним етапом розслідування злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми. Затримання кур'єрів (осіб, які займаються переміщенням завербованих осіб через державний кордон України, передачею останніх "покупцям" та перевезенням одержаних за них грошових коштів), наприклад, у процесі перевезення жінок, може бути приводом до порушення кримінальної справи, особливо в тих випадках, коли перевезені особи дають правдиві показання, або самі виявили ініціативу в затриманні кур'єра.

Затримання співучасників торгівлі людьми в процесі перевезення завербованих осіб може бути початком реалізації оперативних матеріалів, у яких зафіксована активна злочинна діяльність з вербування, виявлені контакти вербувальника й організатора, вербувальника і кур'єра, вербувальника (і одночасно кур'єра) з покупцем. Тому затримання на одному з етапів переміщення завербованих осіб або в момент їх передачі "покупцям" є досить ефективним засобом закріплення наявної оперативної інформації.

Затримання торгівців людьми в місці утримання потерпілих або місці їх експлуатації також є досить ефективним з погляду доведення причетності до злочинної діяльності конкретних осіб. Особливого доказового значення таке затримання набуває в тих випадках, коли один із суб'єктів злочинної діяльності є власником або орендарем даного приміщення або якщо він працює в організації, приміщення якої використані для приховування потерпілих і їх експлуатації.

Як правило, затримання підозрюваних має проводитись, коли маються достатні докази, які дають реальні шанси на засудження торгівців людьми. В той же час, у справах цієї категорії завжди існує ймовірність негайного проведення операції затримання, наприклад, у випадку виявлення спостереження. Отже, рекомендується заздалегідь розробити загальний план затримання. Цей план можна коригувати в процесі подальшого розвитку слідчої ситуації.

Момент проведення затримання має визначатись таким чином, щоб забезпечити максимальні можливості для досягнення таких трьох цілей:

- одночасне затримання якомога більшої кількості підозрюваних;
- визволення якомога більшої кількості жертв торгівлі людьми;
- затримання підозрюваних у момент, коли існують максимальні можливості для отримання доказів.

Ідеальним сценарієм може бути затримання під час переміщення кур'єром жертв торгівлі людьми до місця призначення.

Розкриваючи особливості тактики затримання співучасників торгівлі людьми, вважаємо за необхідне особливо розглянути спеціальну операцію з виявлення і затримання, наприклад, у потязі, кур'єрів та завербованих осіб, які переміщуються для подальшої експлуатації.

Тактика такої операції має свої особливості, які пов'язані з тим, що слідчо-оперативній групі може бути відомий тільки один із суб'єктів злочинної діяльності (наприклад, кур'єр), а жертви торгівлі людьми невідомі. Можлива й інша ситуація, коли відома тільки одна жертва, яка переміщується, але мається оперативна інформація про наявність в потязі й інших жертв і кур'єра.

Штабом даної операції може бути спеціально зарезервоване купе або службовий вагон, в якому розміщується начальник потяга. Перед затриманням важливо провести інструктаж співробітників групи затримання і правильно розмістити їх під час операції.

У випадку, коли відомий тільки кур'єр, за ним встановлюється спостереження як мінімум за добу до поїздки. Також перед початком спеціальної операції телефон кур'єра необхідно поставити на прослуховування. Якщо спостереження було встановлене раніше, то воно не припиняється до самого відправлення потяга. Саме в останні години перед від'їздом об'єкт спостереження може вступити в контакт зі співзачинниками. Одному з членів слідчо-оперативної групи необхідно перебувати в безпосередній близькості від перевізника – в одному або в сусідньому купе.

Зв'язок між членами групи затримання доцільно підтримувати з використанням мобільного зв'язку, тому що використання радіостанції може насторожити злочинців і зв'язаних з ними осіб. Учасникам групи затримання є сенс заздалегідь набрати в список швидких SMS-повідомлень перелік можливих команд для швидкого обміну інформацією. Крім цього, мобільний зв'язок дозволяє членам групи затримання з використанням спеціально розроблених фраз інформувати керівника операції й інших учасників затримання про контакти суб'єктів злочинної діяльності і перевезених жертв торгівлі людьми.

Метою спостереження на шляху руху потяга є виявлення жертв торгівлі людьми, а також можливих інших співзачинників злочину. Затримання кур'єра бажано провести в момент його зустрічі з перевезеними жертвами. При цьому свідки їх контактів (пасажирів) будуть додатковою доказовою базою того, що кур'єр і жертви торгівлі знайомі.

У випадку, коли відома одна з перевезених жертв, наприклад жінка, яку у числі інших переміщують до місця експлуатації всередині країни або за кордоном, спостереження необхідно вести за нею. Дуже ймовірно, що організатор торгівлі людьми або кур'єр на шляху руху потяга зв'яжуться з нею. Також не виключена ймовірність зустрічі об'єкта спостереження з іншими завербованими особами. Затримання всієї встановленої групи необхідно проводити одночасно. При цьому варто виключити будь-які контакти затриманих осіб один з одним.

Для дій на завершальному етапі затримання членам слідчо-оперативної групи необхідно розділитися на дві частини. Перша – ізольована жертв торгівлі людьми, допитує їх та їх сусідів по купе і вагону.

Друга група затримує кур'єра, встановлює його особу і проводить опитування (або допит). Членам даної групи також необхідно

опитати (або допитати) сусідів по купе і вагону суб'єкта злочинної діяльності.

Після проведення затримання необхідно відразу ізолювати жертв від торговців людьми. Це дозволить обмежити можливість здійснення негативного впливу з боку підозрюваних на потерпілих і дозволить одержати докладні показання від них.

У затриманого кур'єра вилучаються всі наявні документи, особлива увага звертається на такі документи, як паспорти завербованих осіб, боргові розписки тощо. Виявлення у кур'єра подібних документів може бути доказом обвинувачення проти торговців людьми і покупців "живого товару". Після чого він переводиться до службового купе працівників міліції, які супроводжують і охороняють громадський порядок у потязі, де і утримується.

Затримання завербованих осіб – необхідна умова даної операції. Досить часто самі жертви торгівлі людьми є порушниками законодавства, пересікаючи державний кордон за підробленими документами. Затримуючи їх, необхідно пам'ятати про те, що вони є найбільш важливими свідками обвинувачення торговців людьми. В процесі затримання з ними необхідно поводитися коректно, спілкуватися таким чином, щоб не викликати до слідчо-оперативної групи негативного відношення тих, які згодом мають бути визнані потерпілими. Немаловажне значення по даній категорії кримінальних справ має завоювання довіри потерпілих і формування їх активної позиції в ході досудового розслідування.

Правильні дії з боку працівників правоохоронних органів сприяють тому, що жертви торгівлі людьми набувають впевненості в собі, заспокоюються. В результаті з'являється можливість встановити з ними психологічний контакт. Результатом цього контакту є складання жертвою (або декількома жертвами) офіційної заяви і дача показань про характер вербування, переміщення, передачі, прийому, а також експлуатації, якій вони були піддані.

При затриманні жертв торгівлі людьми необхідно перевірити документи, що засвідчують їх особистість. Факт відсутності у жертви таких документів може бути доказом встановлення над нею контролю з боку торговців людьми, особливо, якщо дані документи виявлені у затриманого кур'єра.

Затримання підозрюваних і жертв торгівлі людьми повинне супроводжуватися відеозаписом. Застосування цього заходу забезпечує вирішення декількох важливих задач. У першу чергу, фіксуються дії членів слідчо-оперативної групи, що згодом виключить можливість подання скарг з боку затриманих про брутальність і побиття з боку членів групи затримання. По-друге, фіксується психологічний стан жертв у момент звільнення.

Д.Б. Санакоєв
викладач кафедри криміналістики
факультету з підготовки слідчих
(Запорізький юридичний інститут ДДУВС)

ВДОСКОНАЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ З РОЗКРИТТЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ, ВЧИНЕНОЇ ОРГАНІЗОВАНИМИ ГРУПАМИ

Протидія торгівлі людьми передбачає обов'язковий облік масштабів діяльності ОЗГ у цій сфері, своєчасне виявлення і нейтралізацію їх злочинних задумів, оперативне реагування на факти їх реалізації з метою запобігання злочинів. Через нестачу необхідної інформації неможливо сформулювати цілі протидії, оцінити ситуацію, спрогнозувати подальший розвиток подій, підготувати організаційно-тактичні рішення та проконтролювати їх виконання. Досягти цього можна лише за умов удосконалення діяльності підрозділів по боротьбі зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми (далі – БЗПТЛ) і спецпідрозділів по боротьбі з організованою злочинністю МВС України (далі – БОЗ МВС), та комплексного використання їх сил та засобів та інших зацікавлених вітчизняних, іноземних правоохоронних органів і міжнародних організацій, що взаємодіють з ними.

Питанням, пов'язаним із протидією організованим проявам торгівлі людьми присвятили свої роботи Н. Ахтирська, В. Борисова, Н. Гуторова, В. Іващенко, В. Корж, К. Левченко, В. Пясковський, та ін. Зважаючи на те, що вказані дослідники, у переважній більшості, розглядали кримінологічні та кримінально-правові аспекти, залишаються не достатньо висвітленими окремі питання криміналістичного характеру, зокрема, щодо удосконалення діяльності з виявлення та розкриття цього злочину. Отже, це зумовило

мету цієї статті – на підставі проведеного дослідження запропонувати можливі напрямки удосконалення діяльності з виявлення торгівлі людьми, вчиненої ОЗГ, зокрема, щодо збирання та систематизації оперативної інформації, а також пошуків додаткових можливостей встановлення джерел такої інформації.

Боротьба з ОЗГ у сфері торгівлі людьми вимагає значного вдосконалення системи координації діяльності всіх силових структур, наділених правом здійснення оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД)¹. Отже, першочерговими елементами в системі координації є впорядкованість і централізація гласної і негласної інформації про виявлені й приховані процеси в злочинному світі.

На сьогодні, єдина система оперативно-розшукової інформації про організовану, зокрема транснаціональну злочинність у країні, перебуває у стадії становлення. Сучасні інформаційно-пошукові системи про злочинні організації, їх лідерів, корупційні зв'язки, бойові структури, внутрішні та міжнародні комунікації у численних державних органах-суб'єктах ОРД сформовані за різними критеріями, без урахування міжнародних стандартів. Вони не узгоджуються між собою та не дають цілісної картини про дислокацію злочинних груп, їх чисельність, озброєність, технічну забезпеченість, зв'язки в органах влади і місцевого самоврядування, контакти з фінансово-промисловими групами та ін. Відсутній єдиний підхід до створення інформаційних систем оперативно-розшукового призначення навіть у межах одного відомства. У результаті, різні оперативні підрозділи створюють і використовують замкнені та несумісні один з одним банки і бази даних. Як наслідок – на практиці співробітники БЗПТЛ та БОЗ МВС змушені звертатися до кількох баз даних і в системі МВС, і поза нею заради отримання будь-якої інформації загального характеру².

Тому вважаємо, що на початковому етапі ОРД із виявлення ознак торгівлі людьми має спрямовуватися на отримання інформації

¹ Саме на цю обставину вказали 96.3% співробітників БЗПТЛ, БОЗ МВС України та досудового слідства, опитаних нами в рамках дисертаційного дослідження, яке проводиться на базі Запорізького юридичного інституту ДДУВС.

² За результатами проведеного дослідження, вказані підрозділи найчастіше використовують інформацію з ДІГ МВС (100% респондентів), баз даних Інтерполу (98.6%), Державної прикордонної служби України (91.7%), Міністерства праці та соціальної політики України (76.0%) від банківських установ (68.5%).

від оперативних джерел; скарг та заяв потерпілих; під час перевірки фірм із надання посередницьких послуг з працевлаштування і шлюбних агентств; від Укрбюро "Інтерполу", правоохоронних органів інших держав; із Держкомкордону та СБУ; із засобів масової інформації та від громадських організацій¹. Як свідчить практика, оперативні дані та інформація від потерпілих на сьогодні є найбільш значущими під час виявлення та розкриття торгівлі людьми².

Безперечно, означена інформація має надходити не лише з традиційних джерел, але й із запитів, що надходять від зарубіжних правоохоронних органів, повідомлень від інших оперативних підрозділів кримінальної міліції або спецслужб, інформаційних масивів гласних підрозділів правоохоронних та інших державних органів, а також господарюючих суб'єктів, громадських об'єднань, ЗМІ та ін. Тому, підрозділами БЗППЛ і БОЗ МВС спільно мають використовуватися в першу чергу конкретні та вичерпні заходи із забезпечення централізованого накопичення, систематизації і своєчасного використання оперативно-розшукової, а також іншої інформації про ОЗГ у сфері торгівлі людьми, що діють на території (об'єктах) оперативного обслуговування.

Отже, пропонуємо створити на базі ДІТ спеціальний автоматизований банк даних (далі – АБД) із відомостями про злочини та злочинців у сфері торгівлі людьми, зокрема за ст.ст. 149, 150, 173, 302, 303, 331, 332 КК України. Зацікавлені в розкритті злочинів співробітники зможуть оперативно отримати інформацію про осіб, які скоїли, готують або планують такі злочини, про діючі та такі, що формуються ЗГ. Указаний АБД повинен містити відомості з матеріалів ППСМ, ДІМ, паспортно-візової служби, листів, заяв громадян і повідомлень посадовців та ін.

Про необхідність створення подібного АБД вже зазначали В. Гридзаченко та В. Журавльов³. Так, ними висловлювалась слушна думка про те, що "назріла необхідність створення інтегровано-

¹ Пясковський В. Методика розслідування торгівлі людьми: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – К., 2004. – С. 91 – 92.

² Про це зазначили 98,4% респондентів.

³ Гридзаченко В., Журавльов В. Актуальні проблеми вдосконалення діяльності спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2006. – № 2. – С. 111 – 119.

го банку даних, який <...> повинен мати статус загальнодержавного..."; та "...структурно входить до загальної системи інформаційного забезпечення МВС України..."¹.

Проте, на нашу думку, доцільно, щоб інформація для оперативних підрозділів кримінальної міліції була сконцентрована в окремому масиві, причому вона повинна містити дані не лише про лідерів ОЗГ, а й про осередки їхнього перебування, наближених до них осіб та тих, кого можна віднести до керівного та обслуговуючого персоналу так званих "місць проведення дозвілля" тощо.

З погляду організації ОРД, підготовки і проведення ОРЗ, важливим є виділення таких відомостей, як традиції, звичаї, характер, спосіб життя представників ЗГ залежно від національності, етносів, що сприятиме налагодженню відповідних зв'язків, здійсненню належних заходів із попередження та розкриття торгівлі людьми². Тому, співробітникам підрозділів БЗППЛ та БОЗ МВС пропонуємо створити такі ІПС, що збагатять вказаний АБД і нададуть можливість оперативно отримувати з нього інформацію.

Отже, пропонуємо сформувати інформаційно-аналітичні підрозділи не лише в Департаменті БЗППЛ, а й в обласних управліннях, адже "перспективним в інформаційному забезпеченні оперативно-розшукової діяльності є підвищення аналітичної функції оперативних підрозділів..."³.

Результати нашого дослідження свідчать, що первинну інформацію правоохоронні структури отримували з моніторингу рекламних оголошень, туристичних фірм, агенцій із працевлаштування, ескорт-агенцій та шлюбних бюро (83% справ та 86% респондентів); від партнерських правоохоронних та міжгалузевих установ (57% та 58%), профільних баз даних (Держкомкордон, митниця, МЗС), що містять інформацію про видачу віз та відповідні клопотання (90% та 92%), авіакомпаній та інших перевізників

¹ Гридзаченко В., Журавльов В. Актуальні проблеми вдосконалення діяльності спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю // Вісник Запорізького юридичного інституту. – 2006. – № 2. – С. 113.

² На необхідність цього вказали 87% респондентів.

³ Регульський В., Євтушок В. Інформаційне забезпечення оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ у сучасних умовах // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. – Вип. 6. – Львів, 1997. – С. 18.

(78% та 83%), банківських та фінансових інститутів (48% та 52%), жертв торгівлі людьми та їх рідних (87% та 96%).

Тому, аналітичні підрозділи під час виявлення та розкриття торгівлі людьми, паралельно з наведеним моніторингом повинні залучати конфіденційні джерела для отримання оперативної інформації про використання злочинцями рекламних оголошень, засоби зв'язку та їх користувачів, угоди про купівлю або оренду нерухомості, фінансові операції.

Оперативна інформація, пов'язана з торгівлею людьми, як правило, надходить у вигляді первинної інформації, яка може використовуватися одразу, або ж такою, що потребує подальшої обробки для цілей оперативної діяльності. Проте, на нашу думку, більш важливо забезпечити скоординоване збирання такої інформації з різних джерел в Україні та за її межами. Важливою умовою є її конфіденційність та чітко визначена, уніфікована форма запису.

Залежно від обсягу наявної інформації, така форма має містити: - вид торгівлі людьми та спосіб вчинення; - коротку фабулу злочину; - всебічну інформацію про відомих злочинців та потерпілих (адреси, установчі документи, транспортні засоби та засоби зв'язку); - джерела інформації, які можуть підтвердити наявні дані; - дата, час, місце та способи, якими була отримана відповідна первинна оперативна інформація; - дата, час, місце та способи реєстрації первинної оперативної інформації; - співробітник або підрозділ, які надали вказану інформацію та контактні дані.

На нашу думку, ефективною може стати схема побудови інформаційних потоків, що спрямовуються до АБД, запропонована В. Грищаченком та В. Журавльовим¹. Проте, доцільно розглядати її в руслі торгівлі людьми: а) галузеві служби МВС у межах визначених для них завдань ведуть обліково-реєстраційну роботу, оперативні підрозділи накопичують оперативно-розшукову інформацію і встановлений обсяг зведень направляють у ДП, де до них забезпечується доступ з боку АБД БЗППЛ та БОЗ МВС; б) на регіональному (місцевому) рівні підрозділи БЗППЛ та БОЗ МВС мають можливість використовувати облі-

¹ Грищаченко В., Журавльов В. Актуальні проблеми вдосконалення діяльності спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю // Вісник Запорізького юридичного інституту. - 2006. - № 2. - С. 111 - 119.

ки структурних служб УМВС, зібрана інформація в результаті проведеного аналізу розрізаних зведень через корпоративну мережу ГУБОЗ та ДБЗППЛ направляється до АБД; в) внутрішня інформація корпоративної мережі підрозділів ДБЗППЛ та ГУБОЗ у результаті діяльності підрозділів БЗППЛ та БОЗ МВС, безпосередньо спрямовується в АБД; г) на законодавчому рівні чітко визначається перелік облікових зведень, що направляють різні відомства й організації безпосередньо до АБД, цей інформаційний потік формується і державними структурами (Податкова адміністрація, Міністерство статистики, Державне контрольно-ревізійне управління, Національний банк та ін.), і організаціями різних форм власності (великі промислові підприємства, комерційні банки, страхові компанії та ін.).

Для забезпечення успішного вирішення оперативно-розшукових задач боротьби з ОЗГ, які скоюють злочини на міжнародному рівні необхідним є пошук додаткових можливостей виявлення намірів та подальшої оперативної перевірки реальних і потенційних кримінальних елементів на території країни й за кордоном. Із цією метою, на нашу думку, доцільно використовувати гласних і негласних штатних та позаштатних працівників і встановлювати конфіденційне співробітництво з громадянами України та іноземцями¹.

Законною підставою залучення таких осіб, зокрема й іноземців, до негласної співпраці на українській території є Закон України "Про ОРД" 1992 р. (п.п. 12, 13 ст. 8)², а також Закон України "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю" 1993 р. (ст. 13)³. Відповідно до вказаних положень, на території України можуть залучатися до співпраці з їх згоди не лише громадяни України, але й решта дієздатних фізичних осіб, зокрема іноземці (тобто громадяни або піддані іншої держави), особи без громадянства (апатриди) або з подвійним громадянством (біпатриди), що знаходяться на території України постійно чи тимчасово. Щодо збирання ними оперативної інформації за

¹ Таку думку підтримали 88% респондентів.

² Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність" від 18 лютого 1992 року // ВВР України - 1992. - № 22. - Ст. 303.

³ Закон України "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю" від 30 червня 1993 року // ВВР України. - 1993. - № 35. - Ст. 358

кордоном, слухною є думка В.Овчинського та А.Шумилова про те, що існують певні винятки з дії оперативно-розшукового закону в просторі¹.

Так, по-перше, в контексті вітчизняного законодавства, це припис у ст. 7 КК України про дію кримінального закону щодо осіб, які вчинили злочини за межами України. Вважаємо, що створення підстав для реалізації такої норми передбачає можливість здійснення ОРД за кордоном. Винятком із цього є положення статті "... якщо інше не передбачено міжнародними договорами України ..." ². До того ж, Закон України "Про Службу безпеки України" не містить заборони щодо здійснення контррозвідвальної діяльності за межами України³. Оскільки така діяльність реалізується серед іншого і за допомогою ОРЗ, то органи СБУ та органи розвідки проводять їх за кордоном, що в дійсності й відбувається.

По-друге, відповідною міжнародною угодою може бути передбачена можливість здійснення ОРЗ за межами України. Зокрема, таке співробітництво може здійснюватися шляхом виконання оперативними підрозділами письмових запитів країни-ініціатора відповідно до Угоди про співробітництво у сфері спеціального супроводження ОРД.

По-третє, з урахуванням того, що у виняткових випадках кримінальна юрисдикція України здійснюється на борту іноземного судна, яке проходить через територіальне море, ОРД можлива для забезпечення провадження розслідування злочину якщо: наслідки злочину поширюються на територію України; такі заходи необхідні для припинення незаконної торгівлі наркотичними засобами чи психотропними речовинами, а також для припинення інших злочинів міжнародного характеру, передбачених міжнародними угодами чи договорами України та ін.

¹ Оперативно-розсыкная деятельность: Учебник. - 2-е изд., доп. и перераб. / Под ред. К. Горяинова, В. Овчинского, Г. Синилова, А. Шумилова. - М.: ИНФРА-М, 2004. - С. 131 - 134.

² Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М. Мельника, М. Хавронюка. - К.: Канон, А.С.К., 2002. - С. 34.

³ Закон України "Про Службу безпеки України" від 25 березня 1992 року // ВВР України. - 1992. - № 27. - Ст. 382.

По-четверте, Закон України "Про ОРД" застосовується також у виключній (морській) економічній зоні та на просторі континентального шельфу України.

Отже, вважаємо, що збір оперативної інформації на території інших держав буде правомірним, якщо ОРЗ відносно громадянина України або іноземця (особи без громадянства), що постійно мешкає в Україні: сплановані або розпочаті на її території, а продовжені або закінчені за її межами; проводяться з метою захисту від запланованих або таких, що розпочалися злочинних посягань за межами України, але закінчення яких передбачається на її території, або їх завершення неминуче тягне реалізацію загроз життєво важливим інтересам її громадян, українського суспільства або держави.

Обґрунтовуємо це тим, що на сьогодні не ухвалено відповідних міжнародних угод щодо збирання оперативної інформації під час виявлення та розкриття злочинів на території іноземної країни, тому держава має діяти всіма загальноновизнаними методами захисту безпеки особи, суспільства і держави від злочинних посягань.

Тенденція зрощення загальнокримінальної та економічної, організованої і професійної злочинності викликає необхідність розвитку форм і методів взаємодії оперативних підрозділів у боротьбі з національною і транснаціональною злочинністю. В зв'язку з цим, систематичними, на нашу думку, повинні бути: а) взаємний обмін оперативною інформацією між підрозділами БЗПГЛ та БОЗ МВС з іншими оперативними підрозділами міліції; б) проведення злагоджених і цілеспрямованих оперативно-розшукових, оперативно-профілактичних та інших оперативних заходів; в) залучення багатопрофільних джерел оперативної інформації, здатних висвітлювати певні об'єкти на користь усіх підрозділів і служб, що протидіють торгівлі людьми; г) проникнення в осередок діяльності злочинного угруповання або на відповідні об'єкти осіб, які конфіденційно співпрацюють на добровільних засадах або платних співробітників, що виконують завдання двох і більше зацікавлених оперативних підрозділів.

Використана література:

1. Пясковський В. Методика розслідування торгівлі людьми: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. - К., 2004. - 225 с.
2. Грицаченко В., Журавльов В. Актуальні проблеми вдосконалення діяльності спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю // Вісник Запорізького юридичного інституту. - 2006. - № 2. - С. 111 - 119.
3. Регульський В., Євтушок В. Інформаційне забезпечення оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ у сучасних умовах // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. - Вип. 6. - Львів, 1997. - С. 12 - 19.
4. Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність" від 18 лютого 1992 року // ВВР України. - 1992. - № 22. - Ст. 303.
5. Закон України "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю" від 30 червня 1993 року // ВВР України. - 1993. - № 35. - Ст. 358.
6. Оперативно-розсыскная деятельность: Учебник. - 2-е изд., доп. и перераб. / Под ред. К. Горяинова, В. Овчинского, Г. Синилова, А. Шумилова. - М.: ИНФРА-М, 2004. - 848 с.
7. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М. Мельника, М. Хавронюка. - К.: Кантон, А.С.К., 2002. - 1104 с.
8. Закон України "Про Службу безпеки України" від 25 березня 1992 року // ВВР України. - 1992. - № 27. - Ст. 382.

Ю.Б. Комаринська

ад'юнкт кафедри криміналістики

(Київський національний університет внутрішніх справ)

**СПОСОБИ ПРИХОВУВАННЯ НАВМИСНИХ
ВБИВСТВ НА ЗАЛІЗНИЧНОМУ ТРАНСПОРТІ**

Значною проблемою при розслідуванні кримінальних справ по факту навмисного вбивства на залізничному транспорті є його приховування. Приховування злочинів протидіє швидкому та повному розкриттю злочинів, виявленню винних та забезпеченню вірного застосування норм закону. Для криміналістики діяльність з

приховування злочину - це об'єкт пізнання, що розглядається з точки зору закономірностей виникнення, збору, вивчення, оцінки та використання доказів, виявлення яких необхідне для судового дослідження та попередження злочинів.

Значний внесок у дослідження та вдосконалення методик розслідування вбивств внесли вчені-криміналісти України та інших держав. Зокрема ця тема вивчалася в дослідженнях Т.В. Авер'янова, Ю.П. Авеніна, В.П. Бахіна, Р.С. Белкіна, В.І., А.В. Іпенка, В.О. Коновалової, В.С. Кузьмичова, В.К. Лисиченка, М.В. Салтєвського, В.В. Тищенко, та багато інших. Але поряд з цим недостатньо уваги було приділено особливостям розслідування вбивств, скоєних на залізничному транспорті. Свої дисертаційні дослідження, з даної теми, присвятили Степанов О.О. (Москва - 1986 рік), Циганенко М.І. (Київ - 1987 рік), але з того часу пройшло немало часу та виникла потреба вдосконалення роботи в цьому напрямку.

Метою статті є визначити особливості способів приховування вбивств враховуючи специфіку залізничного транспорту.

Застосовуючи до правоохоронної діяльності приховування необхідно розглядати як соціально небезпечне явище. Воно може виявлятися в актах злочинної поведінки, забезпечувати скоєння злочинів, перешкоджати правосуддю¹.

В криміналістичній літературі існує класифікація та розділ на групи способи приховування злочинів. Так професор В.П. Лавров зазначав, що глибоке, всебічне, комплексне наукове дослідження системи способів приховування злочину немисливо без здійснення їх класифікації, тобто розподілення їх по визначених групах (підрозділам, класам) із застосуванням визначених підстав.

З точки зору змістовного аспекту способи приховування злочину класифікують наступним чином: 1) утаювання інформації та/або її носіїв; 2) знищення інформації та/або її носіїв; 3) маскування інформації та/або її носіїв; 4) фальсифікації інформації

¹ Лузгин И.М. Сущность и основные черты способов сокрытия преступлений // Криминалистическая сущность, средства и методы установления способов сокрытия следов преступлений: Сборник научных трудов / Академия МВД СССР; Под. ред. И.М. Лузгина. - М., 1987. - 160 с.

та/ або її носіїв; 5) змішані способи - ті, що поєднують в собі різні способи або їх елементи¹.

Що стосується справ про навмисне вбивство злочинці в залежності від обставин, інсценують обстановку: а) самогубства; б) нещасного випадку; в) вбивства, скоєного іншою особою; г) ненавильницької смерті; д) при незаперечній причетності до вбивства - скоєння його в стані необхідної оборони або з необережності.

Особливі труднощі виникають, коли необхідно встановити, що сталося у випадках, коли обстановка на місці події навмисно змінена злочинцем. Створена ним на місці злочину обстановка приходить у відповідність з картиною події, що начебто відбулась, яку він описує в своїх показах, наприклад, з картиною самогубства, нещасного випадку. У таких випадках говорять про інсценування, приховування злочинів.

Приховування злочинів зашкоджує швидкому та повному розкриттю злочинів, виявленню винних та забезпеченню вірного застосування норм закону. Для криміналістики діяльність з приховування злочину - це об'єкт пізнання, що розглядається з точки зору закономірностей виникнення, збору, вивчення, оцінки та використання доказів, виявлення яких необхідне для судового дослідження та попередження злочинів. Під приховуванням злочину розуміють дії, які ускладнюють встановлення не лише самої події злочину, але і його окремих обставин.

Предметом приховування є будь-які фактичні дані, на основі яких орган дізнання, слідчий та суд встановлюють наявність або відсутність суспільно небезпечного діяння, винуватості особи, яка скоїла це діяння, та інші обставини, які мають значення для правильного вирішення справи, тобто докази, включаючи в цей предмет і допоміжні факти, що слугують засобом встановлення обставин, що складають предмет доказування по справі².

¹ Коновалова В.Е. Убийство: искусство расследования: Монография - Х., 2006. - 320 с.

² Гельманов А.Г. Криминалистическая характеристика способа сокрытия преступлений против жизни и здоровья: Учебное пособие / МВД СССР: Омск. высшая школа. - Омск, 1989. - 83 с.

Помічено, що приховування передбачає наявність реальних відносин між людьми, між людиною та світом речей, що його оточує, процесів та явищ. Цьому відношенню притаманна певна структура, елементами якої є: суб'єкт приховування, мотивація та цільова установка, предмет приховування, діяльність, що направлена на досягнення мети приховування, результат цієї діяльності, його прийняття людьми, оцінка фактів приховування. Видимість як результат приховування достатньо об'єктивна, що створює умови для викриття приховування та встановлення істини¹.

Основним, вихідним фактором, що визначає вибір вбивцею такого складного способу приховування, як інсценування, слугує наявність зв'язку між ним та постраждалим; безпосереднім же наслідком такого зв'язку являється необхідність для злочинця пояснити, як і чому загинув близький або знайома йому людина. Іноді близькі люди вдаються до більш простого способу приховування вбивства - заявляючи про зникнення жертви.

Ми погоджуємось з думкою Гельманов А.Г., який в своєму навчальному посібнику "Криминалистическая характеристика способа сокрытия преступлений против жизни и здоровья" зробив висновок, що спосіб приховування злочину - це причинно пов'язана із здійсненням підготовки та виконання діяння система навмисних дій злочинця (та інших осіб), що направлені на перешкодження розкриття, розслідування та попередження злочинів. Запропоноване визначення способу приховування, що дає уявлення головним образом про об'єм структури, найбільш прийнятно для криміналістики, так як відображає рівень сучасних знань про предмет цієї науки та потреба слідчої практики боротьби з перешкодженням розслідуванню по кримінальним справам².

¹ Лузгин И.М. Сущность и основные черты способов сокрытия преступлений // Криминалистическая сущность, средства и методы установления способов сокрытия следов преступлений: Сборник науч. трудов / Академия МВД СССР; Под ред. И.М. Лузгина. - М., 1987. - 160 с.

² Гельманов А.Г. Криминалистическая характеристика способа сокрытия преступлений против жизни и здоровья: Учебное пособие / МВД СССР: Омск. высшая школа. - Омск, 1989. - 83 с.

При виявленні трупу вбитого з тілесними ушкодженнями в залізничному рухомому складі, на залізничному полотні або поблизу від нього частіше всього виникає багато сумнівів у тому, що смерть викликана саме вбивством. На це вказує і характер, і локалізація, а іноді і кількість ушкоджень, навколишня обстановка.

Враховуючи специфіку залізничного транспорту, те що місце виявлення трупа та місце скоєння злочину частіше не співпадають та можуть знаходитись на значній відстані друг від друга, розслідування кримінальної справи ускладнюється.

Наприклад, злочинець скоїв вбивство у вагоні коли рухався потяг та скинув труп, або виштовхнув жертву з потягу, на полотні залізної дороги, а коли цей труп було виявлено та почалось слідство, то потяг, в якому було скоєно вбивство, міг вже пройти десятки та сотні кілометрів від місця виявлення трупа.

Якщо труп не був скинутий з потягу, а залишився у вагоні, де було скоєне вбивство, то таке "рухливе місце події" також може ускладнити слідство, особливо якщо особа загиблого невідома, або ж коли труп був прихований злочинцями серед вантажу, який знаходився у вагоні. До цього слід додати, що знаходження трупа або його частин не завжди значить, що вбивство скоєне в цьому потягу. Злочинці могли скоїти вбивство в іншому місці, а труп або його частини покласти у вагон потягу, що відходив¹.

В практиці розслідування вбивств на залізничному транспорті, як правило, зустрічаються вбивства, що вчинюються в умовах неочевидності та підозрювані з'ясовуються значно пізніше, ніж при інших видах вбивств.

Приховування злочинів на залізничному транспорті зустрічається частіше ніж інсценування наїзду автомобілю чи іншого транспорту, та частіше це інсценування нещасного випадку або самогубства.

Розповсюдженість інсценувань залізничної травми пояснюється по-перше тим, що, рухаючись по рейкам, на яких знаходиться постраждалий або його труп, поїзд неминуче повинен на нього наїхати, якщо лише машиніст вчасно не зупинить потяг.

¹ Сидоров А.С. Первоначальный этап расследования убийств, совершаемых на железнодорожном транспорте. – М.: "Юрлитинформ", 2003. – 180 с.

Зробити це зазвичай не вдається, по-перше тому що злочинці кладуть жертву (або труп) на рейки в темну годину доби та помітити тіло, що лежить на шляху руху потягу неможливо, а по-друге, тормозний шлях потягу не дозволяє попередити наїзд¹.

Як зазначають російські науковці В.С. Аброменкова та С.В. Стрелец, у статті "Некоторые особенности расследования убийств на железнодорожном транспорте, замаскированных инсценировками", зустрічаються випадки коли на шляху руху потягу кладуть не лише вбиту людину, алей живих осіб. Але в таких випадках попередньо людини приводять в безпорадний стан, тобто стиснувши горло руками, наносять удари важкими предметами по голові, або безпосередньо кидають жертву під колеса потягу, що рухається.

Також відомі випадки, коли труп вбитого залишають біля залізничних шляхів. Це відбувається у тих випадках, коли тілесні ушкодження, завдані жертві при вбивстві, на думку злочинця, можуть прийняти за транспортну травму або складається враження, що труп викинули з потягу, який проходив повз.

Отже дії, що направлені на приховування злочинів по справам про вбивства на залізничному транспорті, можливо розділити на декілька груп.

1. Дії, що направлені на приховування злочину та трупу. Це можуть бути дії з переміщення трупу з місця безпосереднього вбивства, закапування, утоплення, його спотворення, розчленування або повне знищення.

2. Приховування матеріальних об'єктів, так знаряддя злочину, одягу або інші особисті речі постраждалого або злочинця, різноманітні сліди матеріального характеру, виникнення яких пов'язано з діями злочинця на місці скоєння злочину.

3. Інсценування, пов'язані зі створенням такої матеріальної обстановки, яка буде невірно розцінена органами слідства та дізнання. Це можуть бути інсценування природної смерті, самогубства, нещасних випадків.

¹ Аброменкова В.С., Стрелец С.В. Некоторые особенности расследования убийств на железнодорожном транспорте, замаскированных инсценировками // Сиб. юрид. вестник. – 2001. – № 2 (<http://law.isu.ru/ru/science/vestnik/20012/abramenkova.html>).

4. Дії, що направлені на приховування фактичних даних про вбивство. Це можуть бути дії з придбання та демонстрування майбутнім свідкам злочину чужих або підроблених документів, що засвідчують особу (наприклад, проїзного квитка в тому напрямку, куди злочинець не збирається їхати); підготовка неправдивого алібі; вчинення інших дій, що направлять слідство по невірному шляху.

5. Серед самостійних дій з приховування необхідно також виділяти вербальні, які виявляються у створенні ідеальних слідів та словесних висловах. До них належать неправдиві покази свідків, підозрюваних, обвинувачених та інших осіб.

Таким чином, серед дій з приховування виділяються матеріальні (пов'язані з фізичним впливом на матеріальні об'єкти) та вербальні (словесні).

Лише враховуючи всі особливості способів приховування злочинів, що вчинюються на залізничному транспорті, і таких злочинів, розкриттю яких перешкоджають злочинці інсценуванням залізничної травми, можливе швидке, а головне справедливе розслідування кримінальних справ про навмисні вбивства.

Використана література:

1. Лузгин И.М. Сущность и основные черты способов сокрытия преступлений // Криминалистическая сущность, средства и методы установления способов сокрытия следов преступлений: Сборник научных трудов / Академия МВД СССР; Под. ред. И.М. Лузгина. – М., 1987. – 160 с.
2. Коновалова В.Е. Убийство: искусство расследования: Монография. – Х., 2006. – 320 с.
3. Гельманов А.Г. Криминалистическая характеристика способа сокрытия преступлений против жизни и здоровья: Учебное пособие / МВД СССР: Омск. высшая школа. – Омск, 1989. – 83 с.
4. Лузгин И.М. Сущность и основные черты способов сокрытия преступлений // Криминалистическая сущность, средства и методы установления способов сокрытия следов преступлений: Сборник научных трудов / Академия МВД СССР; Под. ред. И.М. Лузгина. – М., 1987. – 160 с.
5. Гельманов А.Г. Криминалистическая характеристика способа сокрытия преступлений против жизни и здоровья: Учебное пособие / МВД СССР: Омск. высшая школа. – Омск, 1989. – 83 с.

6. Сидоров А.С. Первоначальный этап расследования убийств, совершаемых на железнодорожном транспорте. – М.: Юрлитинформ, 2003. – 180 с.

В.І. Оперук
ад'юнкт кафедри криміналістики
(Київський національний університет внутрішніх справ)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СПОСОБУ СКОЄННЯ РОЗБІЙНОГО НАПАДУ НА БАНКІВСЬКІ УСТАНОВИ

Спосіб скоєння злочину – один з центральних елементів криміналістичної характеристики злочинів, який дає найбільший об'єм криміналістичної інформації, що дозволяє зорієнтуватись слідчому в події злочину, та визначити оптимальні методи розслідування злочину.

Саме через спосіб в першу чергу відображаються дії злочинця відносно навколишнього середовища. До того ж, спосіб скоєння злочину породжує тільки йому подібні зміни в навколишній обстановці¹.

Одним з перших дослідників способу вчинення злочину, є австрійський вчений-криміналіст Г. Грос, який у своїй праці відмічав, "... що криміналістика по своїй природі починається лише там, де кримінальне право, по своїй природі, закінчує роботу: матеріальне кримінальне право має своїм предметом вивчення злочинного діяння і покарання, формальне кримінальне право, тобто процес, містить у собі правила застосування матеріального кримінального права. Але яким саме способом вчиняється злочин? Як досліджувати ці способи і розкривати їх, які були мотиви, цілі – про все це нам не говорять ні кримінальне право, ні процес. Це складає предмет криміналістики².

¹ Шматов М.А. Расследование насильственных завладений государственными и общественными денежными средствами, совершенных организованной группой лиц: Учебное пособие. – Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1987. – 64 с.

² Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. – СПб., 1905. – 940 с.

Подальшим дослідження цієї проблематики займалось багато вчених – криміналістів, а саме: С.М. Зав'ялов, І.О. Іерусалімов, Н.С. Карпов, А.Н. Колесниченко, В.П. Колмаков, В.О. Коновалова, В.Й. Куклін, Г.Ю. Манне, А.С. Мартиросов, В.А. Образцов, Н.І. Панов, М.В. Салтєвський, В.Г. Танасевич, В.В. Тіщенко, В.В. Чурпита, М.А. Шматов, М.П. Яблоков, та інші вчені як України так і зарубіжжя.

Спосіб скоєння розбійних нападів на банківські установи має свою специфіку, чим відрізняється від інших видів розбійних нападів, та злочинів корисливо-насильницького спрямування. До скоєння такого виду розбою злочинці ретельно готуються, а саме: встановлюють час роботи установи, забезпечують себе транспортними засобами, озброєнням, та іншими предметами, які будуть необхідними для здійснення злочинного наміру, визначають час нападу, найбільш безпечні шляхи підходу та відходу від банківської установи. Своєрідним елементом підготовки до злочину є створення правдоподібного алібі. З цієї метою особи завчасно на час скоєння розбою купують білети в кіно, театр, та на інші масові заходи, а у випадку затримання, показують їх. В більшості випадків злочинці домовляються з друзями, родичами чи з співжителями про те, щоб на допиті у слідчого вони підтвердили перебування злочинців в момент скоєння злочину в іншому місці. Під час безпосереднього скоєння злочину нападаючими вживаються заходи для маскування зовнішності, з цієї метою злочинці натягують низько на чоло головний убір, надягають сонцезахисні окуляри, маски, капронові панчохи, піднімають комір верхнього одягу тощо¹.

Слід також зауважити, що в більшості випадків розбійні напади на банківські установи, скоюються в основному за попередньою змовою малочисельними організованими групами (4 – 6 осіб). У цих групах є свої лідери, з розподілом між їх учасниками обов'язків у підготовці цих злочинів, скоєння та приховування. Переважна більшість учасників групи раніше судимі за насиль-

¹ Звирбуль А.К., Смыслов В.І. / Расследование краж, грабежей и разбойных нападений. - М., 1982. - С. 45.

ницькі та корисливо-насильницькі злочини. Під час скоєння злочину учасники злочинної групи намагаються діяти швидко та рішуче, перебуваючи в стані нервового напруження, можуть застосовувати зброю, при найменшому підозрілому русі зі сторони працівників об'єкта нападу¹.

Саме тому під час розслідування даної категорії злочинів, на початкових етапах при наявності мінімум матеріальних та ідеальних слідів по злочину, в деяких випадках у слідчого виникають труднощі з відтворенням картини та механізму злочину.

Однак, ефективному розслідуванню злочинів, сприяє з'ясування даних, що складають криміналістичну характеристику злочинів, в нашому випадку розбою, тобто сукупність криміналістично значущих елементів, таких, що сприяють найбільш швидкому їхньому розслідуванню.

Одним із важливих елементів криміналістичної характеристики будь-якого злочину є спосіб його вчинення. Спосіб скоєння злочину – один з центральних елементів криміналістичної характеристики злочинів, який дає найбільший об'єм криміналістичної інформації, що дозволяє зорієнтуватись слідчому в події злочину, та визначити оптимальні методи розслідування злочину. Саме через спосіб в першу чергу відображаються дії злочинця в навколишньому середовищі. До того ж, спосіб скоєння злочину породжує тільки йому подібні зміни в навколишній обстановці².

Невипадково М.П. Яблоков зазначив, що це система, що об'єктивно та суб'єктивно обумовлює поведінку суб'єкта до, і під час вчинення ним злочину³. Ці сліди, за допомогою криміналістичних прийомів та засобів дозволяють отримати уявлення про сут-

¹ Кубрак П.М. Актуальні питання розслідування злочинів у сучасних умовах: тактика, методика, інформаційне забезпечення: Збірник наукових праць. - К.: Українська академія внутрішніх справ, 1996. - 256с.

² Шматов М.А. Расследование насильственных завладений государственными и общественными денежными средствами, совершенных организованной группой лиц: Учебное пособие. - Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1987. - 64 с.

³ Яблоков М.П. / Практикум з криміналістики. - М.: Видавництво БЕК, 1995. - С. 46 – 53.

ність події, своєрідність злочинної поведінки правопорушника, його окремі особисті характеристики. Безпосередньо інформація про спосіб вчинення злочину використовується для встановлення кола осіб, причетних до злочину, виявлення конкретного суб'єкта правопорушення і визначення шляхів та засобів розшуку злочинців¹.

В.О. Коновалова вважає, що спосіб вчинення злочину, є одним з визначальних положень криміналістичної характеристики. Його змістова структура включає етапи приготування, вчинення та приховання слідів злочину. Крім того, спосіб вчинення будь якого злочину (зокрема, і розбійного нападу на банківські установи) завжди знаходить свій відбиток у слідах злочину, тобто корелюється зі слідовою картиною².

Злочинці в процесі неодноразової злочинної діяльності набувають певних навичок, умінь, звичок та схильностей, тобто "почерку злочинця". Причиною виникнення "почерку злочинця" на наш погляд є те, що злочинець залипившись не викритим у скоєння злочину, набуває впевненості у невразливості вибраного ним способу скоєння злочину. Для підтвердження нашої думки, ми звернулись до праць російського вченого – фізіолога І.М. Сеченова, який у своїй праці стверджував що, "... всі свавільні рухи як завчені, так і ті, що мають пугуче походження ... здобуваються в залежності від частоти повторення характерних звичних рухів і через це на них відображаються всі звички"³.

В.В. Чурпіта у своїй праці дослідив питання усталеності способу вчинення злочинів та її значення для розкриття і розслідування злочинів. Автор зазначив, що поняття усталеності способу тісно пов'язано з повторюваністю дій при вчиненні злочинів. Імовірність усталеності способу тим вища, чим більше злочинів (переважно однорідних) вчинено конкретною особою (групою), тим

¹ Яблоков М.П. / Криминалистика: Учебник для вузов. – М., 2001. – 718 с.

² Коновалова В.О. Вбивство: мистецтво розслідування. Монографія. – Факт, 2001. – 311 с.

³ Сеченов І.М. Физиология и психология: Избранное произведения. – Т.1. – М., Изд-во АН СССР, 1952 – Стр. 249.

самим більш чітко визначає круг та кількість ознак, характерних для даного виду злочину загалом¹.

Таким чином, криміналістична характеристика описує спосіб вчинення злочину як процес взаємодії і слідоутворення, наприклад, при розбої на банківські установи, де і які повинні залишатися сліди, на що слід звертати увагу при огляді місця події, вогнепальних поранень, колото-різаних ран, де необхідно шукати сліди боротьби на тілі потерпілого і злочинця.

Спосіб вчинення та інформація про нього виступають основою для: 1) розробки криміналістичних характеристик окремих видів злочинів; 2) виявлення взаємозв'язку між структурними елементами характеристики (спосіб – особа злочинця, спосіб – сліди, спосіб – предмети посягання тощо); 3) побудови і висунення версій; 4) планування розслідування; 5) розробки особливостей тактики провадження слідчих дій; 6) розробки криміналістичної профілактики злочинів. Тому в криміналістичному аспекті спосіб вчинення злочину охоплює безліч ознак, що не мають кримінально – правового значення, але відіграють важливу роль для пошуку слідів і встановлення ознак злочину².

Куклін В.І. запропонував наступну характеристику способів скоєння розбійних нападів: а) за ступенем підготовленості: з підготовкою, без підготовки, зі зброєю, без зброї; б) за видом насильства: фізичне, психічне; в) за способом подолання опору потерпілого: напад із-за спини, повалення на землю, зв'язування, нанесення тяжких тілесних ушкоджень, ізоляція в іншому приміщенні; г) за кількістю злочинців груповий або одиничний злочин³.

Однак на наш погляд вищевказана характеристика є загальною, так як спосіб скоєння розбою на банківські установи має

¹ Чурпіта В.В. Исследования устойчивости способа преступления ее значения для раскрытия и расследования пре ступлений. Автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – К., 1989. – 22 с.

² Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений: Учебник / В.К. Лисиченко, В.И. Гончаренко, М.В. Салтвельский и др.; Под. ред. В.К. Лисиченко. – К.: Вып. шк., 1988. – 405 с.

³ Куклин В.И. Начальный этап расследования грабежей и разбойных нападений: Учебное пособие. – Иваново: Ивановский гос. ун-т, 1986. – 81 с.

свою специфіку, чим відрізняється від інших видів розбійних нападів. Адже саме спосіб скоєння розбійних нападів на банківські установи є найбільш динамічним елементом криміналістичної характеристики злочинів.

Більш того, слід також зазначити, що на спосіб скоєння розбійних нападів на банківські установи, суттєвий вплив мають обставини, що характеризують предмет злочинного посягання, наприклад: стан охорони грошової маси (наявність фізичної та технічної охорони), особливості місцезнаходження об'єкту, та плану приміщення банківської установи, режим її роботи, кількість осіб які обслуговують касові операції, можливість цих осіб чинити опір нападаючим злочинцям¹.

Отже, підсумовуючи вищевикладене можна зробити висновок, що спосіб скоєння злочину відіграє важливу роль в криміналістичній характеристиці злочинів. Саме завдяки вивченню способу скоєння злочину, слідчий краще з'ясує механізм скоєння злочину, що дасть можливість йому вжити всіх необхідних заходів для усунення факторів які сприяють скоєнню цієї категорії злочинів.

Використана література:

1. Шматов М.А. Расследование насильственных завладений государственными и общественными денежными средствами, совершенных организованной группой лиц: Учебное пособие. - Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1987. - 64 с.

2. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. - СПб., 1905. - 940 с.

3. Звирбуль А.К., Смыслов В.И. / Расследование краж, грабежей и разбойных нападений. - М., 1982. - С. 45.

4. Кубрак П.М. Актуальні питання розслідування злочинів у сучасних умовах: тактика, методика, інформаційне забезпечення: Збірник наукових праць. - К.: Українська академія внутрішніх справ, 1996. - 256 с.

¹ Шматов М.А. Расследование насильственных завладений государственными и общественными денежными средствами, совершенных организованной группой лиц: Учебное пособие. - Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1987. - 64 с.

5. Шматов М.А. Расследование насильственных завладений государственными и общественными денежными средствами, совершенных организованной группой лиц: Учебное пособие. - Волгоград: ВСШ МВД СССР, 1987. - 64 с.

6. Коновалова В.О. Вбивство: мистецтво розслідування: Монографія: Факт, 2001. - 311 с.

7. Чурпига В.В. Исследования устойчивости способа преступления ее значения для раскрытия и расследования пре ступлений: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. - К., 1989. - 22 с.

О.В. Александренко

кандидат юридических наук, старший викладач
кафедри кримінально-процесуальної діяльності

(Навчально-науковий інститут підготовки кадрів кримінальної міліції
Київського національного університету внутрішніх справ)

ЩЕ РАЗ ДО ПИТАННЯ ПРО ЗАСОБИ І МЕТОДИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

Останнім часом в літературі з'являються пропозиції щодо організації з метою боротьби зі злочинністю системи збору даних, які можуть свідчити про можливу причетність людини до злочинної діяльності. Наприклад, використання спеціальних обліків МВС, інших відомств та організацій, де фіксуються найрізноманітніші акти або дії громадян (придбання нерухомості, укладання інших угод, що реєструються, придбання за кордоном автомашин та їх реєстрація в ДАІ, закордонні поїздки, декларування доходів тощо). Пропонується навіть "забезпечити електронний облік і спостереження за всіма злочинцями-професіоналами" у масштабі країни¹.

¹ Цахерт Г.І. Организованная преступность: структуры, угрожающий потенциал, проблемы подавления // Вопросы борьбы с преступностью за рубежом. - 1991. - № 16. - С. 13 - 14; Диканова Т.А., Осипов В.Е. Борьба с таможенными преступлениями и отмыванием "грязных" денег. - М., 2000. - С. 228, 235; Овчинский С.С. Оперативно-розыскная информация / Под ред. А.С. Овчинского и В.С. Овчинского. - М.: ИНФРА-М, 2000. - 367 с; Разицкий В.С. Профессиональная преступность // Криминология: Учебник / Под ред. А.И. Долговой. - М., 2000. - С. 628 - 629.

Вказана інформація також може бути використана з метою подолання протидії розслідуванню, яке супроводжує майже кожне розслідування. Оскільки злочинці найчастіше знищують індивідуальні особливості своїх жертв (відрізують руки, спотворюють обличчя, спалюють тіла тощо), використання інформації про відбитки пальців, групової належності тканин може стати ефективним, а інколи й єдиним засобом для ідентифікації особи людини, трупа, його частин. Не слід недооцінювати й сучасні можливості пластичної хірургії, чи неправомірний психічний вплив на осіб, які мають цікавлячу слідство інформацію, коли під впливом навіювання або в інший спосіб вона знищується (може бути стерта). Придбання певними особами нерухомості, реєстрація автомобілів на своє чи на ім'я родичів, придбання путівок або отримання віз для закордонних поїздок можуть побічно свідчити про те, що, зокрема, потерпілий, свідок отримали "компенсацію" за відмову від подачі заяви про скоєний щодо них злочин, за замовчування про відомі їм обставини злочину тощо. У відношенні підозрюваних, обвинувачених такі відомості можуть служити попередженням про їх наміри приховати викрадене майно від обшуку, конфіскації; переховуватися від слідства та ін.

Створення таких інформаційно-довідкових систем, здійснення контролю над доходами громадян, безумовно, сприятиме ефективному виявленню та викриттю злочинної діяльності. В той же час зазначимо про проблему, яка при цьому неодмінно виникне – суттєве вторгнення у сферу захищаних прав і свобод громадян, їх певне обмеження в інтересах правосуддя. Проти такої системи збору і використання особистісних даних як "вторгнення в особисте життя громадян" є і будуть заперечення. Але справедливо запитується: чому кожний окремий вид обліку (реєстрації) не порушує прав особистості, а всі разом – зазіхають на права та інтереси особистості (її права й інтереси)¹. Деякі засоби, які успішно застосовуються у боротьбі зі злочинністю (прослуховування телефонних розмов, огляд і виїмка кореспонденції, зняття інформації з каналів зв'язку та ін.), теж торкаються

¹ Бакин В.П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962 – 2002). – К., 2002. – С. 74.

інтересів особистості, і, якщо керуватися такою логікою, їх також слід було б віднести до "аморальних". Проте, таке вторгнення, в чітко визначених законом умовах і випадках, необхідне, інакше заклики до боротьби зі злочинністю лише закликами й залишаться. "Негативна моральна оцінка таких дій не перешкоджає їх скоєнню, якщо на шкалі цінностей вони виступають як "менше зло", якщо їх цілі безумовно моральні", правильно зазначає Р.С.Белкін¹.

У світовій практиці є позитивні приклади законодавчого врегулювання питання щодо неправомірного використання персональних відомостей, які зберігаються в пам'яті комп'ютера. Закони про захист персональних даних за рубежом були прийняті ще у 70-х роках минулого століття. Принципи захисту від неправомірного збирання, обробки, збереження і поширення персональних даних містяться у Конвенції №108 Ради Європи "Про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних"².

Створення та використання інформаційних банків даних не є новою справою і для нашої країни. Вони вже існують, розроблений порядок їх використання, в т.ч. зазначено про гарантії прав громадян і юридичних осіб. В Україні створена певна законодавча база для забезпечення захисту персональних даних³.

Прикладом цього є, зокрема, Закон України "Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю" від 30.06.1993 р. (за станом на 26 травня 2006 року), відповідно з

¹ Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. Общие и частные теории. – М.: Юридическая литература, 1987. – С. 112 – 113.

² Бедфорд С. Конфиденциальность информационных систем / Пер с англ. Management, 1974. – № 4. – С. 59 – 63; Брижко В.М. Правовий механізм захисту персональних даних: Монографія / За заг. ред. М.Я. Швеця та Р.А. Каложного. – К.: Парламентське видавництво, 2003. – С. 10.

³ Закон України "Про інформацію" від 2 жовтня 1992 року // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650; Закон України "Про захист інформації в автоматизованих системах" від 5 липня 1994 року // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 31. – Ст. 286; Закон України "Про приєднання України до Статуту Ради Європи" від 31 жовтня 1995 року // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 38. – Ст. 281.

яким відповідні спеціальні підрозділи "мають повноваження ... одержувати від банків, кредитних, митних, фінансових та інших (виділено нами - О.А.) установ, підприємств, організацій (незалежно від форм власності) інформацію і документи про операції, рахунки, вклади, ... угоди фізичних і юридичних осіб; одержувати інформацію з автоматизованих інформаційних і довідкових систем, банків даних, створюваних Верховним Судом, ... міністерствами, відомствами, іншими (виділено нами - О.А.) державними органами України" (ст. 12). Певні обов'язки щодо надання відповідної інформації, згідно до положень вказаного закону України (ст. 18), мають державні органи з контрольними повноваженнями (Нацбанк, Державна податкова служба, митні органи та ін.). Порядок розкриття банківської таємниці викладений у ст. 62 Закону України "Про банки і банківську діяльність"¹.

В даний час суспільство повинне піти на розумні обмеження в частині прав і свобод особи для вирішення задач боротьби зі злочинністю, встановлення над нею контролю та, у підсумку, забезпечення безпеки, захисту прав і свобод кожного громадянина. Необхідно враховувати діалектику співвідношення прав і інтересів різних учасників кримінального судочинства та чітко визначати пріоритетність інтересів однієї чи іншої сторони, тобто вирішувати, чому в даному конкретному випадку віддається перевага - "захисту прав, збереженню таємниці, встановленню об'єктивної істини, створенню умов для боротьби зі злочинністю та ін."². У цьому напрямку, на нашу думку, і повинна здійснюватись розробка засобів і методів боротьби зі злочинністю.

Окрім розглянутих, в діяльності щодо розкриття і розслідування злочинів практичне значення можуть мати й інші відомості. Зокрема, для попередження і ефективного подолання протидії з боку підозрюваних, обвинувачених, їх захисників

¹ Закон України "Про банки і банківську діяльність" від 7 грудня 2000 року № 2121-III / Відомості ВРУ № 5 - 6 від 09.02.2001 р.

² Бахин В.П. Криміналістика. Проблеми и мнения (1962 - 2002). - К., 2002. - С. 70.

важливе значення має використання інформації щодо застосованих ними по вже розслідуваним і розглянутим судами кримінальним справам способам і прийомам перешкоджання встановленню істини. Обізнаність про це слідчих, оперативних працівників дозволить ним обирати відповідні тактичні прийоми попередження чи подолання протидії, що у підсумку дозволить виконати завдання розслідування. Вказані відомості доцільно було б оформити (звести) в відповідну інформаційно-довідкову систему.

Правоохоронні органи зможуть вести по-справжньому ефективну боротьбу із сучасною технічно та методично озброєною злочинністю лише тоді, коли будуть оснащені відповідними засобами і методами, у тому числі й інформаційно-довідковим забезпеченням. Потреби практики дуже різноманітні й впливають з характеристики сучасної злочинності, досягнень науково-технічного прогресу, які застосовуються у злочинній діяльності.

Використана література:

1. Цахерт Г.Л. Организованная преступность: структуры, угрожающий потенциал, проблемы подавления // Вопросы борьбы с преступностью за рубежом. - 1991. - № 16. - С. 13 - 14.
2. Диканова Т.А., Осипов В.Е. Борьба с таможенными преступлениями и отмыванием "грязных" денег. - М., 2000. - С. 228, 235; Овчинский С.С. Оперативно-розыскная информация / Под ред. А.С. Овчинского и В.С. Овчинского. - М.: ИНФРА-М, 2000. - 367 с.
3. Бахин В.П. Криминалістика. Проблеми и мнения (1962 - 2002). - К., 2002. - С. 74.
4. Белкин Р.С. Криминалістика: проблеми, тенденції, перспективи. Общие и частные теории. - М.: Юридическая литература, 1987. - С. 112 - 113.
5. Бедфорд С. Конфиденциальность информационных систем / Пер. с англ. Management, 1974. - № 4. - С. 59 - 63.
6. Брижко В.М. Правовий механізм захисту персональних даних: Монографія / За заг. ред. М.Я. Швеця та Р.А. Капужного. - К.: Парламентське видавництво, 2003. - С. 10.

М.В. Стащак
ад'юнкту

(Харківський національний університет внутрішніх справ)

НАПРЯМКИ ВИКОРИСТАННЯ ОТРИМАНОЇ ПЕРВИННОЇ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ПРАЦІВНИКАМИ КАРНОГО РОЗШУКУ

Сьогодні, на початку XXI століття, відбувається істотна трансформація способу життя світової спільноти – входження передових країн до нового інформаційного суспільства, у якому досягнення людей у будь-якій сфері безпосередньо пов'язано з інформацією. Не оминув даний процес і органи внутрішніх справ України, а особливо оперативні підрозділи, робота яких пов'язана з постійним пошуком інформації. Не можливо навіть уявити, що оперуповноважені оперативних підрозділів зможуть виконати поставлені завдання, не маючи жодної інформації про факти, події, особи і предмети, що становлять оперативний інтерес. Однак, крім діяльності, що спрямована на ефективне отримання первинної оперативно-розшукової інформації, працівникам карного розшуку також потрібно вміти цю інформацію правильно використати, тобто знати всі можливі напрямки її застосування.

Взагалі, окремі аспекти напрямків використання первинної оперативно-розшукової інформації працівниками карного розшуку розглядалися у наукових працях Б.І. Бараненко, Е.О. Дідоренка, О.Ф. Долженкова, Г.О. Дупейко, Є.О. Железова, В.П. Захарова, М.М. Перепелиці, В.П. Сапальова, І.В. Сервецького, В.Л. Ортинського, Н.Є. Філіпенко, І.Р. Шинкаренко, В.В. Шендрика та інших. Проте, до цього часу залишаються дискусійними та невирішеними питання щодо вичерпного переліку найбільш доцільних напрямків використання отриманої первинної оперативно-розшукової інформації працівниками служби карного розшуку, що й зумовлює необхідність цього дослідження.

На нашу думку, для більш детального і повного розгляду питання про напрямки використання отриманої первинної оперативно-розшукової інформації підрозділами карного розшуку,

спочатку слід розглянути семантичне значення слів "напрямок" і "використання". Так, у тлумачному словнику української мови термін "напрямок" визначається як: 1) лінія руху або лінія розміщення кого-, чого-небудь; 2) шлях діяльності, розвитку кого-, чого-небудь; спрямованість якоїсь дії, явища¹. Слово "використовувати" роз'яснюється як: застосовувати, вживати що-небудь з користю, користуватися чимсь². Після цього можна перейти до розгляду основних напрямків використання отриманої первинної оперативно-розшукової інформації оперативними працівниками.

Насамперед, слід зазначити, що Конституція України не допускає використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини та гарантує кожному судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї й вилучати будь-яку інформацію та право на відшкодування матеріальної і моральної шкоди, завданої використанням і поширенням такої недостовірної інформації (ст. 32 Конституції України)³. Отже, ми бачимо, що Основний закон закріплює заборону використання первинної оперативно-розшукової інформації, якщо це порушує права громадян і не відповідає вимогам законності та передбачає відновлення таких порушених прав. Крім цього, у ст. 62 Конституції України йдеться про те, що обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом⁴. Зазначене положення підкреслює, що оперуповноважені повинні заздалегідь подумати про законність походження оперативної інформації, щоб останню пізніше можна було використати в рамках кримінального судочинства.

¹ Новий тлумачний словник української мови у трьох томах. – 2-й том. – Видання друге, виправлене / Укл. В. Яременко, О. Сліпущко. – К.: Видавництво "Аконіт", 2007. – 928 с.

² Новий тлумачний словник української мови у трьох томах. – 1-й том. – Видання друге, виправлене / Укл. В. Яременко, О. Сліпущко. – К.: Видавництво "Аконіт", 2007. – 928 с.

³ Конституція України. – Х.: Одиссей, 2007. – 48 с.

⁴ Див. там само.

ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗКРИТТЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

Таким чином, вказані статті із Основного закону свідчать про те, що працівник карного розшуку зобов'язаний їх добре знати, щоб правильно і ефективно використати отриману первинну оперативно-розшукову інформацію.

Ідучи далі, потрібно звернути увагу на Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність", де вказано декілька напрямків використання отриманої первинної оперативно-розшукової інформації. Так, вже у ст. 1 згаданого закону йдеться про те, що завданням оперативно-розшукової діяльності є пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства¹. Проаналізувавши цю статтю, ми дійшли висновку, що спочатку оперативник спрямовує свої зусилля на отримання первинної оперативно-розшукової інформації (пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп), а коли її одержано, то згідно ст. 1 вищезгаданого закону, вона (первинна оперативно-розшукова інформація) використовується для припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства. Це дає нам підстави говорити про те, що одним із напрямків використання отриманої первинної оперативно-розшукової інформації є її застосування для припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, який формально вбачається у ст. 1 Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність".

Тепер слід з'ясувати, яким чином отримана первинна оперативно-розшукова інформація використовується для припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства. Що стосується припинення правопорушень, то це положення означає використання отриманої первинної оперативно-розшукової інформації для вжиття заходів до конкретної особи або групи осіб з метою позбавлення їх реальної можливості продовжувати проти-

¹ Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність" // Відомості Верховної Ради України. - К., 1992. - № 22. - Ст. 303.

правні дії. Варто відмітити, що сказане стосується і злочинів, що вчиняються як вочевидь, так і за умови неочевидності¹.

Після цього можна зосередитись на використанні отриманої первинної оперативно-розшукової інформації в інтересах кримінального судочинства. Тут же необхідно зауважити, що сам вислів "інтереси кримінального судочинства" є загальним і потребує конкретизації. Отож, з метою уточнення напрямків використання отриманої первинної оперативно-розшукової інформації ми провели пошук у Законі України "Про оперативно-розшукову діяльність" і зупинили свою увагу на ст. 10 даного закону під назвою "Використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності", яка містить формально декілька способів застосування одержаної інформації.

Відповідно до п. 1 ст. 10 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність", отриману первинну оперативно-розшукову інформацію можна використати як приводи та підстави для порушення кримінальної справи або проведення невідкладних слідчих дій². Перша частина наведеного положення про використання оперативної інформації як приводу та підстави для порушення кримінальної справи узгоджується з п. 5 ч. 1 ст. 94 Кримінально-процесуального кодексу України (надалі – КПК), що передбачає одним із приводів до порушення кримінальної справи безпосереднє виявлення органом дізнання ознак злочину. Друга частина п. 1 ст. 10 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" означає, що дані, отримані оперативно-розшуковим шляхом дозволяють не тільки своєчасно й обґрунтовано виконати слідчі дії, але й ретельно до них підготуватись. Така інформація, передусім, забезпечує успішне проведення слідчих дій. Наприклад, первинна інформація дає можливість передбачити місце проведення обшуку, наявність предметів і речей, що приховуються, причетність осіб до приховання тощо. Це дозволяє

¹ Сервецький І.В., Дашко В.А. Науково-практичний коментар Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність". - 3-тє видання, доповнене - К.: НАВСУ, 2006. - 400 с.

² Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність" // Відомості Верховної Ради України. - К., 1992. - № 22. - Ст. 303.

правильно визначити час проведення слідчої дії, підготувати оперативно-слідчу групу, технічні засоби, визначити послідовність дій на місці обшуку і тактику розшукових дій¹.

Наступним напрямком використання отриманої первинної оперативно-розшукової інформації, котрий закріплено у Законі України "Про оперативно-розшукову діяльність" є отримання фактичних даних, які можуть бути доказами у кримінальній справі (п. 2 ст. 10 даного нормативного акту)². Слід уточнити, що ця первинна оперативно-розшукова інформація використовується для подальшого процесу отримання інформації як до, так і після порушення кримінальної справи.

Черговим напрямком використання первинної оперативно-розшукової інформації є її застосування для попередження і розслідування злочинів та розшуку злочинців (п. 3 ст. 10 ЗУ "Про оперативно-розшукову діяльність")³. Слід додати, що підставою для попередження є отримана первинна оперативно-розшукова інформація про підготовку конкретної особи (осіб) до скоєння злочину. Попередити злочин означає безпосередньо вплинути оперативно-розшуковими силами, засобами та методами на особу, яка має намір скоїти злочин⁴.

Інший напрямок використання отриманої первинної оперативно-розшукової інформації – розслідування злочинів означає, що працівник карного розшуку має право застосувати таку інформацію для викриття винних у скоєнні протиправних діянь і встановлення істини по кримінальній справі.

Що стосується використання первинної оперативно-розшукової інформації для розшуку злочинців, то слід відмітити, що як

¹ Сервецький І.В., Дашко В.А. Науково-практичний коментар Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність". – 3-тє видання, доповнене. – К.: НАВСУ, 2006. – 400 с.

² Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність" // Відомості Верховної Ради України. – К., 1992. – № 22. – Ст. 303.

³ Див. там само.

⁴ Сервецький І.В., Дашко В.А. Науково-практичний коментар Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність". – 3-тє видання, доповнене. – К.: НАВСУ, 2006. – 400 с.

працівники карного розшуку, які обслуговують лінію розшуку, так і інші оперуєновані даної служби повинні застосовувати одержану первинну оперативно-розшукову інформацію про ймовірне місцезнаходження і появу розшукуваних громадян в певних місцях для якнайшвидшого затримання таких осіб, що буде означати закінчення розшуку злочинця.

Варто зазначити, що крім використання отриманої первинної оперативно-розшукової інформації для припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, вона може бути застосована ще в декількох напрямках. Одним із них є взаємне інформування підрозділів, уповноважених здійснювати оперативно-розшукову діяльність та інших правоохоронних органів¹, що, до речі, згідно ст. 7 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" є обов'язком оперативних підрозділів. Таке інформування має місце тоді, коли апаратом карного розшуку отримано первинну інформацію, яка не становить інтерес для даного підрозділу. Для прикладу наведемо такий випадок: працівник карного розшуку Дніпропетровська отримав інформацію про те, що в одному приватному гаражі зберігається автомобіль "Ауді", що господарю не належить. Конфідент, який повідомив цю інформацію, висловив підозру, що автомобіль може бути краденим, так як автомобіль без номерів і власник гаража не хоче, щоб його хтось побачив. На території обслуговування райвідділу внутрішніх справ подібних крадіжок не було. Тоді оперативний працівник підготував оперативну інформацію про наявність автомобіля, який викликає підозру і розіслав її в установленому порядку в органи внутрішніх справ Дніпропетровської області та в сусідні. Від відділу карного розшуку з Кривого Рога через кілька днів надійшло повідомлення, що один із жителів міста звернувся до них з заявою про крадіжку автомобіля "Ауді", в зв'язку з чим було порушено кримінальну справу. Подальша перевірка підтвердила факт крадіжки і переховування автомобіля в Дніпропет-

¹ Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність" // Відомості Верховної Ради України. – К., 1992. – № 22. – Ст. 303.

ровську¹. Отже, ми побачили, як важливо використовувати отриману первинну оперативно-розшукову інформацію для взаємного інформування.

Услід за цим потрібно звернути увагу на те, що ще одним можливим напрямком використання отриманої первинної оперативно-розшукової інформації, який закріплено у Законі України "Про оперативно-розшукову діяльність" є інформування державних органів відповідно до їх компетенції (п. 4 ст. 7 зазначеного закону)². Цей законодавчий акт зобов'язує оперативні підрозділи своєчасно інформувати органи державної влади України про відомі їм факти і дані, що свідчать про загрозу безпеці суспільства і держави. Крім того, кримінально-процесуальне законодавство України зобов'язує органи дізнання виявляти причини і умови, які сприяють вчиненню злочину. Відповідно до статті 23 КПК причини злочину та умови, які сприяли його вчиненню, входять до предмету доказування в кожній кримінальній справі. Такими умовами можуть бути – несприятливі умови формування особи підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, які призвели до формування у нього антигромадських поглядів, навичок, звичок; обставини його життя перед вчиненням злочину, які спонукали його до протиправної поведінки. Оскільки оперативні підрозділи наділені процесуальними правами органів дізнання, то на їх діяльність повністю поширюються вимоги кримінально-процесуального законодавства, в тому числі і передбачені статтею 23 КПК (виявлення причин і умов, які сприяли вчиненню злочину).

Принагідно зазначимо, що працівник карного розшуку у разі отримання інформації, що не входить до його компетенції, але стосується органів державної влади, зобов'язаний поінформувати останніх згідно ст. 7 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" у вигляді надсилання листа з інформацією. Готуючи таку інформацію про ситуацію, при якій може бути скоєно зло-

¹ Бандурка О.М. Оперативно-розшукова діяльність: Підручник. – Ч. 1. – Х.: Вид-во НУВС, 2002. – 336 с.

² Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність" // Відомості Верховної Ради України. – К., 1992. – № 22. – Ст. 303.

чин, оперативні підрозділи не розкривають прийоми і методи своєї діяльності та не зобов'язані вказувати з яких джерел надійшли до них повідомлення, яким чином були встановлені факти, про які надсилається інформація.

Слід додати, що науковець О.М. Бандурка доцільно наголошує на необхідності розмежування подання і інформації оперативних підрозділів. Подання готуються по матеріалам розслідування подій, які мають склад злочину, вони є процесуальним документом, а інформації готуються по матеріалам дослідчих перевірок, вони стосуються причин, умов, поведінки, обставин, які, в разі їх неусунення, можуть привести до скоєння злочину. Подання готуються по матеріалам кримінальної справи, а інформація може бути підготовлена за матеріалами оперативно-розшукових заходів, не пов'язаних з розслідуванням конкретного злочину. Подання ґрунтуються на кримінально-процесуальному законі, а інформування як обов'язок оперативних підрозділів – на оперативно-розшуковому законодавстві.

Направляючи листа з інформацією про умови і причини вчинення злочину та вказуючи на заходи по їх усуненню, правоохоронні органи не повинні втручатися в оперативну і господарську діяльність підприємств, установ, організацій або наперед вирішувати, які стягнення та покарання повинні бути застосовані на особу, винну у створенні таких умов. Посадова особа якій направлено інформацію, зобов'язана, не пізніше як у місячний термін після отримання, розглянути останнє, вжити необхідних заходів і повідомити про них орган, що надав інформацію¹.

Потрібно відзначити, що, на перший погляд, у Законі України "Про оперативно-розшукову діяльність" можна віднайти формальний перелік напрямків використання первинної оперативно-розшукової інформації, який видається досить повним. Проте, сказати, що він є вичерпним не можна, оскільки у ньому упущено ряд особливо важливих напрямків використання отриманої первинної оперативно-розшукової інформації. Так, по-перше, там не

¹ Бандурка О.М. Оперативно-розшукова діяльність: Підручник. – Ч. 1. – Х.: Вид-во НУВС, 2002. – 336 с.

зазначено, що оперативник може використати отриману первинну оперативно-розшукову інформацію для заведення оперативно-розшукової справи. У той же час, згідно ст. 9 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність", в кожному випадку наявності підстав для проведення оперативно-розшукової діяльності заводиться оперативно-розшукова справа. А відповідно до ст. 6 даного законодавчого акту підставами для проведення оперативно-розшукової діяльності є наявність достатньої інформації, одержаної в установленому законом порядку¹. Таким чином, спочатку оперуповноважений отримує первинну оперативно-розшукову інформацію, потім оцінює її та перевіряє. Якщо інформація підтверджується, то в подальшому вона слугує підставою для заведення оперативно-розшукової справи. Отже, можна констатувати, що застосування отриманої первинної оперативно-розшукової інформації для заведення оперативно-розшукової справи є одним із напрямків її використання.

По-друге, під час ведення оперативно-розшукової справи працівники карного розшуку спрямовують свої зусилля на подальше отримання первинної оперативно-розшукової інформації по цій справі. Після надходження первинної оперативно-розшукової інформації, що має відношення до даної справи, її використовують для подальшої роботи по цій оперативно-розшуковій справі. Це дає нам підстави стверджувати, що застосування первинної оперативно-розшукової інформації для подальшої роботи по оперативно-розшуковій справі є також одним із напрямків її використання.

По-третє, в кожному підрозділі карного розшуку ведуться справи контрольно-спостережного провадження, які складаються із отриманої і накопиченої первинної оперативно-розшукової інформації. Отже, це є беззаперечним фактом того, що працівники карного розшуку використовують отриману інформацію для ведення контрольно-спостережного провадження.

По-четверте, розгляд заяв і повідомлень громадян є невід'ємною частиною роботи оперуповноважених. Прийняти правильне

¹ Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність" // Відомості Верховної Ради України. - К., 1992. - № 22. - Ст. 303.

рішення по тим чи іншим фактам і подіям у визначений законом строк допомагає отримана первинна оперативно-розшукова інформація, що надходить з різних джерел. Резюмуючи вищесказане напрошується умовивід про те, що застосування отриманої первинної оперативно-розшукової інформації для прийняття рішення по заяві є черговим напрямком її практичного використання.

По-п'яте, первинна оперативно-розшукова інформація може бути використана для занесення в автоматизовану інформаційну систему, яку оперативні підрозділи, згідно п. 17 ч. 1 ст. 8 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність", мають право створювати та застосовувати¹.

Отже, підбиваючи підсумки щодо всього вистовлено, ми дійшли висновку, що первинна оперативно-розшукова інформація може бути використана працівниками карного розшуку у таких напрямках:

- 1) для припинення правопорушень і злочинів;
- 2) для попередження правопорушень і злочинів;
- 3) як привід та підстава для порушення кримінальної справи або проведення невідкладних слідчих дій;
- 4) для отримання фактичних даних, які можуть бути доказами у кримінальній справі;
- 5) для попередження і розслідування злочинів та розшуку злочинців;
- 6) для взаємного інформування підрозділів, уповноважених здійснювати оперативно-розшукову діяльність та інших правоохоронних органів;
- 7) для інформування державних органів відповідно до їх компетенції;
- 8) для заведення оперативно-розшукової справи;
- 9) для подальшої роботи по оперативно-розшуковій справі;
- 10) для ведення контрольно-наглядової справи;
- 11) для прийняття рішення по заяві;
- 12) для занесення в автоматизовану інформаційну систему.

¹ Див. там само.

І, насамкінець, ми хочемо запропонувати законодавцю доповнити Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність" окремим положенням із вищепереліченими напрямками використання отриманої первинної оперативно-розшукової інформації оперативними працівниками, що буде ще одним кроком на шляху до вдосконалення оперативно-розшукового законодавства.

Використана література:

1. Новий тлумачний словник української мови у трьох томах. - 2-й том. - 2-ге вид., виправл. / Уклад. В. Яременко, О. Сліпущко. - К.: Видавництво "Аконіт", 2007. - 928 с.
2. Конституція України. - Х.: Одісей, 2007. - 48 с.
3. Закон України "Про оперативно-розшукову діяльність" // Відомості Верховної Ради України. - К., 1992. - № 22. - Ст. 303.
4. Сервецький І.В., Дашко В.А. Науково-практичний коментар Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність". - 3-тє вид., доповн. - К.: НАВСУ, 2006. - 400 с.
5. Бандурка О.М. Оперативно-розшукова діяльність: Підручник. - Ч. 1. - Х.: Вид-во НУВС, 2002. - 336 с.

О.Г. Каразей

ад'юнкт научно-педагогічного факультета
(Учреждение образования "Академия МВД Республики Беларусь")

Д.В. Исютин-Федотков

кандидат юридических наук,
доцент кафедры криміналістики
(Учреждение образования "Академия МВД Республики Беларусь")

О НЕКОТОРЫХ НЕДОСТАТКАХ НОРМАТИВНОЙ ПРАВОВОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ В СФЕРЕ РАСКРЫТИЯ И РАССЛЕДОВАНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Язык нормативных правовых актов предполагает однозначность понимания терминов. Так, по мнению Л.Ю. Фоми-

ной "нормативные правовые термины (термины нормативных правовых актов) представляют собой слова или словосочетания, призванные точно обозначать юридические понятия в нормативных правовых актах. Система нормативных правовых терминов образует нормативную правовую терминологию"¹. Проблема упорядочения (унификации, стандартизации, гармонизации) терминов в совершенствовании языка закона играет ключевую роль. Нет сомнений, что "присутствие в действующих законах множества различных терминологических единиц, совпадающих по своему значению, вносит сумятицу в правоприменение. Кроме того, невыдержанность юридических наименований непосредственно сказывается на научных исследованиях, рождая схоластические споры. Она проникает и в среду практиков, укореняясь в их лексиконе весьма прочно и надолго, несмотря на последующие уточнения отдельных норм"².

В законодательстве встречается использование различной терминологии применительно к тождественным или близким по смыслу словам. Рассмотрим проблему применения некоторых терминов законодательства в сфере раскрытия и расследования преступлений.

Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь (далее - УПК) не регламентирует деятельность органов внутренних дел по установлению преступника. Организация и пути осуществления данной деятельности рассматриваются в криминалистике. Тем не менее, процессуальная деятельность по установлению лица, совершившего общественно опасное деяние, согласно п. 48 ст. 6 УПК Республики Беларусь, включена в понятие уголовного преследования. Об установлении неизвестного преступника говорится также в п. 5 ч. 2 ст. 37 УПК Республики Беларусь.

¹ Фомина Л.Ю. Нормативная правовая терминология: современное состояние и вопросы унификации // Юрилингвистика-8: русский язык и современное российское право: межвузовский сб. науч. ст. / Под ред. Н.Д. Голева. - Кемерово, Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2007. - С. 160

² Савицкий В.М. Язык процессуального закона. Вопросы терминологии / Под ред. А.Я. Сухарева. - М.: Наука, 1987. - С. 10.

В то же время одной из задач уголовного процесса, предусмотренных ч. 1 ст. 7 УПК, является *изобличение виновных; установление* преступника к задачам уголовного процесса не отнесено. В ч. 1 ст. 27 УПК также указано, что орган уголовного преследования обязан принять меры к *изобличению* лиц, виновных в совершении преступления.

В ч. 2 ст. 15, ч. 2 ст. 38 и ст. 96 УПК речь идет уже о *выявлении* виновных, а в п. 8 ч. 2 ст. 60 УПК законодателем употреблен термин "*раскрытие преступлений*".

Анализ содержания данных статей УПК позволяет сделать вывод, что во всех четырех случаях речь идет об одном и том же направлении процессуальной деятельности органа уголовного преследования. В этой связи возникает ряд вопросов: преступник должен быть *установлен, выявлен или изобличен*? Данные термины обозначают одно и то же, либо они различны по своей смысловой нагрузке? Как они соотносятся с понятием "*раскрытие преступления*"?

Изучение закона Республики Беларусь "Об оперативно-розыскной деятельности" (далее – закон "Об ОРД")¹ также не дает ответов на данные вопросы. Одной из задач данной деятельности, в соответствии со ст. 3 закона, является "*предупреждение, выявление, пресечение и раскрытие преступлений, а также выявление и установление* лиц, их подготавливающих, совершающих или совершивших". Такая формулировка в указанном законе неоднократно употребляется и далее по тексту.

Согласно научно-практическому комментарию к закону "Об ОРД", "*выявление, пресечение и раскрытие преступлений, а также установление причастных к ним лиц по сути полностью охватываются понятием "раскрытие преступлений"*. Однако в данном случае такая подробная дифференциация задач представляется полностью оправданной. Говоря о *выявлении преступлений*, законодатель подчеркивает необходимость активного поиска (обнаружения) признаков замаскированной (тайной) преступной дея-

¹ Об оперативно-розыскной деятельности: закон Респ. Беларусь от 9 июля 1999 года // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. – 1999. – № 57. – 2/64.

тельности, выявить которые иным путем крайне затруднительно, а порой невозможно"¹. Несмотря на то, что в данном комментарии идет речь только о *выявлении* преступления, можно предположить, что под выявлением преступника понимается примерно то же самое. Это говорит о схожести понятий "*выявление преступления*" и "*выявление преступника*", так как последнее явно свидетельствует не только о выявлении преступника, но и совершенного им преступления. По всей видимости, законодатель ввел термин "*выявление преступника*" для отграничения от ситуации "*выявление преступления*", когда не известно лицо, его совершившее. В таком случае, выявление преступника действительно является важной задачей оперативно-розыскной деятельности.

Однако в ст. 20 закона "Об ОРД", регламентирующей социальную и правовую защиту лиц, содействующих органам, осуществляющим оперативно-розыскную деятельность, указано, что такие лица могут получать вознаграждения и другие выплаты при условии оказания помощи в раскрытии преступлений или установлении лиц, их совершивших". Почему тогда лицо, оказавшее помощь в выявлении преступника, не может претендовать на вознаграждение?

В свою очередь УПК Республики Беларусь говорит не о выявлении, а об *обнаружении* преступлений (ч. 2 ст. 15, ч. 2 ст. 38, ст. 96, ч. 2 ст. 186 УПК), *обнаружении* признаков преступления (ч. 1 ст. 27, ч. 1 ст. 174 УПК), *обнаружении* сведений, указывающих на признаки преступления (п. 5 ст. 166 УПК), *обнаружении* следов преступления (ч. 1 ст. 203, ч. 1 ст. 204 УПК), *обнаружении* орудий преступления (ч. 1 ст. 211 УПК) и т.д. Очевидно, что термин "*обнаружение*" в указанных случаях включает в себя понятие "*выявление*". Однако и тут законодатель не разрешает вопрос однозначно: ч. 1 ст. 184 установлено, что в случае невозможности определения места совершения преступления, предварительное расследование производится по месту *обнаружения или выявления* преступления

¹ Научно-практический комментарий к Закону Республики Беларусь "Об оперативно-розыскной деятельности" / И.И. Басацкий [и др.]. – Минск: Акад. МВД Респ. Беларусь, 2000. – С. 17 - 18.

(выделено нами – О.К., Д.И. – Ф.). Что в таком случае законодатель понимает под местом обнаружения, а также под местом выявления преступления, чем они отличаются друг от друга, не понятно, как не понятна необходимость такого разграничения.

Согласно справочной литературе, выявить – значит показать, сделать явным, очевидным, обнаружить, вскрыть¹, проявить, разоблачить².

Изобличить – показать, сделать явной виновность кого-то; выявить причастность к чему-либо предосудительному; уличить в чем-либо³, обнаружить в ком-нибудь что-нибудь предосудительное, уличить в чем-нибудь (изобличить взяточника, изобличить во лжи)⁴, обличать, уличать, доказывать или обвинять уликой, доказательствами⁵, обнаружить проступок, погрешность, доказать-нибудь виновность в чем-нибудь, уличить кого-то⁶.

Раскрыть – найти, установить путем исследования⁷. Обнаружить, сделать известным, объяснить (что-нибудь тайное, неизвестное)⁸,

¹ Ожегов С.И. Словарь русского языка: ок. 57000 слов / С.И. Ожегов; Под ред. Н.Ю. Шведовой. – 19-е изд., испр. – М.: Рус. яз., 1987. – С. 101; Ефремова, Т.Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный: в 2-х т. / Т.Ф. Ефремова. М.: Рус. яз., 2000. – Т. 1: А-О. – 2000. – 1209 с.; Т. 2: П-Я. – 2000. – С. 287.

² Большой толковый словарь современного русского языка / Д.Н. Ушаков [и др.]; Под ред. Ю.И. Семенца. – М.: Альта-Принт, 2005. – С. 135.

³ Ефремова Т.Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный: в 2-х т. / Т.Ф. Ефремова. – М.: Рус. яз., 2000. – Т. 1: А-О. – 2000. – 1209 с.; Т. 2: П-Я. – 2000. – С. 581.

⁴ Ожегов С.И. Словарь русского языка: ок. 57000 слов / С.И. Ожегов; Под ред. Н.Ю. Шведовой. – 19-е изд., испр. – М.: Рус. яз., 1987. – С. 198.

⁵ Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4-х т. / В. Даль. – М.: Рус. яз., 1989 – 1991. – Т. 2: И-О. – 1989. – 779 с.; Т. 3: П. – 1990. – 555 с.; Т. 4: Р-в. – 1991. – С. 31.

⁶ Большой толковый словарь современного русского языка / Д.Н. Ушаков [и др.]; Под ред. Ю.И. Семенца. – М.: Альта-Принт, 2005. – С. 301.

⁷ Словарь русского языка: в 4 т. – М.: Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1957 – 1960. – Т. 1: А-Й / Редкол.: М.П. Алексеев [и др.], ред. тома: А.П. Евстигнеева. – 1957. – 964 с.; Т. 3: П-Р / Редкол.: С.Г. Бархударов [и др.], ред. тома: В.В. Розанова, И.И. Матвеев. – С. 863.

⁸ Ожегов С.И. Словарь русского языка: ок. 57000 слов / С.И. Ожегов; Под ред. Н.Ю. Шведовой. – 19-е изд., испр. – М.: Рус. яз., 1987. – С. 537.

открыть, узнать, обнаружить¹, обнаружить, выявить что-либо, доказать, открыть что-либо², сделать известным что-либо тайное³, обнаружить, сделать явным, разоблачить⁴.

Установить – доказать, выяснить, обнаружить (установить факт, истину)⁵, выяснить, выявить что-либо, доказать⁶, доказать неоспоримо, обнаружить, открыть⁷.

В научной литературе данные термины понимаются по-разному. Э. Анушат использует термины "обнаружение" и "изобличение" преступника через запятую, понимая под этим процесс выявления и доказывания вины злоумышленника соответственно⁸. М.С. Штейнгауз говорит о выявлении и установлении личности преступника⁹. А.Г. Лекарь и Р.К. Безруких пишут об установлении и изобличении преступника¹⁰. В.Е. Коновалова рассуждает об уста-

¹ Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка: в 4-х т. / В. Даль. – М.: Рус. яз., 1989 – 1991. – Т. 2: И-О. – 1989. – 779 с.; Т. 3: П. – 1990. – 555 с.; Т. 4: Р-в. – 1991. – С. 64.

² Ефремова Т.Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный: в 2-х т. / Т.Ф. Ефремова. – М.: Рус. яз., 2000. – Т. 1: А-О. – 2000. – 1209 с.; Т. 2: П-Я. – 2000. – С. 461.

³ Ширшов И.А. Толковый словообразовательный словарь русского языка: Ок. 37000 слов русского яз., объединенных в 2000 словообразовательных гнезд: комплексное описание русской лексики и словообразования / И.А. Ширшов. М.: ООО "Изд-во АСТ"; ООО "Изд-во Астрель"; ООО "Изд-во "Русские словари"; ЗАО НПЦ "Бр-мак", 2004. – С. 410.

⁴ Большой толковый словарь современного русского языка / Д.Н. Ушаков [и др.]; под ред. Ю.И. Семенца. М.: "Альта-Принт", 2005. – С. 874.

⁵ Ожегов С.И. Словарь русского языка: ок. 57000 слов / С.И. Ожегов; под ред. Н.Ю. Шведовой. – 19-е изд., испр. – М.: Рус. яз., 1987. – С. 686 – 687.

⁶ Ефремова Т.Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный: в 2-х т. / Т.Ф. Ефремова. – М.: Рус. яз., 2000. – Т. 1: А-О. – 2000. – 1209 с.; Т. 2: П-Я. – 2000. – С. 873.

⁷ Большой толковый словарь современного русского языка / Д.Н. Ушаков [и др.]; под ред. Ю.И. Семенца. – М.: Альта-Принт, 2005. – С. 1110.

⁸ Анушат, Э. Искусство раскрытия преступлений и законы логики / Э. Анушат. – М.: ЛексЭст, 2002. – С. 76.

⁹ Штейнгауз М.С. Следы ног у криминалистичной практики / М.С. Штейнгауз. Минск: Ін-т криміналістики і навук.-суд. експертызы НКЮ БССР, 1936. – С. 5

¹⁰ Лекарь А.Г. Организационно-тактические основы раскрытия преступлений / А.Г. Лекарь, Р.К. Безруких. – М.: Юрид. лит-ра, 1977. – С. 10

новлени, розське и изобличени виновного¹. Г.В. Семенов термини "выявление" и "установление" употребляет как синонимы².

Как видно, нет однозначного ответа на поставленные вопросы о дифференциации рассматриваемых терминов, которые действительно на первый взгляд не существенно различаются по смысловому наполнению. Вместе с тем, определенные отличия в сущности данных дефиниций имеются. Семантический анализ рассматриваемых понятий позволяет сделать следующие выводы об употреблении данных терминов:

1) Выявление преступника – получение информации, свидетельствующей о возможной причастности лица к совершению преступления. Выявление преступника не предусматривает деятельности по доказыванию его участия в совершении уголовно-наказуемого деяния. Речь идет не о достоверном, а о предположительном, вероятностном знании, требующем проверки. Согласно закону "Об ОРД", данный термин употребляется для обозначения деятельности по выявлению ранее не известного преступника, совершившего не известное преступление. В уголовно-процессуальном законодательстве термин "выявление" охватывается понятием "обнаружение", которое, как мы уже отмечали, используется в смысле "обнаружить преступление". В оперативно-розыскной деятельности вместо "обнаружить" используется термин "вызвить" как подчеркивающий целенаправленную деятельность правоохранительных органов, направленную на обнаружение преступления.

2) Изобличение – доказывание вины конкретного человека в совершении преступления. Это деятельность по собиранию доказательств, на основании которых орган, ведущий уголовный процесс, устанавливает виновность лица, совершившего общественно опасное деяние. В отношении изобличенного преступника выносится постановление о привлечении в качестве обвиняемого.

¹ Коновалова В.О. Вбивство: мистецтво розслідування: Монографія / В.О. Коновалова. – Х.: Факт, 2001. – С. 44

² Семенов Г.В. Расследование преступлений в сфере мобильных телекоммуникаций / Г.В. Семенов. – М.: Изд-во "Юрлитинформ", 2006. – С. 229 – 230.

3) Под установлением преступника следует понимать деятельность, направленную на выявление преступника, но уже подтвержденную конкретными доказательствами причастности лица к преступлению.

4) Таким образом, "установление" шире двух вышеуказанных понятий, так как объединяет оба их в себе. Поэтому мы полностью согласны с В.А. Образцовым, который рассматривает деятельность по установлению преступника в виде двух этапов: "1) этап выявления (обнаружения) преступника; 2) этап изобличения выявленного лица"¹.

5) "Раскрытие" же, как следует из научно-практического комментария к закону "Об ОРД", надо рассматривать шире, чем только выявление, изобличение или установление лица, совершившего преступление. Под раскрытием преступления необходимо понимать установление всех обстоятельств, подлежащих доказыванию по уголовному делу². По мнению А.Г. Лекаря и Р.К. Безруких, "окончательно раскрытым преступлением можно считать лишь то преступление, в отношении виновников которого вынесен обвинительный приговор, вступивший в законную силу"³. В таком случае, не понятно для чего в задачах оперативно-розыскной деятельности наряду с раскрытием преступлений указаны задачи по выявлению и установлению преступника, которые являются составными частями задачи раскрытия преступлений?

Изложенное позволяет сделать вывод о том, что законодательство Республики Беларусь, регламентирующее вопросы установления преступников и раскрытия преступлений несовершенно и требует соответствующей доработки с учетом обозначенных замечаний. В соответствии со ст. 34 закона Республики Беларусь "О нормативных правовых актах Республики Беларусь", в тексте нормативного правового акта "не допускается употребление в одном и том же смысле раз-

¹ Образцов В.А. Выявление и изобличение преступника / В.А. Образцов. – М.: Юрист, 1997. – С. 7.

² Мухин Г.Н. Криминалістика: Учебное пособие / Г.Н. Мухин. – Минск: Акад. МВД Респ. Беларусь, 2004. – С. 7.

³ Лекарь А.Г. Организационно-тактические основы раскрытия преступлений / А.Г. Лекарь, Р.К. Безруких. – М.: Юрид. лит-ра, 1977. – С. 10.

ных понятий (терминов)¹. Считаємо цілесообразним внести соответствующие изменения в УПК Республики Беларусь и закон "Об ОРД".

Использованная литература:

1. Анушат Э. Искусство раскрытия преступлений и законы логики / Э. Анушат. - М.: ЛексЭст, 2002. - С. 76.
2. Штэйнгаўз М.С. Сляды ног у криміналістычнай практыцы / М.С. Штэйнгаўз. - Менск: Ін-т криміналістыкі і навук.-суд. экспертызы НКЮ БССР, 1936. - С. 5.
3. Лекарь А.Г. Организационно-тактические основы раскрытия преступлений / А.Г. Лекарь, Р.К. Безруких. - М.: Юрид. лит-ра, 1977. - С. 10.
4. Коновалова В.О. Вбивство: мистецтво розслідування: Монографія / В.О. Коновалова. - Х.: Факт, 2001. - С. 44.
5. Семенов Г.В. Расследование преступлений в сфере мобильных телекоммуникаций / Г.В. Семенов. - М.: Изд-во "Юрлитинформ", 2006. - С. 229 - 230.
6. Образцов В.А. Выявление и изобличение преступника / В.А. Образцов. - М.: Юристъ, 1997. - С. 7.
7. Мухин, Г.Н. Криминалистика: Учебное пособие / Г.Н. Мухин. - Минск: Акад. МВД Респ. Беларусь, 2004. - С. 7.

І.Д. Бригинець
аспірант

(Національна академія Служби безпеки України)

**ФАКТОРИ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ОБ'ЄКТИВНІСТЬ
ЗАПАМ'ЯТОВУВАННЯ ЗОВНІШНЬОГО ВИГЛЯДУ ОБ'ЄКТА
СПОСТЕРЕЖЕННЯ СПІВРОБІТНИКОМ ПІДРОЗДІЛУ ОД**

Ефективне використання методу словесного портрета в оперативно-розшуковій діяльності передбачає не лише володіння

¹ О нормативных правовых актах Республики Беларусь: закон Республики Беларусь, 10 января 2000 года // Ведомости Национального собрания Республики Беларусь, 2000. - № 5. - Ст. 40; Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь, 2000. - № 7. - 2/136.

спеціальною термінологією, а й вміння зібрати інформацію щодо ознак зовнішності об'єкта розробки, можливості її відтворення, вміння оцінити вірогідність або, навпаки, ненадійність цієї інформації. Вирішення цих та багатьох інших завдань залежить від складного механізму сприйняття людиною оточуючого середовища та його матеріальних об'єктів.

Однією з форм сприйняття є спостереження - це найбільш елементарний метод емпіричного дослідження. Його зміст та направленість обумовлені знаннями, інтересами, досвідом людини, її поглядами та відношеннями до оточуючої її дійсності. Аналізуючи інформацію про прикмети зовнішності об'єкта спостереження, яка є в уявному образі співробітника ОД, треба мати на увазі, що найбільш повно і достовірно відображаються у пам'яті та фіксуються прикмети зовнішності, помітні здалеку і мало залежні від умов спостереження. Аналіз прикмет зовнішності, фіксованих описом, досить складний і залежить від можливостей вивчення багатьох факторів.

Свого часу цього питання у своїх працях торкалися такі вчені, як Р.С. Белкін, А.Я. Гінзбург, В.Я. Колдін, М.С. Польовий, С.Г. Самошина та інші.

Природною вимогою до фіксації доказів є те, що вона повинна надавати максимально повне уявлення щодо об'єкта відображення, адекватно передавати його властивості й ознаки. Повнота й точність відображення залежать від багатьох факторів, основними з яких є суб'єктивні та об'єктивні. Суб'єктивні - це властивості особи, якщо вона є носієм відображення, об'єктивні - умови як сприйняття, так і відтворення інформації щодо об'єкта. Сприймаючи людину, співробітник візуального спостереження виокремлює перш за все ті її властивості, особливості, котрі найбільш значущі у даній ситуації чи такі, що контрастують з оточуючим середовищем, не відповідають соціальним очікуванням. Сприйняття людини людиною залежить від статусної оцінки, різноманітних "ореолів", шаблонних інтерпретацій. В оцінках та описуваннях інших людей індивіди вдаються з "Я-образу", мимовільно співвідносять їх із власними якостями [1, С. 288]. Серед суб'єктивних факторів виокремлюють постійні та

тимчасові властивості та стан особи. До перших відносять стать, вік, професійну підготовку, національність. До тимчасових суб'єктивних факторів відносять психічний та фізичний стан, настрій. При цьому важливе значення має попередня психологічна установка на вивчення та запам'ятовування особливостей зовнішності об'єкта спостереження. Об'єктивними факторами, що впливають на сприйняття, є наявність або відсутність у зовнішності об'єкта спостереження особливих прикмет, сприятливих умов сприйняття, часу сприйняття, протягом якого формується зоровий образ об'єкта, характер освітлення, погода, давнина події та ін.

На сприйняття в процесі візуального спостереження впливають не лише вказані фактори, а й попередня установка на запам'ятовування та впізнання, що активізує процеси сприйняття та порівняння. Різноманітні ознаки зовнішності відбиваються в пам'яті співробітника ОД по-різному. Людина з більш яскравою зовнішністю запам'ятовується краще, чим із звичайною (середньою), непомітною.

На формування образу впливають особливості пам'яті, мислення, сприйняття співробітника. Тому одні ознаки зовнішності, на погляд свідка, сприймаються ним як більш важливі, інші – як менш важливі.

На наш погляд, всі етапи виникнення, перероблення, збереження та вилучення інформації щодо словесного портрета об'єкта спостереження умовно можна поділити на такі: спостереження, сприйняття, формування образу, запам'ятовування, вилучення з пам'яті, відтворення, криміналістична фіксація, декодування довільного описування в системне, складання орієнтувань

Перший етап – спостереження – повинен враховувати можливості спостереження – навмисне та ненавмисне, цілеспрямоване планомірне чи спостереження побічне, безсистемне, активне систематичне, активне та пасивне епізодичне. Ведучи мову про другий етап – сприйняття інформації – необхідно обов'язково враховувати вплив на сприйняття як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів. Стосовно формування образу – третій етап – як одного

з інформаційних етапів, повинно бути розглянуто категорії її поділу в пам'яті співробітника ОД: класи, ознаки, зразки для порівняння. На четвертому етапі – запам'ятовування – потребується врахування типів пам'яті, її властивостей, механізмів пам'яті. П'ятий етап – вилучення з пам'яті – своєрідний тип, що ця дія здійснюється з метою фіксації інформації криміналістичним способом, що не може не накладати своєрідний відбиток на весь процес й не може не впливати на нього (активізація пам'яті, перевірка її здібностей тощо). Відтворення інформації щодо образу об'єкта спостереження, як логічний (6 етап) має особливе значення хоча у тому плані, що воно веде, за правилом, в довільній формі і повинно однаково інтерпретуватися як співробітником ОД, так і оперативним працівником, котрий дав завдання на спостереження. Фіксація (7 етап) передбачає складання композиційних портретів або мальованих. Під декодуванням довільного описування (8 етап) необхідно розуміти переведення термінів із довільного (інколи безсистемного) описування в упорядковане, системне, необхідне для складання орієнтувань.

Різні умови, в яких ведеться візуальне спостереження вимагають використання й різноманітних тактичних варіантів його здійснення, різних методів, прийомів та засобів, що забезпечують конспіративність негласного візуального спостереження. Кожне з місць спостереження має свої особливості, які об'єкти оперативної зацікавленості можуть використовувати для вчинення протиправних дій, виявлення візуального спостереження та відходів від нього, або ті, що можуть утруднити об'єктам вчинення протиправних дій та сприяти підвищенню конспіративності негласного візуального контролю за ними.

Обсяг і точність сприйняття залежать також від зовнішніх особливостей самих об'єктів спостереження. Інколи увагу співробітника ОД може привернути якийсь сильний подразник, незвична ситуація, завдяки чому яскраво сприймається вся обстановка в цілому, наприклад, вигляд людини, що хвилюється, озиряється, на тлі людей, що ведуть спокійно.

Підготовка до здійснення запланованого візуального спостереження пов'язана з необхідною психологічною підготовкою са-

мого співробітника ОД, що передбачає з'ясування завдань конкретного спостереження, деталей обстановки, в якій воно буде здійснюватися, переключення всієї уваги на саме візуальне спостереження.

Психологами встановлено, що короткочасне сприйняття людини людиною забезпечує правильне уявлення щодо її фігури, статевих, вікових, національних ознаках. Найбільш доступними для спостереження є форма обличчя, колір очей, величина та форма носа, губів, лоба, кровей, підборіддя, рота. При цьому для дорослої людини, яка сприймає образ іншої людини, головним у сприйнятті є зріст, статура, колір очей та волосся, ніс та губи. Діти більш повно й точніше запам'ятовують деталі, аніж образ [3, С. 34 – 35].

Ефективність процесу здійснення візуального спостереження знаходиться в прямій залежності від повноти запам'ятовування співробітником ОД зовнішнього вигляду об'єкта спостереження. Проведене нами анкетування, опитування співробітників ОД дало змогу визначити певні проблеми, котрі виникають в практиці співробітників візуального спостереження в процесі ототожнення особи – об'єкта спостереження: а) надійність ототожнення особи в процесі візуального спостереження не можна визнати достатньою, адже в практиці мають місце випадки помилки у впізнанні об'єктів візуального спостереження; б) надійність ідентифікації в оперативній практиці впливають як суб'єктивні, так і об'єктивні фактори; в) ефективність використання словесного портрета недостатня для вірогідної ідентифікації особи, тому необхідно використовувати матеріально-фіксовані відображення, що містять інформацію щодо зовнішнього вигляду об'єктів спостереження; г) необхідна методика оперативного впізнання, щоб враховувала умови конспіративного проведення даного заходу, типові оперативні ситуації, що можуть виникнути при цьому.

Очевидно, що для підвищення результативності процесу спостереження необхідно розробляти такі методики, які дозволяють активізувати не тільки суцесивну, а й симультанну форму сприйняття, слухову пам'ять.

Використана література:

1. Еникеев М.И. Юридическая психология: Учебник для вузов. – М.: Изд-во НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА М), 2001. – 517 с.
2. Зинин А.М. Внешность человека в криминалистике (субъективные изображения): Учебное пособие. – М.: ЭКЦ МВД России, 1995. – 102 с.
3. Бодалев А.А. Восприятие человека человеком. – Л., 1965.

С.В. Страхова

викладач кафедри криміналістики
(Кримський юридичний інститут

Одеського державного університету внутрішніх справ)

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ЕЛЕМЕНТІВ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВБИВСТВ, ВЧИНЕНИХ З ОСОБЛИВОЮ ЖОРСТОКІСТЮ, ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА СПОСІБ ВЧИНЕННЯ ДАНОГО РІЗНОВИДУ ЗЛОЧИНІВ

Спосіб вчинення злочину знаходиться у взаємозв'язку і взаємозалежності з властивостями особи злочинця, мотивами і цілями його поведінки, властивостями особи жертви злочину, а також особливостями обстановки вчинення злочину. Так, психічні установки, ціннісні орієнтації суб'єкта злочину реалізуються в тих або інших поведінкових, діяльнісних актах, що спостерігаються і фіксуються в пам'яті людей і навколишній обстановці, у відносинах його до праці, інших людей, правопорядку. Інформаційний фонд, що формується у міру цього, може стати надалі надбанням слідства і використовуватися для "обчислення" злочинця за способом життя і способом дій, що відбилися в злочині¹.

Елемент криміналістичної характеристики "особа жертви" включає узагальнені дані про статево-вікові, психологічні, соці-

¹ Общие положения деятельности по установлению преступника [Электронный ресурс]. – Юридические услуги On-line. – Режим доступа: <http://yurist-online.com/uslugi/yuristam/literatura/kriminalistika/116.php>

альні і біологічні якості жертв злочину, з обов'язковим виявленням зв'язків між ними відомостями і іншими елементами криміналістичної характеристики злочинів. Ці дані можуть бути покладені в основу класифікації типових слідчих ситуацій, що формуються на різних етапах досудового слідства і застосовуватися при розробці типових версій про обставини смерті і тактики проведення окремих слідчих дій¹.

Обстановку вчинення злочину визначають як систему чинників, що взаємодіють між собою, до, в момент і після вчинення злочину, що характеризують місце, час, склад співучасників і характер їх взаємин з потерпілим, наявністю (відсутністю) очевидців протиправної події і інші чинники об'єктивної реальності, що визначають можливість, умови і інші обставини вчинення злочину². Знання про обстановку вчинення злочину дозволяють правильно оцінити ситуацію, що склалася, і висунути слідчі версії про обставини, що вплинули на вибір способів, знарядь (засобів), про осіб, що скористалися ситуацією, що склалася, для вчинення злочину, а також про жертву посягання.

Проблематика криміналістичної характеристики вбивств досліджувалася в роботах С.А. Афанасьєва, В.І. Боярова, І.В. Борисенка, В.С. Бородуліна, О.Ю. Булукуова, В.С. Бурданової, Л.Г. Відонова, В.Ф. Глазиріна, М.С. Гурєва, В.В. Донцова, Ю.П. Дубягіна, М.М. Китаєва, М.В. Костенко, Г.М. Мудьогіна, М.О. Селіванова, В.Л. Синчука, А.В. Старушкевича, Б.Ф. Тимошенка, А.О. Шульги та ін.

Окремі аспекти вбивств, вчинених з особливою жорстокістю, були предметом досліджень Ю.М. Антоняна, С.А. Афанасьєва, О.І. Бистрикіна, І.Р. Гаріфулліна, А.П. Закалюка, В.С. Ковальсько-го, О.О. Протасевича, М.Р. Табанова, В.Г. Татарникова, І.І. Тимошенка та ін.

¹ Неволіна Н. Е. Криминалистическое значение информации о личности жертвы убийства: Автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Уральская государственная юридическая академия. - Екатеринбург, 2003. - 23 с.

² Гаріфуллин И.Р. Познавательнo-поисковая деятельность на первоначальном этапе расследования убийств, совершенных с особой жестокостью. Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / БашГУ. - Уфа, 1999. - С. 37.

В Україні проблема наукової розробки криміналістичної характеристики вбивств, вчинених з особливою жорстокістю, не досліджувалася. Подібні злочини мають великий суспільний резонанс через свою тяжкість, стають надбанням засобів масової інформації і громадськості. Від якості і швидкості розкриття і розслідування цих злочинів залежить формування громадської думки про ефективність роботи правоохоронних органів. З урахуванням вищевикладених обставин уявляється, що розробка криміналістичної характеристики злочинів вказаного різновиду є актуальною.

Метою статті є формування основ криміналістичної характеристики вбивств, вчинених з особливою жорстокістю, в частині узагальнення відомостей про особи злочинців, особи жертв, обстановку вчинення даної категорії злочинів і виявлення зв'язків між ними, мотивами і способами вчинення.

Проведене автором емпіричне ретроспективне дослідження 89 кримінальних справ про вбивства, здійснені з особливою жорстокістю (всього 94 епізоди, з них 84 вбивства здійснено за період з 1991 по 2006 рр. у АРК і м. Севастополь і 10 – в різні роки в республіках колишнього СРСР, усі вказані злочини було розкрито та розслідувано, за відповідними статтями КК України та КК держав пострадянського простору засуджено 157 осіб), дозволило зробити наступні узагальнення про особи злочинців, особи жертв, обстановку вчинення вказаного різновиду злочинів, їхні зв'язки і вплив на спосіб вчинення.

Найчисленнішою віковою групою є група у віці від 18 до 30 років (62%), переважну більшість злочинів вчинили чоловіки (93%). Слід зазначити загальний низький рівень соціальної і сімейно-побутової адаптації досліджуваної категорії осіб: практично кожен третій злочинець має неповну або незавершену середню освіту, майже дві третини осіб не працюють, не вчать, зокрема займаються бродяженням (з них – 75% осіб молодше 18 років). За місцем роботи (навчання) (колишньої роботи, навчання) 45% злочинців характеризуються позитивно або задовільно, за місцем проживання – навпроти, більше половини – негативно і задовіль-

но, при цьому перебувають у шлюбі менше половини осіб у віці від 18 років і старіше.

Для багатьох злочинців антигромадська поведінка стала нормою: 42% з них раніше судимі, кожен третій має дві та більше судимостей, переважно, за тяжкі злочини, зокрема, розбійні напади, грабежі, крадіжки та вимагання державного, колективного й індивідуального майна, злісне хуліганство, звалтування, умисне спричинення тяжких тілесних ушкоджень, викрадення вогнепальної зброї і боєприпасів. З вікової групи до 18 років перебувають на обліку в КМДН 31% осіб. Хотілося б підкреслити, що 67% злочинців незадовго до або після вчинення вбивства з особливою жорстокістю здійснювали інші правопорушення. Серед них найбільш поширеними є незаконне поводження зі зброєю і боєприпасами (28%), розбійні напади (21%), крадіжки державного й індивідуального майна (14%), грабежі (11%), умисні вбивства і замах на умисні вбивства (11%).

На формування способу вчинення даної категорії злочинів учиняло вплив перебування злочинців у стані алкогольного (65%) або наркотичного сп'яніння (близько 4%) під час вчинення вбивств. При цьому на обліку в наркологічному диспансері перебувало трохи більше 4% злочинців. За наслідками ж стаціонарних судово-наркологічних експертиз, проведених в ході досудового слідства, додатково виявлено 8% осіб, страждаючих хронічним алкоголізмом, наркоманією або схильних до зловживання алкоголем і наркотиками. Крім того, в ході дослідження було встановлено, що у 12% злочинців, спостерігалися порушення психіки та її межові стани, що також зумовило прояв особливої жорстокості при здійсненні вбивств. При цьому на обліку в психо-неврологічних диспансерах перебувало 9% осіб, за наслідками стаціонарних судово-психіатричних експертиз виявлено 4% осіб, що страждали різними психічними, поведінковими, емоційними, неврозоподібними розладами. Визнані ж неосудними на момент вчинення вбивства з особливою жорстокістю менше 1% осіб.

Одним з найважливіших чинників, що впливають на спосіб вчинення вбивств з особливою жорстокістю, є антигромадське оточення злочинців і вчинення злочинів у групі. Як з'ясувалося в

процесі дослідження, більшість злочинців підтримували зв'язки з групами антигромадської поведінки, про що свідчить той факт, що 78% злочинців вчинили вбивство з особливою жорстокістю в групі, з них 84% – за попередньою змовою, 11% осіб були членами організованих злочинних груп. З тих, хто скоїв злочин в групі, 79% раніше судимих, при цьому в кожному восьмому епізоді ними залучалися до групи неповнолітні особи. Необхідно підкреслити, що зі всієї досліджуваної сукупності найбільш жорстокі злочини здійснені саме в групі. Для них найбільш характерні застосування тортур (у кожному другому випадку) і найбільша тривалість стадії безпосереднього вчинення злочину (середня тривалість – 2,18 години, максимальна – до 36 годин).

Безпосередній вплив на спосіб вчинення злочину роблять об'єктивні чинники – потерпілий і обстановка вчинення. Більше половини потерпілих становлять чоловіки. При цьому в групі чоловіків від 14 до 60 років і жінок від 14 до 55 років не працюють і не вчать 25% потерпілих, зайняті в робочих професіях 43%, учні (студенти) – 15%, службовці – 37%, керівники, підприємці – 7%.

В ході дослідження було встановлено, що 53% потерпілих були знайомі зі вбивцею або хоч би одним з членів злочинної групи. За характером знайомства з них були виділені три найбільші підгрупи: родичі – 20%, сусіди (односельці) – 19% і знайомі зі злочинцями за сумісним вживанням алкогольних напоїв або спільною злочинною діяльністю – 19%. З них кожен третій потерпілий до вбивства знаходився зі злочинцями в безконфліктних відносинах; неприязні, зокрема такі, що раптово виникли, і конфліктні спостерігалися, відповідно, у 19% і 15% потерпілих; третина потерпілих взагалі не підтримувала відносин із злочинцями. При цьому серед родичів, сусідів (односельців) в безконфліктних відносинах із злочинцями знаходилися 39% потерпілих, приблизно стільки ж мали неприязні та конфліктні відношення, в другій же групі безконфліктні відносини підтримував лише кожен п'ятий потерпілий, а знаходилися в неприязних і конфліктних – практично кожен другий.

Характерно, що злочинцями використовувалися обставини, сприятливі для вчинення злочину. Серед них слід зазначити, по-

перше, виктимність потерпілих - 29% з них перебували в стані алкогольного сп'яніння, ще 24% - у безпорадному стані через малолітття, старість, важкий ступінь алкогольного сп'яніння, сон, психічні або інші захворювання, тому або чинили пасивний опір, або не чинили опору взагалі. По-друге, в 76% випадків злочинцями вибиралося місце і час злочину: 41% вбивств було вчинено за місцем проживання потерпілих, 18% - у віддалених і (або) безлюдних місцях, ще 4% - за місцем проживання злочинця, 4% - в службових приміщеннях. При цьому половина злочинів була здійснена вночі, крім того, в 44% випадків використовувався чинник раптовості - при розбійних, озброєних нападах, а також нападах з хуліганських спонукань. У цих обставинах отримання допомоги потерпілими було або малоімовірним, або зовсім виключалося. Близько 45% вбивств було вчинено у присутності інших осіб, з них 41% - близькі і родичі потерпілих, 43% - випадкові свідки. Слід підкреслити, що близько 30% очевидців вбивств самі стали жертвами злочинців.

Щодо вибору знарядь (засобів) вчинення вбивства, залежно від обстановки, можна відзначити наступне. Вбивства з використанням вогнепальної зброї, тупих, колючо-ріжучих знарядь найчастіше вчинялися в містах. Більше половини вбивств із використанням комбінованих дій від застосування колючо-ріжучих і тупих знарядь було вчинено в сільській місцевості. Спосіб задушення і спалювання жертви живцем розподілені таким чином: у сільській місцевості, відповідно, 45% і 38%, в місті - 36% і 50%, за межами населених пунктів - 18% і 13%. При цьому найбільша кількість вбивств, вчинених з особливою жорстокістю за межами населених пунктів, відбувалася шляхом задушення жертви.

Спосіб із використанням вогнепальної зброї найчастіше застосовувався злочинцями в громадських місцях (у житлових районах міст, територіях підприємств, приміщеннях барів, ресторанів, магазинів тощо) - 79%. При вчиненні вбивства в помешканні потерпілих практично однаково часто злочинцями використовувалися тупі, колючо-ріжучі знаряддя (засоби), а також задушення і спалювання жертви живцем. У віддалених або безлюдних місцях (пустирях, лісосмугах, покинутих будівництвах, підвалах та ін.)

найчастіше злочинцями використовувалися тупі знаряддя (засоби) (39%), а також задушення (36%).

Відомо, що мотив вчинення злочину також безпосередньо впливає на спосіб злочину і нерозривно пов'язаний з особою злочинця. В ході дослідження зв'язку "особа злочинця - особа потерпілого - мотив злочину", з'ясувалося, що 38% злочинців вчинили вбивство з особливою жорстокістю з корисливих мотивів, 16% - з особистої неприязні, 15% - з помсти, 8% - з хуліганських спонукань, стільки ж - з користі на замовлення.

Дослідження показало, що більше половини потерпілих, відносно яких злочин був здійснений з корисливих мотивів, були знайомі зі злочинцем або одним з членів злочинної групи до вбивства, але більшість з них (70%) відносин не підтримували, і лише кожен п'ятий потерпілий полягав зі злочинцем у безконфліктних відносинах. За характером знайомства серед потерпілих більшість складають сусіди (односельці), родичі злочинців, а також їхні знайомі за сумісним навчанням або працею. Близько 70% таких злочинів починалися з розбійних нападів з проникненням у житло потерпілих або проникнення в житло жертв під обманним приводом. Вбивства з мотивів особистої неприязні найчастіше (64%) вчинялися в ході сумісного розпивання злочинцем і потерпілим алкогольних напоїв і починалися зі сварок (конфліктів) на ґрунті пияцтва. Для злочинів, вчинених з мотиву помсти, характерно те, що серед потерпілих однаково часто виявлялися як родичі злочинців, так і їхні знайомі за спільною злочинною діяльністю або ж випадкові знайомі. При цьому серед знайомих зі злочинцем потерпілих кожен третій знаходився з ним в стані конфлікту (на побутовому ґрунті, на ґрунті відмови в наданні матеріальної допомоги, з нікчемних приводів, на ґрунті пияцтва та ін.). Вбивства ж з хуліганських спонукань вчинялися однаково часто як відносно незнайомих, так і знайомих осіб, причому серед останніх частіше за інших виявлялися сусіди (односельці), більшість з яких не підтримувала відносин із злочинцем до вбивства. Більшість таких вбивств відбувалося з нікчемних приводів або ж без видимих причин з використанням безпорадного стану потерпілого.

Отже, були узагальнені відомості про особи злочинців, особи жертв і обстановку вчинення вбивств з особливою жорстокістю; отримані основні кількісні показники, що характеризують наявність зв'язку

між зазначеними елементами криміналістичної характеристики даної категорії злочинів та мотивами і способами вчинення; показано тенденції впливу якостей осіб злочинців, осіб жертв і обстановки вчинення на спосіб вчинення вбивств з особливою жорстокістю.

Подальші дослідження з формування криміналістичної характеристики вбивств, вчинених з особливою жорстокістю, будуть полягати у статистичній обробці даних відповідними методами з метою встановлення інтенсивності зв'язків між такими елементами як спосіб вчинення даної категорії злочинів, особа злочинця, особа жертви, мотиви й обстановка вчинення для формування й оцінювання типових версій.

Використована література:

1. Общие положения деятельности по установлению преступника [Электронный ресурс]. -Юридические услуги On-line. - Режим доступа: <http://yurist-online.com/uslugi/yuristam/literatura/kriminalistika/116.php>

2. Неволина Н. Е. Криминалистическое значение информации о личности жертвы убийства: Автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Уральская государственная юридическая академия. - Екатеринбург, 2003. - 23 с.

3. Гарифуллин И.Р. Познавательного-поисковая деятельность на первоначальном этапе расследования убийств, совершенных с особой жестокостью. Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / БашГУ. - Уфа, 1999. - С. 37.

С.В. Пропастин

кандидат юридических наук,
преподаватель кафедры криминалистики
(Омская академия МВД России)

ЛОГИКО-ФУНКЦИОНАЛЬНЫЙ ПОДХОД В УСТАНОВЛЕНИИ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТИ ПРОЦЕССУАЛЬНЫХ ФОРМ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ СЛЕДОВАТЕЛЯ И ОРГАНА ДОЗНАНИЯ

В процессе расследования уголовного дела следователь может столкнуться с организационно-неупорядоченной ситуацией, для ко-

торой характерна недостаточность сил и средств либо неэффективное распоряжение со стороны следователя приданными ему силами и средствами в решении стоящих перед ним задач. Выходом из этой ситуации оправданно называется взаимодействие следователя и органа дознания, наделенного полномочиями на осуществление оперативно-розыскной деятельности (далее также – органа дознания).

В юридической литературе проблематика взаимодействия названных субъектов активно исследовалась и исследуется в настоящее время. Вместе с тем, до сих пор нами не обнаружено единомыслие ученых по вопросу о системе форм взаимодействия, в частности ее процессуальной составляющей (количество означенных форм колеблется от трех до шестнадцати¹). Отсутствие единомыслия же может привести к путанице в теоретических исследованиях, а равно затруднить использование той или иной формы в правоприменительной деятельности.

Полагаем, что решение вопроса, касающегося построения системы процессуальных форм взаимодействия, может быть найдено посредством выделения критериев самостоятельности указанных форм взаимодействия².

В ходе проведенного исследования нами были проанализированы нормативные правовые акты различных уровней, регламентирующие вопросы взаимодействия следователя и органа дознания, с целью установления обозначенных выше критериев. Результаты проведенного поиска позволяют сделать вывод об отсутствии правовых положений, однозначно указывающих на критерии самостоятельности форм взаимодействия.

В юридической литературе также не удалось обнаружить достаточных сведений по этому поводу. Значительное число авторов лишь констатируют систему форм взаимодействия, не оста-

¹ См., напр.: Чувилов А.А. Взаимодействие следователя органа внутренних дел с милицией. - М., 1981. - С. 12,17; Мазунин Я.М., Смирнова И.С. Взаимодействие следователя и органа дознания при расследовании многоэпизодных и групповых уголовных дел. - Омск, 2004. - С. 36-37.

² Самостоятельный, т.е. не находящийся в подчинении или зависимости, действующий свободно, а равно имеющий свое собственное значение и занимающий свое отдельное место среди других (см.: Словарь русского языка: В 4 т. / Гл. ред. А.П. Евгеньев. - 3-е изд., стереотип. - М., 1988. - Т. 4. - С. 23).

навливаюсь на постановке критериев выделения отдельной формы в качестве таковой¹.

Каждая условная форма взаимодействия² может быть представлена как понятие, имеющее объем (к примеру, "дача следователем письменных поручений органу дознания о производстве отдельных следственных действий") и содержание (соответственно "направление следователем органу дознания обязательного для исполнения письменного документа"). Рассматривая понятия, нельзя не затронуть их отношения между собой: сравнимость и несравнимость³. Характеристика понятий сквозь призму их отношений между собой позволит нам определить, самостоятельны ли понятие (а, следовательно, и одноименная форма взаимодействия).

Представляется, что все видовые понятия, относящиеся к формам взаимодействия, можно отнести к разряду сравнимых, так как они имеют общие признаки, характеризующие взаимодействие (согласованность, направленность на решение общих задач и т.д.). Что касается деления сравнимых понятий, то здесь целесообразно вести речь о совместимых и несовместимых понятиях. Думается, что среди совместимых понятий в качестве самостоятельных не может выступать ни одно из них, что можно увидеть в ходе проведенного ниже анализа.

Так, понятия, в которых мыслится один и тот же предмет при полном совпадении объемов и различии в содержании (отношение равнообъемности) по определению не могут выступать в ка-

¹ Интересно, что при выделении форм взаимодействия обычно употребляются фразы такого типа, как: "закон относит", "УПК РСФСР и Закон об ОРД предусматривают", "из положений уголовно-процессуального и иного законодательства вытекают", "анализ норм уголовно-процессуального закона приводит к выводу" и т.п. Однако использование данных фраз не решает, а только подчеркивает вопрос, связанный с необходимостью установления критериев самостоятельности форм взаимодействия, так как во всех случаях определения их системы присутствует субъективное мнение ученого.

² Термин "условная форма взаимодействия" введен нами в рамках данной статьи для обозначения известных форм взаимодействия до установления критерия их самостоятельности.

³ Здесь и далее, говоря об отношениях между понятиями, см.: Кириллов В.И., Старченко А.А. Логика: Учебник. - 5-е изд., перераб. и доп. - М., 2003.

честве самостоятельных. Это предопределено тем, что в законодательстве в целом и уголовно-процессуальном законодательстве в частности не должно содержаться положений, имеющих неоднозначное толкование.

Применительно к ситуациям, когда объем одного из понятий частично входит в объем другого при различии в их содержании (отношение пересечения), а также, если объем одного из них входит в объем другого, составляя его часть (отношение подчинения, субординации) следует констатировать аналогичный предыдущему вывод. Как в первом, так и во втором случаях будет отсутствовать свобода, независимость форм взаимодействия друг от друга.

Думается, что одним из условий самостоятельности формы взаимодействия должна выступать ее несовместимость с другими формами. В противном случае, думается, следует вести речь о разновидности уже существующей более общей формы взаимодействия, что исключает независимость обозначенной условной формы.

Переходя к рассмотрению несовместимых понятий, заметим, что здесь существует три вида отношений: 1) соподчинение (координация), 2) противоположность (контрарность), 3) противоречие (контрадикторность), из которых, на наш взгляд, применительно к предмету статьи представляет интерес такое отношение, как координация, в основе которой лежит нахождение двух или более неперекрещивающихся понятий, подчиненных общему для них понятию.

На наш взгляд, в сфере взаимодействия циркулируют самостоятельные формы, каждая из которых, в свою очередь, должна выступать в качестве соподчиненной по отношению к понятию "взаимодействие следователя и органа дознания". Лишь в этом случае, с нашей точки зрения, условная форма может быть признана самостоятельной и в тоже время входящей в систему форм взаимодействия.

Однако наличие только логической составляющей, по нашему мнению, может привести к излишнему упрощению системы форм взаимодействия (например, когда идет речь об условных формах взаимодействия, связанных с поручениями следователя органу дознания - ч. 4 ст. 21, п. 4 ч. 2 ст. 38 УПК РФ).

Положения УПК РФ, отражающие содержание взаимодействия следователя и органа дознания присутствуют в ряде структурных элементов указанного Кодекса, а именно главах 3 "Уголовное преследование", 6 "Участники уголовного судопроизводства со стороны обвинения", 21 "Общие условия предварительного расследования", 22 "Предварительное следствие" и 28 "Приостановление и возобновление предварительного следствия". Таким образом, на наш взгляд, законодатель закрепил область применения форм взаимодействия обозначенных субъектов правоохранения.

Взяв за основу деление уголовного процесса на стадии, можно выделить формы взаимодействия, присущие стадиям возбуждения уголовного дела и предварительного расследования. Думается, что разбивка форм взаимодействия в зависимости от стадий уголовного процесса соответствует структуре, предложенной законодателем, избравшему аналогичный путь закрепления норм в УПК РФ, а также позволит ясно представить служебную функцию той или иной формы взаимодействия. Следовательно, последним искомым критерием можно назвать *соответствие выделяемой формы взаимодействия области применения*.

Таким образом, в качестве критериев самостоятельности процессуальных форм взаимодействия следователя и органа дознания допустимо отметить: а) соответствие выделяемой формы области применения (функциональный критерий); б) логическая несовместимость выделяемой формы с другими известными формами (логический критерий); в) логическое соподчинение выделяемой формы по отношению к понятию "взаимодействие следователя и органа дознания" (логический критерий).

Использованная литература:

1. Чувилев А.А. Взаимодействие следователя органа внутренних дел с милицией. - М., 1981. - С. 12,17;
2. Мазунин Я.М., Смирнова И.С. Взаимодействие следователя и органа дознания при расследовании многоэпизодных и групповых уголовных дел. - Омск, 2004. - С. 36-37.
3. Кириллов В.И., Старченко А.А. Логика: Учебник. - Изд. 5-е, перераб. и доп. - М., 2003.

Р.Л. Степанюк
кандидат юридичних наук,
заступник начальника кафедри
криміналістики, судової медицини та психіатрії
(Харківський національний університет внутрішніх справ)

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ДОСЛІДЧОЇ ПЕРЕВІРКИ ЗА ФАКТОМ СМЕРТІ ЛЮДИНИ

Життя та здоров'я людини в Україні визнаються найвищою соціальною цінністю (ст. 3 Конституції). Закономірно, що у діяльності багатьох державних органів суттєву роль відіграють функції щодо охорони життя та здоров'я громадян. Зазначений об'єкт охороняється кримінальним законом, тому за умисне або необережне позбавлення життя КК України передбачає відповідальність. Своєчасне попередження таких злочинів, а також їх розкриття та розслідування завжди залишається пріоритетним напрямом роботи органів внутрішніх справ.

У той же час смерть, на жаль, є закономірним і невідворотним закінченням життя. Згідно до найбільш відомої судово-медичної класифікації смерть класифікується на дві категорії: насильницьку (яка настає від впливу на організм людини зовнішнього фактору) та ненасильницьку (від хвороб або старості). При цьому насильницька смерть обов'язково може бути наслідком злочину, зокрема якщо настає через самогубство або нещасний випадок. З іншого боку смерть від нещасного випадку або хвороби може наступити й унаслідок злочину (наприклад, ст.ст. 135 - 141 КК України "Залишення в небезпеці", "Ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані", "Неналежне виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей", "Незаконна лікувальна діяльність" тощо).

Смерть людини звичайно є трагедією для її близьких, друзів, знайомих. Особливе психологічне потрясіння викликає передчасна смерть, яка настає непередбачувано для інших людей на фоні зовнішнього здоров'я.

Практика роботи органів дізнання та досудового слідства підтверджує, що у багатьох випадках некримінальної смерті, особли-

во передчасної, зацікавлені особи (родичі, друзі) вважають її наслідком злочину, тому вимагають порушення кримінальної справи, не зважаючи на відсутність підстав для цього. З іншого боку, відомо чимало випадків інсценування природної смерті з метою приховування вбивств та інших злочинів. Зазначене свідчить про необхідність ретельної перевірки фактів смертей із метою встановлення або спростування підстав для порушення кримінальної справи.

Факт настання смерті кожної людини підтверджується лікарем. У випадках, коли проведене ним дослідження свідчить про природний характер смерті, а у зацікавлених осіб немає підстав вважати інше, як правило, не виникає суперечок з приводу порушення кримінальних справ. Такі випадки є типовими для смертей людей похилого віку та/або тяжко хворих, смерть яких є очікуваною.

Відповідно до п. 1.7. "Правил судово-медичної експертизи (досліджень) трупів в бюро судово-медичної експертизи", Затв. Наказом МОЗ України від 17 січня 1995 року № 6, судово-медичному дослідженню підлягають трупи осіб, які вмерли насильницькою смертю, раптово або при нез'ясованих обставинах, а також трупи невстановлених осіб. Зокрема, для судово-медичного дослідження направляють: а) трупи загиблих від впливу зовнішніх факторів, навіть якщо картина події вказує на нещасний випадок або самогубство; б) трупи померлих в лікарні при невстановленому діагнозі або якщо родичі чи знайомі скаржаться на неправильне лікування, або якщо людину до лікарні доставили вже померлою; в) трупи невстановлених осіб; г) трупи раптово померлих, якщо лікарем не встановлено причину смерті; д) трупи новонароджених дітей.

За результатами проведеного дослідження у двох примірниках складається акт судово-медичного дослідження, який має індивідуальний номер.

Особливо важливе значення судово-медичне дослідження трупа та інші форми використання спеціальних медичних знань мають при проведенні органом дізнання або слідчим перевірки в порядку, визначеному ст. 97 КПК України за наявності приводу до порушення кримінальної справи (заява, повідомлення тощо).

Серед перевірочних дій слід відзначити:

- а) огляд місця події та трупа;
- б) судово-медичне дослідження трупа;
- в) відібрання пояснень у очевидців події, родичів, друзів, колег по роботі постраждалого, персоналу медичної установи, де він лікувався або куди звернувся за допомогою, тощо;
- г) витребування амбулаторної картки хворого, історії хвороби та іншої медичної документації з лікувальних установ;
- д) одержання консультацій у обізнаних в галузі медицини осіб.

В необхідних випадках можуть проводитись також оперативно-розшукові та інші заходи з метою перевірки тих чи інших обставин події.

Типовими помилками, яких припускаються працівники органів дізнання та досудового слідства при проведенні зазначеного виду перевірок є:

- поверхове, неповне та несвоєчасне проведення вищевказаних дій;
- некритичне ставлення до висновків судових медиків, беззаперечне взяття їх на віру й неспівставлення з іншими встановленими обставинами;
- неповне та несвоєчасне інформування зацікавлених осіб (родичів, друзів померлого) про результати перевірки, а найголовніше про обставини, які заперечують можливий злочин.

Такі дії призводять до тяганини в прийнятті рішення за сутністю події, подання зацікавленими особами скарг на прийняті рішення до вищестоящих службових осіб, прокурора, суду. Не можна залишати поза увагою й морально-етичний аспект, оскільки в таких випадках психічні потрясіння постраждалих помножуються.

Таким чином під час проведення перевірочних дій із метою повного та всебічного встановлення обставин смерті, а також прийняття обґрунтованого рішення щодо порушення кримінальної справи слід враховувати кілька організаційних аспектів.

По-перше, завжди, навіть коли зовні здається очевидним "некримінальний" характер настання смерті, необхідно ретельно проводити огляд місця події та трупа, керуючись відомими у криміналістиці та судовій медицині рекомендаціями, не допускаючи

при цьому поверховості та ігнорування проведення інших дій (відібрання пояснень, поквартирних обходів тощо). Важливо пам'ятати про можливе інсценування.

По-друге, незаперечно важливим з точки зору з'ясування характеру смерті є дані, одержані від судових медиків. Однак, слід пам'ятати про те, що вони своїми дослідженнями трупа на місці події та у морзі визначають час та причину настання смерті. Однак встановлення роду смерті (вбивство, самогубство, нещасний випадок) є завданням органу дізнання чи слідчого, а не судового медика. Це рішення приймається на основі аналізу всієї сукупності з'ясованих у справі обставин. Відмова у порушенні справи можлива тоді, коли були проведені всі можливі перевірочні дії, однак ознак злочину не встановлено.

По-третє, суттєве значення при прийнятті рішення про відмову в порушенні кримінальної справи має своєчасне та повне інформування зацікавлених осіб (родичів, друзів постраждалого) про результати проведеної перевірки. Формальний підхід до цього нерідко призводить до конфліктних ситуацій, оскільки зазначені особи починають сумніватись у некримінальній смерті, підозрювати працівників правоохоронних органів у непрофесіоналізмі, халатності, корупції. Отже, не можна допускати формалізму, образливих дій, ігнорування їхніх заяв та прохань тощо. При цьому необхідно проявляти витримку, уважно ставитись до відомостей, одержаних від вказаних осіб, роз'яснювати їм зміст та результати проведеної перевірки, використовуючи доступну термінологію. Можливо залучення до таких співбесід фахівця у галузі медицини. *Важливо обґрунтовано спростувати всі наявні сумніви щодо ознак будь-якого злочину.*

Особливу увагу необхідно звертати на роз'яснення сумнівних для зацікавлених осіб обставин, якими найчастіше є: раніше видиме здоров'я померлого при наступній передчасній смерті від хвороби; наявність на трупі "підозрілих" пошкоджень; настання смерті за "підозрілих" обставин. Подібні ствердження як правило містяться у заявах та/або поясненнях. Якщо приймається обґрунтоване рішення про відмову в порушенні кримінальної справи через відсутність події або складу злочину (п.п. 1, 2 ч. 1 ст. 6 КПК

України), такі відомості мають бути спростовані або роз'яснені судово-медичним дослідженням та іншими перевірочними діями.

Зокрема, в першому випадку доцільно: витребувати медичну документацію щодо померлого (амбулаторну картку з лікарні за місцем проживання, історію хвороби, картку виклику швидкої медичної допомоги (якщо вона викликалаась), облікову документацію з медичної установи та моргу, куди був доставлений померлий); відібрати пояснення у дільничного лікаря та у медичного персоналу, який надавав допомогу перед смертю (констатував смерть); відібрати пояснення у родичів, друзів, знайомих померлого щодо його скарг на здоров'я, самопочуття; ретельно вивчити висновки судово-медичного дослідження трупа; одержати консультації від медиків. Зацікавленим особам слід доступно роз'яснити сутність хвороби, на яку страждав померлий, причини її виникнення, клінічні прояви, можливість безсимптомного протікання.

В другому випадку поряд з вищевказаними діями необхідно чітко визначити характер та причину виникнення ушкоджень і роз'яснити їх.

"Підозрілі" обставини, які нібито мали місце при настанні смерті, мають бути спростовані переконливими даними, одержаними в ході дослідчої перевірки.

Виконання зазначених рекомендацій дозволить по-перше прийняти обґрунтоване рішення в стадії порушенні кримінальної справи, й, по-друге, уникнути можливих конфліктних ситуацій за наслідками цього рішення.

В.В. Логінова

викладач кафедри криміналістики

(Херсонський юридичний інститут

Харківського національного університету внутрішніх справ)

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОСВІДУВАННЯ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ

Конституція України проголошує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються най-

вищою соціальною цінністю. Кожна людина має право на життя. Спричинення тілесних ушкоджень є тяжким злочином проти особи. З часом удосконалюється злочинний механізм спричинення тілесних ушкоджень, виявляються їх нові види та професійна спрямованість.

Статистичні дані Міністерства юстиції країни свідчать про те, що число умисно заподіяних тілесних ушкоджень на 46% перевищує кількісний показник злочинів проти життя. Розслідування злочинів, пов'язаних із заподіянням умисних тілесних ушкоджень обумовлено характерними рисами, які значно ускладнюють процес розслідування, що дозволяє віднести ці справи до підвищеної категорії складності. Своєрідність злочинів даної категорії, її динамізм потребують адекватних засобів стратегічного і тактичного порядку боротьби з цим явищем, розробки відповідних наукових рекомендацій.

Актуальність теми вбачається в тому, що початковий етап розслідування теоретично включає провадження невідкладних слідчих дій, а саме: допит потерпілого, огляд одягу потерпілого і огляд місця події, призначення судово-медичної експертизи, допит свідків. Але як свідчить практика, освідування є не типовою слідчою дією в розслідуванні спричинення тілесних ушкоджень, і на практиці проводиться все рідше і рідше. Слідчі надають перевагу призначенню і проведенню судово-медичної експертизи. Але при цьому забувають, що задачею освідування є не тільки виявлення тілесних ушкоджень, а і встановлення комплексу слідів злочину на особі, що освідується. І лише у випадку необхідності встановлення характеру, ступеня і тяжкості тілесних ушкоджень призначається експертне медичне дослідження. Саме тому, метою роботи є розгляд основних тактичних аспектів проведення освідування при розслідуванні тілесних ушкоджень.

Термін "освідування" в спеціальній літературі вживався вже дано, про цю дію згадується в Уставі судової медицини 1842 р. [3, С. 7]. В "Словаре русского языка" С.І. Ожегова вказується на два значення цього терміну:

1. Офіційно засвідчити дійсність будь-кого;
2. Огляд з метою визначення будь-чого [2, С. 447].

Освідування можливо в тих випадках, коли є підстави припускати, що на тілі обвинувачуваного, підозрюваного, потерпілого або свідка є матеріальні сліди злочину або особливі прикмети, якщо при цьому не потрібно судово-медичної експертизи. Сутність огляду полягає в ретельному огляді тіла людини для виявлення слідів злочину або особливих прикмет.

Щодо процесуального визначення поняття "освідування", то ст. 193 КПК України говорить: "при необхідності виявити у або засвідчити наявність у обвинуваченого, підозрюваного чи свідка особливих прикмет слідчий виносить постанову ..." [1, С. 128]. Але як вказує тактика проведення цієї слідчої дії, крім особливих прикмет (шрамів, рідних плям, фляків, татуювань, фізичних недоліків і т.п.) встановлюється й фіксується в протоколі й додатках до нього наявність на тілі освідуваної особи:

- ушкоджень (травми), саден, синців, подряпин і т.д., отриманих у результаті злочинних дій або при обставинах, з ними пов'язаних;

- слідів на тілі від об'єктів, з якими освідуваний стикався при обставинах, що цікавлять слідство. Цими слідами можуть бути: пил, ґрунт, фарба, пально-мастильні речовини, губна помада, кров, сперма, волосся, частки волокон тканини й інше, у тому числі й мікрооб'єкти.

Тактика огляду полягає у виборі об'єкта огляду, часу й місця його проведення, сполучення прийомів по виявленню й фіксації слідів злочину. При визначенні часу огляду необхідно пам'ятати, що це – невідкладна слідча дія. Дуже важливо це при розкритті злочину по "горячим слідам": плями крові, інших виділень людини, частини ґрунту і рослин, волосся, волокна тканин, та інші об'єкти, що були знайдені на місці вчинення злочину. Зволікання з його проведенням може привести до втрати доказової інформації й речових доказів внаслідок навмисних або ненавмисних дій особи, що підлягає огляду, спрямованих на знищення слідів злочину.

Під час проведення освідування слід забезпечити умови, що виключають спричинення шкоди здоров'ю, честі та гідності особи. Тобто, не можна застосовувати хірургічне втручання, а також використовувати технічні, хімічні та інші засоби, які є небезпечними для життя та здоров'я особи. Неприпустимо принижувати людську гідність освідуваної особи.

Захищаючи честь та гідність особи, закон вказує, що при оголенні тіла особи, освідчування проводиться слідчим однієї статті з освідчуваною особою. Закон дозволяє проведення освідчування, що супроводжується оголенням тіла, з участю понятих та лікарів. Але слід ввести в закон норму, яка б дозволяла освідчуваній особі, заявляти клопотання про відвід понятих і спеціалістів від участі у проведенні освідчування, пов'язаного з оголенням тіла, якщо є підстави вважати, що вони негативно відносяться до освідчуваної особи, і можуть розголосити обставини, що є стосується особистого життя особи. При цьому не має значення, однієї чи різної статі учасники слідчої дії.

При проведенні освідчування неповнолітньої особи бажано ввести обов'язкову участь лікаря, якому можна було б доручити проведення освідчування, в тому числі передбачити участь батьків або інших довірених осіб.

При розслідуванні тілесних ушкоджень виникає необхідність в освідчуванні потерпілих або очевидців-свідків, які також можуть мати незначні тілесні ушкодження, що виникли під час вчинення злочину, і тому з метою виявлення і фіксації таких слідів виникає необхідність у освідчуванні такої особи. Але проблема у тому, що освідчування це слідча дія, яка проводиться після порушення кримінальної справи, а тілесні ушкодження мають здатність зникати, в результаті чого ми втрачаємо важливі докази. Існує думка, що освідчування слід віднести до невідкладних слідчих дій, яка проводиться негайно. Так, О.П. Коротков висловив думку, що освідчування підозрюваного, потерпілого, свідка слід віднести до слідчих дій "которые могут производиться до возбуждения" кримінальної справи [4, С. 264]. З таким твердженням важко погодитися, оскільки до порушення кримінальної справи в кримінальному процесі відсутні статуси потерпілого, підозрюваного та свідка і тому результати освідчування не будуть доказами [5, С. 152]. Тому, як вихід слід запропонувати розширити коло учасників даної слідчої дії, проводити дану слідчу дію до порушення кримінальної справи, але якщо не потрібне буде обов'язкове проведення судово-медичної експертизи.

Найчастіше в якості освідчуваної особи виступає підозрювана особа у вчиненні злочину. Дуже важливо, щоб освідчування було проведено відразу ж після затримання підозрюваного, коли він ще не встиг знищити наявні на його тілі сліди у вигляді плям крові,

слини, сперми, волокон, волосся, забруднень і т.д. Освідчування найчастіше проводять в службовому кабінеті, але можливе і інше приміщення. Перед початком проведення освідчування необхідно передбачити і підготувати на випадок вилучення одягу у підозрюваного одягу, в т.ч. і нижньої білизни та взуття. Крім того, підозрюваного в цей час слід тримати в ПП, на випадок знищення доказів або заміни одягу зі слідами злочину. Освідчування проводиться незалежно від визнання вини підозрюваного у вчиненому злочині.

З врахуванням задач освідчування при розслідуванні тілесних ушкоджень слідчий повинен відповісти на наступні питання:

Чи є на тілі освідчуваної особи об'єкти, з місця події? (грунт, рослинні, будівельні матеріали, фарба та ін..)

Чи є на тілі підозрюваного тілесні ушкодження, вказані потерпілим або особливі прикмети?

Чи є на одязі освідчуваного пошкодження, що відповідають виявленим на місці події?

Наданий перелік питань не є вичерпним і за певними обставинами справи може бути розширений. Вирішення даних питань направлено на збір доказів вини підозрюваного в злочині.

Слід пам'ятати, що деякі сліди злочину швидко та легко знищуються, тому слід уважно та ретельно проводити затримання підозрюваної особи, щоб не пошкодити наявні на ньому сліди злочину. З цією метою передбачається застосування технічних засобів, наприклад освітлювальні засоби, лупа, прилади, засновані на використанні променів невидимої частини спектра. Так, при пострілу з пістолета, револьвера, автомата або рупниці на верхній частині руки, між великим і вказівним пальцями, а іноді й на щощі залишаються сліди від прориву порохових газів. Для їх виявлення запрошуються фахівці. Якщо це неможливо зробити, слідчий може ці сліди виявити сам, використовуючи електронно-оптичний перетворювач, що перетворює невидимі для ока інфрачервоні промені у видиме зображення. Цей прилад дозволяє виявити сліди кіптяви пострілу на темних тканинах, окремі малопомітні поропинки на особі й верхній частині руки, між великим і вказівним пальцями. Прилади, засновані на використанні ультрафіолетових променів, використовуються для виявлення й попереднього розпізнавання слідів крові, сперми, слини й інших об'єктів.

Плями крові зі шкіри рекомендується змивати за допомогою марлевого тампона, фільтрувального або промокального паперу. Їх змочують водою й прикладають в те місце, де є пляма. Тампон потім просушується й направляється на експертизу.

Бруд з-під нігтів збирають на аркуш чистого паперу за допомогою загостреної дерев'яної палички. Зміст з-під нігтів і паличка, якою він збирався, упаковуються в пробірки з кожного пальця окремо. При можливості варто обрізати й нігті. Для збирання мікрооб'єктів (пил, ворсинки волокон тканини, лусочки шкіри (лупа) використовується пилюсос зі спеціальною насадкою, в яку вставляється фільтр. Якщо буде необхідність в освідуючій особі беруться зразки волосся, робляться змиви, зіскрібки з тіла.

Однією з проблем є та обставина, що в освідуючій не входить огляд одягу. Тому, що якщо на одязі освідуючій будуть виявлені ознаки слідів злочину, то одяг підлягає огляду окремо. Як виключення є випадки, коли без огляду одягу неможливо зрозуміти походження або топографію слідів на тілі освідуючій особи й виникає необхідність в одночасному огляді тіла й одягу. У цих випадках огляд і огляд одягу проводиться в наступній послідовності: спочатку оглядаються частини тіла, не закриті одягом, потім одяг, а потім інші частини тіла освідуючій особи.

Про проведення огляду складається протокол. Всі виявлені сліди й особливі прикмети позначаються на контурній схемі людини. Особливі прикмети фіксуються як шляхом опису їхньої конфігурації, малюнка, утримування напису, так і фотографуванням на кольорову плівку. Якщо в ході огляду вилучалися мікрооб'єкти, бралися проби, то в протоколі описуються дії слідчого або лікаря й застосовані технічні засоби для їхнього виявлення й вилучення. Всі предмети одягу необхідно упаковувати окремо слідами всередину, перекладаючи їх аркушами паперу – в чисті паперові пакети, коробки. Це ж і відноситься до мікрооб'єктів та зрізів нігтів.

Звичайно, не всі вилучені об'єкти під час освідуючій можуть мати відношення до розслідуваного злочину, але слідчий з метою встановлення причетності підозрюваного до вчинення злочину не повинен зневажати можливість проведення освідуючій, в тому числі і з участю спеціаліста, щоб не допустити втрати можливих цінних слідів злочину.

Тому слід зазначити, що необхідно в задачі освідуючій крім виявлення особливих прикмет, включити і виявлення та фіксацію ушкоджень та слідів на тілі від об'єктів, з якими освідуючий стикався при обставинах, що цікавлять слідство. Також необхідно включити освідуючій в перелік невідкладних слідчих дій, які проводяться до порушення кримінальної справи.

Використана література:

1. Кримінально-процесуальний кодекс України. – Х.: ПП "ТБІНІ", 2006. – 256 с.
2. Ожегов С.И. Словарь русского языка. – 7-е изд., стереотипное. – М.: Советская энциклопедия, 1968.
3. Терзиев Н.В. Процесуальная природа освидетельствования. – Советское государство и право. – 1954. – № 7.
4. Комментарий к уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации / Под общей ред. В.И. Радченко. – М., 2003. – С. 424.
5. Рыжаков А.П. Освидетельствование, осуществляемое на стадии предварительного расследования // Правоведение. – СПб., 2004. – № 5 (256). – С. 150.

Ю.О. Клевенець
ад'юнкт кафедри криміналістики
(Київський національний університет внутрішніх справ)

ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКИ ДОПИТУ МАЛОЛІТНІХ ПОТЕРПІЛИХ У ПРОЦЕСІ РОЗСЛІДУВАННЯ СТАТЕВИХ ЗЛОЧИНІВ

На досудовому слідстві допит є найпоширенішою слідчою дією, складність і значимість якої потребують детальної розробки, як за окремими категоріями кримінальних справ, так і відносно певних учасників кримінального процесу. Сутність цієї слідчої дії розкривається через організаційні, процесуальні, психологічні й тактичні основи його проведення. Такий підхід до трактування поняття допиту є цілком правомірним, оскільки має на меті глибоке вивчення названих вище аспектів.

Проблемам проведення допиту у різний час приділялась увага в дослідженнях В.П. Бахін¹, А.Ф. Волобуєв², А.А. Закатов³, Г.Г. Доспулов⁴, А.В. Дулов⁵, В.О. Коновалова⁶, В.Г. Лукашевич⁷, М.І. Порубов⁸, В.Ю. Шепітько⁹. Одна із перших спроб вивчити особу потерпілої за статевими злочинами й показати особливості її допиту була зроблена Є.Є. Центровим¹⁰.

Разом з тим, проблемам допиту потерпілої особи, що не досягла статевої зрілості в криміналістичній літературі увага практично не приділялась. Таким чином, проблеми допиту неповнолітньої потерпілої за справами про статеві злочини залишаються не дослідженими й вимагають у процесі їх вивчення системного підходу.

Наше дослідження показало, що в зазначених роботах підкреслюється важливість допиту неповнолітньої або малолітньої потерпілої, наводяться окремі його деталі, даються деякі рекомендації, які, на нашу думку, є спірними.

Відсутність методик розслідування даної категорії справ призводить до певних недоліків. Так, зокрема, кримінальні справи порушувалися не за всіма фактами статевих злочинів щодо осіб, які не досягли статевої зрілості. Це пов'язано з численними обставинами, однією із яких була недостатня професійна підготовка працівників слідчих підрозділів. Крім того, за порушеними кримінальними справами, через деякий час досудове розслідування припинялося. Проведене нами анкетування слідчих показало, що справи даної категорії

¹ Бахін В.П., Весельський В.К. Тактика допиту. - К., 1997

² Волобуєв А.Ф. Тактика допиту: Лекція. - Х.: Ун-т внутр. справ, 1996.

³ Закатов А.А. Тактика допроса потерпевшей на предварительном следствии. - М., 1976.

⁴ Доспулов Г.Г. Психология допроса на предварительном следствии. - М.: Юридическая литература, 1976.

⁵ Дулов А.В. Судебная психология. - 2-е изд., испр. и доп. - Минск: Вышняя школа, 1975.

⁶ Коновалова В.Е., Сербулов А.М. Тактика допроса при расследовании преступлений. - К.: МВД УССР, 1978.

⁷ Лукашевич В.Г. Криминалистическая теория общения. - К., 1993.

⁸ Порубов Н.И. Психологические основы допроса. - Минск: Польша, 1966.

⁹ Шепітько В.Ю. Тактика допиту: Текст лекції. - Х.: УДЮА, 1994.

¹⁰ Центров Е.Е. Специфика взаимоотношений преступника и потерпевшего по делам половых преступлений // Вопросы личности преступника: Сб / Под ред. В.Н. Кудрявцева. - М.: Изд-во Моск. гос. ун-та, 1971.

припинялися в 32% випадків. Це найчастіше було обумовлено тим, що первинний допит потерпілої проводився неякісно. Таке положення пов'язане, в першу чергу, з особливостями проведення такого допиту, адже слідчий, будучи не підготовленим до роботи з даною категорією справ, не спроможний був якісно провести розслідування. Найчастіше йому складно було встановити з потерпілою особою, яка не досягла статевої зрілості психологічний контакт, оскільки не завжди ураховувалися психологічні особливості допитуваної особи.

Практика також свідчить, що найчастіше працівникам правоохоронних органів не вистачало теоретичних знань та практичних напрацювань для успішного проведення допиту неповнолітньої потерпілої особи - це і незнання повною мірою специфіки особистісних якостей жертви статевих злочинів, і неготовність особи, яка проводила допит, до його проведення, відсутність навичок вибору тактики поведінки з постраждалою особою й, як ми вже наголошували, встановлення з нею психологічного контакту. Ці фактори впливали на отримання від неповнолітньої чи малолітньої потерпілої повних й правдивих показів.

Наше дослідження показало, що якість інформації, отриманої в процесі допиту потерпілої особи, яка не досягла статевої зрілості, прямо залежала й від знання слідчим системи факторів, що впливали на її покази. До них, у першу чергу, належали вікові особливості неповнолітньої потерпілої, соціальні аспекти, формування її особистості, механізм самого статевих злочинів, психічний стан жертви й, звичайно ж, віктимологічні фактори.

Одним із основних недоліків під час допиту потерпілої особи, яка не досягла статевої зрілості була неповнота з'ясування вирішальних обставин щодо характеру насильства і опору, зокрема, про обставини знайомства чи зустрічі, характер статевої близькості, подальшій поведінці підозрюваного й потерпілої.

На нашу думку однією із особливостей розслідування статевих злочинів щодо осіб, які не досягли статевої зрілості є те, що потерпілою виступає неповнолітня чи малолітня особа зі своєю індивідуальною психікою, власним баченням й оцінкою події злочину, своєрідним сприйняттям процесу розслідування. Тут потрібні знання психічних та психологічних особливостей віку потерпілої, специфіки сприйняття, запам'ятовування й наступного відтворення

подій злочину. При цьому варто ураховувати всі фактори, які впливають на потерпілу особу, яка не досягла статевої зрілості, як в період вчинення у відношенні неї злочину, так й після його реалізації.

Хочемо звернути увагу на особливу складність проведення допиту малолітньої особи. Рекомендуємо проводити його у формі вільної бесіди, ретельно обмірковуювши і сформулювавши питання, які б, не акцентуючи уваги на самому акті статевого посягання, підводили малолітню особу до викладення найбільш важливих відомостей. Весь хід допиту малолітньої потерпілої та його результати, на нашу думку, повинні обов'язково фіксуватися за допомогою звуко- та відеозапису, що дозволить на будь-якому етапі досудового слідства перевірити правильність тактики отримання показів, і, крім того, виключить необхідність проведення повторного та додаткового допитів, очних ставок, які можуть травмувати психіку малолітньої потерпілої.

Не можемо не зазначити, що результати допиту даної категорії осіб багато в чому визначаються попереднім прогнозуванням слідчим позиції потерпілої особи, яка не досягла статевої зрілості. На нашу думку, професіоналізмом слідчого є вміння викликати у допитуваної зацікавленість, бажання та потребу повідомити слідчому відому їй інформацію, яка має важливе значення по справі. Для ефективності допиту необхідно активізувати розумову діяльність потерпілої особи, щоб остання розуміла сутність завдань, які ставить слідчий для детального відтворення в пам'яті минулої події злочину, а також для того, щоб слідчий миг своїм впливом змінювати наявні в неї негативні установки із приводу повідомлення інформації про подію, що відбулася та інших фактів.

Найкращим способом забезпечення високої психічної активності неповнолітньої потерпілої є підтримування в неї відповідного емоційного стану.

У ході допиту слідчий повинен з'ясувати не тільки сприйняту потерпілою інформацію щодо фактів, подій, які цікавлять слідство, але і її психічний стан у момент сприйняття. Це дозволить йому зробити висновки щодо можливості самого сприйняття подій злочину, а також оцінити дії неповнолітньої потерпілої.

Беручи до уваги той факт, що допит потерпілої особи, яка не досягла статевої зрілості за справами про статеві злочини є одним

із самих складних у слідчій практиці і ця складність обумовлена, насамперед, специфікою самого злочину, а також віковими особливостями й проблемою встановлення відповідного психологічного контакту, до слідчого, який розслідує злочини даної категорії, на нашу думку, повинні пред'являтися й певні вимоги. Це і наявність досвіду роботи з неповнолітніми та малолітніми та розслідування статевих злочинів, володіння основами педагогічних і психологічних знань, ретельна підготовка до допиту тощо.

Зважаючи на викладене, та ураховуючи специфіку розслідування статевих злочинів щодо осіб, які не досягли статевої зрілості вважаємо за необхідне під час професійної підготовки й перепідготовки працівників слідчих апаратів використовувати нові методики, у яких зазначені нами рекомендації щодо використання психологічних аспектів й особливостей віку неповнолітніх та малолітніх потерпілих.

Враховуючи той факт, що за останні роки просліджується тенденція до зростання статевих злочинів відносно неповнолітніх, забезпечення якісного, об'єктивного і повного розслідування справ даної категорії набуває особливої актуальності і є необхідною умовою посилення боротьби з ними.

Використана література:

1. Бахін В.П., Весельський В.К. Тактика допиту. - К., 1997
2. Волобуєв А.Ф. Тактика допиту: Лекція. - Х.: Ун-т внутр. справ, 1996.
3. Закатов А.А. Тактика допроса потерпевшей на предварительном следствии. - М., 1976.
4. Доспулов Г.Г. Психология допроса на предварительном следствии. - М.: Юрид. лит., 1976.
5. Коновалова В.Е., Сербулов А.М. Тактика допроса при расследовании преступлений. - К.: МВД УССР, 1978.
6. Лукашевич В.Г. Криминалистическая теория общения. - К., 1993.
7. Порубов Н.И. Психологические основы допроса. - Минск: Польмя, 1966.
8. Шепітько В.Ю. Тактика допиту: Текст лекції. - Х.: УДЮА, 1994.

І.М. Омелянчук
здобувач кафедри криміналістики
(Київський національний університет внутрішніх справ)

ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВЧОЇ СТАДІЇ АЛГОРИТМУ ДОПИТУ ЗА ЗЛОЧИНАМИ У СФЕРІ ОБІГУ ОТРУЙНИХ І СИЛЬНОДІЮЧИХ РЕЧОВИН

Найважливішим завданням антикримінальної діяльності в сучасних умовах є подальше вдосконалення роботи слідчого апарату, широке використання разом з традиційними методами розкриття, розслідування і попередження злочинів новітніх досягнень криміналістичної науки. Актуальність завдання підвищення ефективності розслідування злочинів в даний час обумовлюється негативною динамікою злочинності, зростанням числа злочинів, особливо, тяжких; появою організованої злочинності, посиленням кримінального "пресингу" на свідків та потерпілих. Ряд труднощів виникає і в процесі застосування нових законодавчих актів, а також внаслідок не завжди бездоганної позиції захисту при розгляді кримінальних справ.

У зв'язку з викладеним особливою гостротою набуває неухильне дотримання вимоги законодавства про всебічне, повне і об'єктивне розслідування злочинів. У складних і не завжди сприятливих умовах роботи особливе значення набуває вміння слідчого на високому рівні провести слідчі дії з метою отримання стійкої системи фактичних даних, використовувати при проведенні цих дій новітні розробки криміналістики.

З урахуванням негативних явищ в динаміці злочинності й ускладненнями умов слідчої роботи представляється обґрунтованою і актуальною наукова розробка проблем криміналістичної алгоритмізації, програмування і комп'ютеризації діяльності слідчого апарату. Істотного значення при цьому набуває безпосереднє впровадження методів алгоритмізації і комп'ютерних технологій в діяльність слідчих, що повинне кардинальним чином відобразитися на якості всього проведеного розслідування за порушеною кримінальною справою даної категорії.

Проте до теперішнього часу залишається невирішеним цілий комплекс принципово важливих питань, пов'язаних з проблемами впровадження й використання криміналістичних алгоритмів

та комп'ютерних технологій в слідчій практиці. Одним з реальних і доступних шляхів підвищення ефективності розслідування злочинів у сфері обігу отруйних і сильнодіючих речовин є впровадження в криміналістичну практику алгоритмізованих методик.

Різні аспекти криміналістичної алгоритмізації, програмування слідчої діяльності, застосування електронно-обчислювальних машин плідно розроблялися в багатьох наукових роботах. Широко відомі дослідження в цій галузі Р.С. Белкіна, І.Є. Биховського, М.Б. Вандера, І.О. Возгіна, Є.П. Іщенко, Л.М. Карнесової, Р.М. Ланпмана, Н.С. Польового, Л.О. Соє-Серко й інших авторів. Разом з тим, вважаємо, що спеціальне криміналістичне дослідження теоретичних та практичних проблем криміналістичної алгоритмізації слідчих дій і практичних проблем застосування вищезазначених алгоритмів в розслідуванні злочинів у сфері обігу отруйних та сильнодіючих речовин, зокрема з використанням комп'ютерів, у достатньо повному об'ємі ще не проводилося.

Серед слідчих дій, які найчастіше проводяться за злочинами у сфері обігу отруйних та сильнодіючих речовин, є допит. Дана слідча дія є й найважливішим засобом збирання й перевірки доказів, і від її успішного проведення в значній мірі залежить результат розслідування.

За своїм характером допит – складна багатопланова слідча дія, яка часто протікає в умовах конфліктної ситуації. Слідча практика і криміналістична наука виробили, проаналізували і систематизували безліч тактичних прийомів допиту. Проте, як показало наше дослідження, на практиці слідчі не завжди володіють даними криміналістичними методами й нерідко застосовують неефективні тактичні прийоми, а іноді й допускають порушення вимог закону.

Заповнення цієї прогалини в слідчій практиці й визначило необхідність розробки алгоритму проведення допиту, заснованого на положеннях криміналістичної науки з подальшою його комп'ютерною реалізацією.

Допит – це слідча дія, змістом якої є отримання і фіксація у встановленій кримінально-процесуальним законом формі відомостей свідків, потерпілих, підозрюваних, обвинувачених, експертів. В криміналістичній літературі визначення допиту звичайно пов'язують з отриманням фактичних даних, відомостей, що мають значення для справи¹.

¹ Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. – М.: Издательство БЕК, 1997. – С. 63 – 65.

Таке формулювання представляється не зовсім точним, оскільки отримання і фіксація фактичних даних, значущих для розслідування є бажаною метою розслідування. Проте, цю мету далеко не завжди вдається досягти. В процесі допиту можуть бути одержані не тільки фактичні дані, але й помилкові, спотворені відомості, зафіксовані свідчення, що не мають значення для справи, або відмова від надання свідчень.

Це обумовлено двома причинами:

- по-перше, зацікавленістю допитуваного в спотворенні ряду фактів або їх замовчуванні;
- по-друге, не навмисними помилками допитуваного, пов'язаними з природою формування свідчень чи властивостями психічної діяльності людини.

Сукупність особливостей слідчої ситуації, яка складається при допиті за злочинами в сфері отруйних та сильнотоксичних речовин, містить в собі багато типових рис, що дозволяє алгоритмізувати процес допиту.

При розробці алгоритму допиту необхідно враховувати його складність, багатоваріантність і багатоплановість. Виділяючи основні специфічні риси цієї дії, можна побудувати алгоритм з великим ступенем узагальнення. Такий узагальнений алгоритм з блоками широкого діапазону доцільно використовувати на схематичному рівні, щоб надмірно не ускладнювати схему. Деталізація розпоряджень, розгалуження напрямів можуть бути здійснені в комп'ютерних підпрограмах, детальних блоках (з урахуванням ознак допитуваних суб'єктів, процесуальних і тактичних особливостей).

У даному алгоритмі розпорядження (операції), направлені на вирішення проміжних цілей, об'єднані в умовні цикли, які можуть проходити одноразове виконання, а при невиконанні завдання – повторюватися.

До попередніх операцій в алгоритмі допиту слід віднести вивчення інформації, що має значення для справи, і встановлення необхідності проведення допиту конкретного суб'єкта. Інформація, що представляє інтерес для слідства, може міститися в матеріалах справи.

Отримання корисної інформації можливо також з інших джерел: матеріалів оперативно-розшукової діяльності, повідомлень у пресі, анонімних повідомлень тощо. Результати вивчення інформації дозволяють вирішити питання про необхідність проведення допиту.

Представляється доцільним виділити три стадії і, відповідно, три цикли операцій в алгоритмі допиту.

Початковою стадією алгоритму допиту, на нашу думку, повинна бути підготовка до цієї слідчої дії. Аналіз практики показує, що, на жаль, слідчі часто не готуються до допиту, намагаючись експромтом добитися своїх цілей. Це приводить до серйозних упущень, вимагає повторних допитів, ускладнює і уповільнює розслідування. Непідготовленість же слідчого до допиту значно полегшує особам, що мають установку на протидію слідчому, ухилення від дачі правдивих і повних свідчень.

В зв'язку з цим представляється важливим ввести в алгоритм, що розробляється, цикл підготовка до допиту, який показує, які конкретні операції (у повному об'ємі або частково) виконуються на стадії підготовки до допиту до виклику допитуваного.

Початковим завданням підготовки є визначення предмету майбутнього допиту. Найчастіше на практиці в предмет допиту включають лише обставини, що підлягають встановленню за справою, внаслідок чого великий об'єм інформації, корисної для цілей розслідування, залишається не використаним. Тому в предмет допиту разом з вищезгаданими слід включити такі належні з'ясуванню дані:

- відомості, знання про яких необхідне для досягнення проміжної мети розслідування;
- дані, за допомогою яких можна виявити докази у справі;
- обставини, знання про яких необхідні для перевірки й загальної оцінки доказів;
- дані, які, хоч і не мають доказового значення, але можуть бути важливі в тактичному відношенні.

У стадії підготовки важливе значення має визначення процесуального статусу допитуваного. Відповідно до кримінально-процесуального закону допитуваним суб'єктом може бути свідок, потерпілий, підозрюваний, обвинувачений, експерт. Визначення процесуального статусу в комп'ютерній програмі обумовлює подальшу диференціацію змісту ряду подальших операцій, виконання законодавчих розпоряджень, тактичних прийомів.

У підготовчій стадії доцільно ввести дані: який проводитиметься допит – первинний, повторний чи додатковий. При первинному допиті необхідно наперед в можливих межах встановити ознаки особи допитуваного. До цих ознак відносяться: вік (дорос-

лий, неповнолітній, малолітній), який зумовлює як законодавчі розпорядження, так і тактичні прийоми. Зокрема, вікові градації впливають на визначення кола учасників допиту.

Вивчення особи допитуваного є найважливішим елементом, оскільки саме з урахуванням особливості його особи визначатиметься стратегія допиту і підбиратимуться необхідні тактичні прийоми, за допомогою яких може бути досягнутий успіх. До ознак особи допитуваного, що підлягають вивченню, відносяться його інтелектуальні, вольові та емоційні якості, моральні цінності, рівень моральності, поведінкові установки. Цю інформацію можна одержати за допомогою ряду методів, до яких відносяться:

- аналіз біографічних матеріалів;
- вивчення незалежних характеристик;
- аналіз навчальної, трудової діяльності;
- вивчення документів;
- зіставлення відомостей з різних джерел;
- облік результатів психологічного тестування, судово-психологічних експертиз;
- безпосереднє спостереження, що раніше проводиться.

Встановлені психологічні ознаки, тип темпераменту (сангвінічний, флегматичний, холеричний, меланхолійний) враховуються при реалізації тактичних прийомів.

Необхідний елемент підготовчої стадії – визначення кола учасників допиту. На розсуд слідчого в допиті можуть брати участь фахівець або експерт. Вони грають активну роль – можуть давати пояснення з питань, що виникають в ході допиту, задавати з дозволу слідчого питання допитуваному. Крім того, у випадках, вказаних в законі, можуть брати участь захисник, перекладач (при допиті, наприклад, іноземців, які не володіють мовою, на якій ведеться слідство). У разі потреби можуть бути також викликані законні представники неповнолітнього або його найближчі родичі.

Складання плану – одна з основних форм підготовчої роботи. У комп'ютерній матриці плану повинно бути вказано час, місце допиту, спосіб виклику на допит (координується з попередніми даними). У план включаються обставини, що вимагають встановлення; питання, які повинні бути задані допитуваному. Планом може бути передбачено пред'явлення речових доказів, застосування науково-технічних засобів для фіксації свідчень. Матриця у вигляді бланка

плану з варіантами даних грає методичну роль, а в режимі інтерактивного користування бланк заповнюється і вводиться в пам'ять комп'ютера. Виклик на дисплей плану повинен бути можливий в необхідний момент для перегляду і внесення коректив.

Якщо в плані передбачено пред'явлення речових доказів і/чи документів, то їх підготовка входить в наступну операцію. За відсутності в плані такого пред'явлення це розпорядження пропускається і в режимі нагадування включається подальша операція.

Реалізація операції підготовки звуко- і відеозапису також здійснюється залежно від ухваленого рішення. Стосовно цієї операції потрібно враховувати ряд моментів.

Відомо, що діюче законодавство передбачає можливість застосування при допиті відеозапису та звукозапису. За злочинами досліджуваної категорії особливо при допиті:

- 1) допитуваних, що знаходяться в небезпечному для життя стані;
- 2) свідків, що є єдиними очевидцями злочину (у зв'язку з можливістю дії на них зацікавлених осіб з метою зміни свідчень);
- 3) свідків, потерпілих, якщо свідомо виключається можливість їх повторних допитів і проведення очних ставок (наприклад, при від'їзді в тривале від'їздження тощо);
- 4) підозрюваних і обвинувачених, готових дати правдиві свідчення;
- 5) підозрюваних і обвинувачених, коли у слідчого з'явилось достатньо доказів щодо їх винності у вчиненому злочині;
- 6) на очній ставці у разі реальної можливості поведінкових ексцесів¹.

Завершується цикл підготовки операціями з виклику учасників допиту.

Як бачимо, криміналістика не механічно використовує поняття алгоритмізації (програмування). Ми вважаємо, що сформувався певний метод моделювання ситуацій, який "... настільки універсальний, що охоплює різні рівні пізнання, дозволяє здійснити зв'язок між емпіричним і раціональним, є найбільш оптимальним засобом пізнання й вирішення ситуації"² та алгоритмізації (програмування), який викори-

¹ Питерцев С. К., Степанов А. А. Тактические приемы допроса – СПб., 1996.

² Волчепкая Т.С. Ситуационный подход в практической и исследовательской криминалистической деятельности: Учебное пособие. – Калининград: Изд-во КГУ, 2001. – С. 25.

стовується, головним чином, у методичці розслідування окремих видів злочинів, де програмується система певних дій, що цікавить криміналістику.

Використана література:

1. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. – М.: Издательство БЕК, 1997. – С. 63 – 65.
2. Питерцев С.К., Степанов А.А. Тактические приемы допроса. – СПб., 1996.
3. Волчеккая Т.С. Ситуационный подход в практической и исследовательской криминалистической деятельности: Учебное пособие. – Калининград: Изд-во КГУ, 2001. – С. 25.

В.О. Вацюк

здобувач кафедри криміналістики
(Київський національний університет внутрішніх справ)

СЛІДЧІ Й ПРОЦЕСУАЛЬНІ ДІЇ ЯК ЕЛЕМЕНТИ СИСТЕМИ ЗАСОБІВ ПОШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СЛІДЧОГО

1. Система засобів пошукової діяльності слідчого визначається криміналістами неоднозначно: перші в систему пошукової діяльності слідчого включають слідчі дії пошукової спрямованості¹; другі – слідчі дії та оперативно-розшукові заходи²; треті – слідчі, розшукові і організаційні (організаційно-тактичні дії)³; четверті – слідчі, пошукові, орга-

¹ Митричев С.П. Розыск // Криминалистика. – М., 1966. – С. 433; Осипов А.Ф. Вопросы соотношения уголовно-процессуальной и оперативно-розыскной деятельности (взаимодействие следователя с органами дознания) – М., 1976. – С. 20, 23.

² Лузгин И.М. Взаимодействие следователя с органами дознания при осуществлении розыска // Криминалистика / Под ред. Белкина Р.С. и Викторова Б.А. – М., 1976. – С. 362; Крылов И.Ф. Розыск, его виды и методы // Криминалистика. – Л., 1976. – С. 421; Крылов И.Ф., Бастрыкин А.И. Розыск, дознание, следствие. – Л., 1984. – С. 7; Яблоков Н.П. Взаимодействие следователя и оперативно-розыскных органов // Криминалистика. – М., 1995. – С. 523.

³ Даровских Ю.В. Процессуальные и организационные основы производства по уголовному делу, приостановленному в связи с розыском обвиняемого: Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1994. – С. 95.

нізаційні дії і тактичні операції⁴; п'яті – слідчі, розшукові, організаційні і непроцесуальні дії слідчого, направлені на розкриття злочинів⁵.

2. Точки зору вчених щодо засобів, що становлять систему пошукової діяльності слідчого, різняться у визначенні понять "слідчі дії пошукової спрямованості", "слідчі дії", "розшукові дії". Ряд вчених вважає, що поняття розшукових дій слід ототожнювати з поняттям слідчих дій розшукової спрямованості⁶. Напе дослідження показало, що в процесі досудового розслідування будь-яка слідча дія може бути використана з метою розшуку, але це не означає, що слідча дія стає автоматично розшуковою, оскільки її сутність від того, чи направлена вона на розшук якого-небудь об'єкту, що має значення для розслідування злочину, чи на отримання доказів, необхідних для перевірки й оцінки раніше отриманої інформації, не змінюється. Тому, нам вбачається, ставити знак рівності між розшуковими і слідчими діями, не доцільно. Такий висновок підтверджує і аналіз ст. 114 КПК України, яка передбачає право слідчого давати органам дізнання доручення про проведення розшукових і слідчих дій, як про абсолютно самостійні засоби діяльності слідчого⁴.

3. Слідчі дії достатньо детально регламентовані законодавством і їх значення, відповідно полягає в збиранні доказів⁵. Проте це не є самоцілью. Докази збираються, досліджуються, оцінюються і використовуються, щоб встановити всі обставини події, яка відбулася. Саме у вирішенні цих завдань, що стоять перед слідчим, головну роль і відіграють слідчі дії.

4. Відповідно до специфіки пошукової діяльності слідчого, слідчі дії можна класифікувати на безпосередні й опосередковані⁶, що забезпечують розшук (хоча цей поділ і умовний). До тих, що безпосередньо

¹ Закатов А.А. Розыскная деятельность следователя // Криминалистика. – Волгоград, 1994. – С. 26.

² Боголюбовская Т.В. Правовые и организационные вопросы розыска следователем обвиняемых, местонахождение которых неизвестно: Дис. ... канд. юрид. наук. М., 1982. – С. 39 – 40.

³ Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. – М., 1970. – Т. 2. – С. 43.

⁴ Тертишник В.М. Научно-практический комментарий к Криминально-процессуальному кодексу Украины. – К.: А.С.К., 2002. – С. 496.

⁵ Тертишник В.М. Вказ.роб. – С. 535 – 690.

⁶ Шейфер С.А. Следственные действия: Система и процессуальная форма. – М.: Юридическая литература, 1981. – С. 37.

забезпечують розшук, на нашу думку, відносяться такі слідчі дії, як огляд, освідування, допит, обшук, виймка, накладення арешту на кореспонденцію, перевірка показів на місцевості, затримання.

До опосередкованих слідчих дій, тобто тих, що забезпечують розшук, відносяться: пред'явлення для пізнання, очна ставка, слідчий експеримент, отримання зразків для порівняльного дослідження, призначення експертизи.

Розглянемо їх більш детально:

а) *огляд місця події*. Дана слідча дія є важливим джерелом отримання розшукової інформації, оскільки під час огляду виявляються різні сліди і об'єкти, які сприяють встановленню розшукуваної особи та інших об'єктів розшукової діяльності. Саме вони дозволяють одержати відомості про анатомічні, фізіологічні, соціальні, психічні властивості розшукуваної особи, знаряддя вчинення злочину, одяг, взуття, транспортні засоби тощо;

б) *допит*. Метою даної слідчої дії є отримання якнайповнішої інформації, що забезпечить цілеспрямованість розшукової діяльності залежно від об'єкту;

в) *обшук*. При проведенні обшуку можуть бути виявлені: предмети, здобуті злочинним шляхом або на яких є сліди злочину, що також сприятиме розшуку; документи, які вказують на визначення напрямку розшуку; майно, на яке необхідно накласти арешт з метою забезпечення цивільного позову та можливої конфіскації; розшукувані особи і матеріали, що полегшують їх розшук (фотографії, листи, щоденники, записники з адресами знайомих);

г) *виймка*. Об'єктами даної слідчої дії можуть бути різні документи, що мають значення для розшуку підозрюваного, обвинуваченого, викраденої чи без вісті зниклої людини (медична карта, особиста справа, відеозапис, фотознімки) і т.д.;

д) *накладення арешту на кореспонденцію*. Важливе значення для ефективності розшуку має накладення арешту на кореспонденцію, що надходить не тільки на адресу особи, що зникла, але і її зв'язків, та виймка її в поштово-телеграфних установах. Арешт може бути накладений як на вхідну, так і на вихідну кореспонденцію, що дозволить отримати дані про місцезнаходження розшукуваного або інших об'єктів, що мають значення для розшуку;

е) *перевірка показів на місцевості*. Дана слідча дія дозволяє вирішити завдання встановлення місця знаходження розшукуваних об'єктів, встановити потерпілих або свідків;

ж) *призначення судових експертиз*. Основними завданнями, які вирішуються в результаті проведення судових експертиз з метою розшуку є: 1) діагностика якісних й кількісних характеристик, властивостей, ознак, необхідних для встановлення розшукуваних об'єктів і звуження кола пошуку; 2) ідентифікація розшукуваних і виявлених в ході розшуку об'єктів (людей, зброї, транспортних засобів тощо).

5. Як показало наше дослідження, велике значення в пошуковій діяльності слідчого відіграють й процесуальні дії слідчого, а саме: а) отримання пояснень від різних категорій громадян; б) витребування необхідних матеріалів; в) напрям окремих доручень в інші райони; г) оголошення розшуку і надання органам дізнання доручень і вказівок про його проведення; г) залучення громадськості; д) використання засобів масової інформації.

а) *отримання пояснень від різних категорій громадян*. Проведення даної процесуальної дії викликається необхідністю отримання відомостей від особи, яка володіє інформацією, що має значення для розслідування злочину, має розшукову спрямованість й реалізується у формі опитування (короткої неформальної бесіди);

б) *витребування матеріалів* зумовлюється виникаючою в процесі розшуку необхідністю отримання і використання різних документів, що містять важливу інформацію й сприяють встановленню розшукуваного об'єкту. Коло таких документів широке й залежить від об'єкту розшуку;

в) *направлення окремих доручень в інші райони*. Необхідність в окремих дорученнях обумовлена тим, що слідчий з різних причин не завжди має можливість самостійно проводити слідчі або розшукові дії в іншому місті, районі або регіоні. Тоді, він дає доручення про проведення слідчих або розшукових дій іншому слідчому або органу дізнання, у якому викладає основні обставини справи, пов'язані з розшуковою діяльністю;

г) *оголошення розшуку і надання органам дізнання доручень і вказівок про його проведення*. Встановивши і документально засвідчивши факт ухилення від слідства або відсутність відомостей про місце перебування обвинуваченого, слідчий приймає рішення про зупи-

нення досудового слідства і виносить мотивовану постанову, в якій обґрунтовує свою позицію.

д) залучення громадськості. Як показало наше дослідження, залучення громадськості дає додаткові можливості слідчому у вирішенні завдань розшукової діяльності.

Як свідчить слідча практика, не поодинокі випадки, коли важливі очевидці злочинів встановлювалися після звернення правоохоронних органів з проханням надати інформацію про обставини, які цікавили слідство.

е) використання засобів масової інформації. Особлива роль в розшуку належить засобам масової інформації: телебаченню, радіо, друку.

6. Наше дослідження показало, що результативність використання слідчих і процесуальних дій, як елементів системи засобів розшукової діяльності слідчого, залежить від умілого планування розшуку та рівня використання техніко-криміналістичних засобів й методів в процесі зазначеної діяльності.

Використана література:

1. Розыск С.П. Криминалистика. – М., 1966. – С. 433; Осипов А.Ф. Вопросы соотношения уголовно-процессуальной и оперативно-розыскной деятельности (взаимодействие следователя с органами дознания). – М., 1976. – С. 20, 23.
2. Лузгин И.М. Взаимодействие следователя с органами дознания при осуществлении розыска // Криминалистика / Под ред. Р.С. Белкина и Б.А. Викторова. – М., 1976. – С. 362; Крылов И.Ф. Розыск, его виды и методы // Криминалистика. – Л., 1976. – С. 421; Крылов И.Ф., Бастрыкин А.И. Розыск, дознание, следствие. – Л., 1984. – С. 7; Яблоков Н.П. Взаимодействие следователя и оперативно-розыскных органов // Криминалистика. – М., 1995. – С. 523.
3. Даровских Ю.В. Процессуальные и организационные основы производства по уголовному делу, приостановленному в связи с розыском обвиняемого: Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1994. – С. 95.
4. Боголюбовская Т.В. Правовые и организационные вопросы розыска следователем обвиняемых, местонахождение которых неизвестно. – Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1982. – С. 39 – 40.

¹ Ишин А.М. Использование средств массовой информации при установлении и розыске лиц, совершивших преступления, в ходе предварительного следствия: Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1996. – С. 43 – 44.

5. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. – М., 1970. – Т. 2. – С. 43.

6. Тертишник В.М. Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України. – К.: А.С.К., 2002. – С. 496.

7. Шейфер С.А. Следственные действия: Система и процессуальная форма. – М.: Юридическая литература, 1981. – С. 37.

О.О. Мохонько

ад'юнкт кафедри теорії кримінального процесу
(Київський національний університет внутрішніх справ України)

ТАКТИЧНІ ДІЇ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ ЗАХИСНИКА ПІД ЧАС ОБРАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ ВЗЯТТЯ ПІД ВАРТУ

Реформування у сфері боротьби зі злочинністю, що відбуваються в нашій державі в останні роки, вимагають значних змін у бік пріоритетності прав і свобод людини. Найбільш чітко це відчувається під час застосування щодо особи заходів процесуального примусу, а саме запобіжних заходів, оскільки саме на даному етапі зазнають порушень закріплені Конституцією права і свободи людини.

Так, невтішною залишається тенденція застосування найсуворішого примусового заходу – взяття під варту. Згідно судової статистики, до судів продовжує вноситись значна кількість подань про обрання вказаного запобіжного заходу. А саме, у першому півріччі 2006 року лише судами Київської області розглянуто 743 подання, серед них задоволено – 648 (87%); крім того, розглянуто 220 подань про продовження строків тримання під вартою, задоволено – 209 (95%).¹

І хоча постанова Пленуму Верховного Суду України № 4, від 25 квітня 2003 року "Про практику застосування судами запобіж-

¹ Зубар В. В. Узагальнення судової практики застосування судами Київської області запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та продовження строків тримання під вартою на стадіях дізнання і досудового слідства // "Судова апеляція" № 3, 2006 / електронний ресурс: <http://www.gov.ua>

лошує на винятковості застосування вказаного запобіжного заходу, а саме вказівка про те, що: "...його застосування допустиме, лише тоді, коли є підстави вважати, що інші запобіжні заходи можуть не забезпечити виконання підозрюваним чи обвинуваченим процесуальних обов'язків, що випливають із ч. 2 ст. 148 КПК, і його належної поведінки (п. 3 постанови)¹. Але, високий рівень застосування вказаного запобіжного заходу залишає за ним лідерство серед усіх видів запобіжних заходів у правозастосовчій практиці.

Вихід з ситуації, що склалась вбачаємо, у побудові міцних і надійних гарантій функціонування сторони захисту в кримінальному процесі, яка б своєю діяльністю схилила суд до застосування відносно обвинувачених (підозрюваних) альтернативних взяттю під варту заходів процесуального примусу.

Згідно ч. 2 ст. 7 Закону України "Про адвокатуру" адвокат зобов'язаний використовувати всі передбачені законом засоби захисту прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб.

Цей загальний напрямок діяльності захисника по кримінальній справі містить у собі різні види діяльності, в тому числі і захист від незаконного і необґрунтованого застосування примусових заходів до підозрюваного чи обвинуваченого.

Повноваження захисника регламентуються ст. 48 КПК України. Зі всієї кількості передбачених законом процесуальних повноважень, до числа прав, які він може використовувати в разі вирішення питання про застосування щодо його підзахисного запобіжного заходу взяття під варту, можна, на наш погляд, віднести:

1) до першого допиту підозрюваного чи обвинуваченого мати з ним конфіденційне побачення, а після першого допиту – такі ж побачення без обмеження їх кількості та тривалості;

2) ознайомлюватися з матеріалами, якими обґрунтовується... обрання запобіжного заходу або пред'явлення обвинувачення, а після закінчення досудового слідства – з усіма матеріалами справи;

3) бути присутнім на допитах обвинуваченого та при виконанні інших слідчих дій, виконуваних з його участю або за його клопо-

¹ Див.: Міщенко С.М., Солоткий С.А. Взяття під варту та продовження строків тримання під вартою на стадіях дізнання і досудового слідства // Вісник Верховного Суду України. - 2003. - № 5 (39). - С. 43.

танням чи клопотанням самого захисника, а при виконанні інших слідчих дій – з дозволу дізнавача, слідчого;

4) застосовувати науково-технічні засоби при провадженні тих слідчих дій, в яких бере участь захисник, а також при ознайомленні з матеріалами справи – з дозволу особи, яка провадить дізнання, чи слідчого, а у суді, якщо справа розглядається у відкритому судовому засіданні, – з дозволу судді чи суду;

5) подавати докази, заявляти клопотання і відводи, висловлювати в судовому засіданні свою думку щодо клопотань інших учасників судового розгляду, оскаржувати дії і рішення особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора і суду;

6) збирати відомості про факти, що можуть використовуватися як докази в справі, в тому числі запитувати і одержувати документи чи їх копії від громадян та юридичних осіб, знайомитися на підприємствах, в установах, організаціях, об'єднаннях громадян з необхідними документами, крім тих, таємниця яких охороняється законом, одержувати письмові висновки фахівців з питань, що вимагають спеціальних знань, опитувати громадян.

Зміст діяльності захисника при вирішенні питання про застосування запобіжного заходу взяття під варту, багато в чому залежить від забезпечення його своєчасного допуску до участі в справі. За справедливим твердженням В.С. Шадрин, ефективність захисту багато в чому визначається тим, наскільки налагоджений механізм своєчасного вступу захисника у справу і якою мірою захисник із самого початку участі в справі використовує наявні в його арсеналі можливості захисту¹.

Захисником є особа, яка в порядку, встановленому законом, уповноважена здійснювати захист прав і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого та надання їм необхідної юридичної допомоги при провадженні у кримінальній справі (ч. 1 ст. 44 КПК України).

Діючий кримінально-процесуальний кодекс в ч. 4 ст. 44 закріпив положення про те, що захисник допускається до участі в справі в будь-якій стадії процесу. При аналізі даної статті можна побачити

¹ Шадрин В.С. Обеспечение прав личности при расследовании преступлений. - М., 2000. - С. 135.

її внутрішню суперечність. З одного боку, захисником є особа, уповноважена здійснювати захист прав і інтересів підозрюваного обвинуваченого, підсудного. З іншого – адвокат допускається до участі у справі на будь-якій стадії процесу. Але, очевидно, що з моменту порушення кримінальної справи відносно певної особи і до моменту визнання її обвинуваченою або підозрюваною адвокат не буде допущений на тій підставі, що відсутній суб'єкт захисту¹.

Бачимо чітко виражену прогалину в законодавстві. В даному випадку не врегульовано становище особи, щодо якої порушено кримінальну справу. Відносно неї ведеться слідство, але вона не може скористатись послугами адвоката через неточності законодавчого врегулювання. Отже, для вирішення цього питання є слушною думка Я.П. Зейкана, який пропонує доповнити КПК нормою про те, що "особа, проти якої порушено кримінальну справу, користується правами підозрюваного"².

Закон закріпив, що взяття під варту застосовується, як крайній запобіжний захід, але як зазначають С.А. Пашин і П.Ф. Бухалов, – вказаний запобіжний захід "... часто застосовується для зручності слідчого і суду, які бажають мати гарантовану можливість проводити із обвинуваченим слідчі дії ... тому для практики типовим є винесення немотивованих подань про обрання даного запобіжного заходу"³.

Вважаючи на вище зазначене, необхідно відмітити, що діяльність захисника при ознайомленні з матеріалами, що подаються до суду з метою обрання вказаного запобіжного заходу, повинна полягати у перевірці законності і вмотивованості винесених документів.

По-перше це полягає у перевірці наявності підстав застосування запобіжного заходу взяття під варту, передбачених ч. 2 ст. 148 КПК. А саме, наявність достатніх підстав вважати, що підозрюваний, обвинувачений, підсудний, засуджений буде намагатися ухилитися від слідства і суду або від виконання процесуальних рішень, пере-

¹ Зейкан Я.П. Захист у кримінальній справі (вид. друге). – К.: КНТ, 2006. – С. 74.

² Зейкан Я.П. Вказаний твір. – С. 74.

³ Пашин С.А., Бухалов П.Ф. Обжалование арестов: Практическое пособие / "Донецький меморіал". – 2-е изд. – Донецьк, 2002. – С. 17.

шкоджати встановленню істини у справі або продовжувати злочинну діяльність.

По-друге, головними обставинами, що повинні підлягати обов'язковій перевірці захисником є: тяжкість злочину, у вчиненні якого підозрюється, обвинувачується особа, її вік, стан здоров'я сімейний і матеріальний стан, вид діяльності, місце проживання та інші обставини, що її характеризують (ст. 150 КПК).

Згідно з роз'ясненнями Пленуму Верховного Суду України, що містяться у п. 3 постанови від 25.04.2003 р. № 4, взяття під варту на стадіях дізнання і досудового слідства застосовується лише в разі, коли особа підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за який законом передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк понад три роки, і лише у виняткових випадках – у справах про злочини, які тягнуть позбавлення волі на строк не більше трьох років (ч. 1 ст. 155 КПК).

Винятковими є ті випадки, коли на підставі наявних у справі фактичних даних із певною вірогідністю можна стверджувати, що інші запобіжні заходи не забезпечать належної поведінки підозрюваного, обвинуваченого. Це можливо, наприклад, коли особа не має постійного місця проживання, зловживає спиртними напоями чи вживає наркотичні засоби, продовжує вчиняти злочини, підтримує соціальні зв'язки негативного характеру, порушила умови запобіжного заходу, не пов'язаного з позбавленням волі, раніше ухилилася від слідства, суду чи виконання судових рішень або ж коли особу підозрюваного взагалі не встановлено. Винятковість такого випадку повинна бути обґрунтована в поданні про обрання запобіжного заходу і в постанові судді (абзац 3 п. 3 постанови Пленуму Верховного Суду України від 25.04.2003 р. № 4)¹.

Треба погодитись з твердженням В. Ключкова про те, що "... підстави для взяття під варту повинні підтверджуватись доказами"².

¹ Див.: Міщенко С.М., Солоткий С.А. Взяття під варту та продовження строків тримання під вартою на стадіях дізнання і досудового слідства // Вісник Верховного Суду України. – 2003. – № 5 (39). – С. 44.

² Ключков В. Прокурорський нагляд за законністю і обґрунтованістю обрання запобіжного заходу у виді тримання під вартою // Прокуратура, людина, держава. – № 6 (36), червень 2004. – С. 43.

Хоча, саме "... відсутність доказів неналежної поведінки обвинуваченого (підозрюваного) є найбільш розповсюдженим явищем" в практичній діяльності¹.

Підтвердженням цього є данні судової практики, які вказують на те, що часто при винесенні подання слідчі фактично повторюють ті обставини, які вказані в постанові про порушення кримінальної справи. Мотивів, же передбачених ст. 148 КПК України в поданні не подається. Хоча діюче законодавство вимагає від слідчого та прокурора конкретизації підстав для застосування такого запобіжного заходу як взяття під варту, слідчі вказують про можливе ухилення особи від слідства та суду, можливе подальше вчинення ними злочинів та можливий їх вплив на слідство, свідків, потерпілих, хоча ніяких доказів цьому не надають.

Зокрема, постановою судді Білоцерківського міськрайонного суду від 25.10.2005 р. відмовлено в обранні запобіжного заходу у вигляді взяття під варту обвинуваченого за ст.ст. 185 ч. 1, 186 ч. 2 КК України Василенка Р.В.

Слідчий в поданні посилався на те, що обвинувачений, знаходячись на волі може уникати слідства, перешкоджати встановленню істини по справі, скоювати нові злочини.

Як передбачено в ч. 8 п. 10 постанови Пленуму Верховного Суду України від 25.04.2003 р. № 4 "Про практику застосування судами запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та продовження строків тримання під вартою на стадіях дізнання і досудового слідства" дослідженню підлягають і відомості, що вказують на існування факторів, обставин чи моральних цінностей, які можуть свідчити про те, що підозрюваний, обвинувачений, перебуваючи на волі, не порушуватиме покладених на нього процесуальних обов'язків та не займатиметься злочинною діяльністю.

Виходячи з того, що в матеріалах справи відсутні будь-які дані про те, що Василенко буде ухилятися від слідства чи впливати на нього, суд дійшов висновку, що подання задоволенню не підлягає.

¹ Пашин С.А., Бухалов П.Ф. Обжалование арестов: Практическое пособие / "Донецкий мемориал". - 2-е изд. - Донецк, 2002. - С. 17.

Відносно Василенко Р.В. було застосовано запобіжний захід - грошова застава¹.

Тому логічним, правильним і доречним є зауваження О. Цоколової, яка зокрема зазначила, що "... мета застосування заходів примусу - полягає саме у запобіганні можливих порушень з боку обвинуваченого, а не у покаранні за них².

Наступним, обов'язковим моментом, на який повинен звернути увагу захисник при ознайомленні з матеріалами, що подані з метою обрання вказаного запобіжного заходу, повинна бути перевірка процесуального становища особи, відносно якої обирається запобіжний захід взяття під варту. Згідно чинного законодавства дана особа повинна перебувати в статусі підозрюваного або обвинуваченого, або підсудного, або засудженого (ч. 1 ст. 148 КПК).

Цікавим моментом - вдало підмітив М.Я. Никоненко - є те, що в КПК України до внесення змін у 2001 році, запобіжний захід у вигляді взяття під варту застосовувався щодо особи підозрюваної у вчиненні злочину, до пред'явлення їй обвинувачення "у виняткових випадках", але вже після внесення змін до КПК, про винятковість випадків у разі застосування взяття під варту щодо особи, яка підозрюється у вчиненні злочину, взагалі не йдеться³. Ми повністю згодні з автором, що даний крок необхідно розцінювати, як послаблення гарантій права на захист.

Значний інтерес, у теорії і на практиці, представляє питання про те, з якими саме матеріалами, що підтверджують законність і обґрунтованість взяття під варту і продовження терміну тримання під вартою, може ознайомлюватись захисник. Оскільки чіткого переліку вказаних матеріалів законом не закріплено, практика пішла найпростішим шляхом, і крім постанови про порушення кримінальної справи, протоколу затримання (у випадку, якщо

¹ Зубар В.В. Узагальнення судової практики застосування судами Київської області запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та продовження строків тримання під вартою на стадіях дізнання і досудового слідства // "Судова апеляція" - № 3. - 2006 / електронний ресурс: <http://www.gov.ua>

² Цоколова О.И. Проблемы совершенствования оснований применения меры пресечения в виде заключения под стражу // Российский следователь. - № 5. - 2005. - С. 8.

³ Никоненко М.Я. Кримінально-процесуальні гарантії прав і законних інтересів особи, яка підозрюється у вчиненні злочину: Дис. ... канд. юрид. наук. - К., 2007. - С. 148.

особа підлягала затриманню) і самого подання про обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою більше ніж яких матеріалів для ознайомлення захисникові не надає, посилаючись на таємницю досудового слідства. Хоча, п. 4 ст. 129 Конституції України закріплено, що, правосуддя здійснюється за принципом змагальності сторін та свободи в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості. "Виходячи з цього, якщо одна зі сторін надає суду для дослідження й оцінки матеріали в підтвердження висунутих нею доводів, іншій стороні повинно бути надане право ознайомитися з ними і представити суду свої погляди. Це необхідні гарантії судового захисту і справедливого розгляду справи, що повинні забезпечуватись на будь-якій стадії провадження по кримінальній справі.

Лише так особі, відносно якої вирішується питання, про обрання запобіжного заходу, може бути забезпечена реальна можливість викласти свою позицію щодо всіх аспектів справи і довести її до відома суду"¹.

Тому ми погоджуємось з твердженням авторів², які вважають необхідним закріпити на законодавчому рівні перелік обов'язкових додатків до подання органу дізнання, слідчого, прокурора про обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту.

Більше того, "відповідно до вимог ст. 9 Конституції України та ст. 17 Закону України "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини" від 23 лютого 2006 року, суди застосовують ... практику суду, як джерело права. Тому, сьогодні при прийнятті рішення про обрання запобіжного заходу виникла нагальна потреба аналізувати не лише вимоги Конституції та Кримінально-процесуального кодексу України, а й ... рішення Європейського суду"³.

¹ Грузд Б. Сайкин Л. При решении вопроса об аресте должно быть гарантировано "равенство возможностей" // Российская юстиция. - № 6. - 2003. - С. 59.

² Тищенко О.І. / Проблеми обрання та оскарження запобіжного заходу у вигляді взяття під варту в досудовому провадженні по кримінальній справі: Автореферат дис. ... - Х., 2007. - С. 8 - 9.

³ Алєйшків Г.І. Використання рішень Європейського суду при обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції "Реформування законодавства з питань протидії злочинності в контексті євроінтеграційних прагнень України". - Запоріжжя, 2006. - 25 - 26 травня. - Ч. 2 - С. 31.

Так, зокрема в постанові по справі "Нієдбала проти Польщі" від 4 червня 2000 року, Суд встановив, що у процесі в якому розглядається скарга на рішення про взяття під варту, повинна гарантуватись "рівність можливостей" сторін, прокурора і особи, яка знаходиться під вартою¹.

Під час обрання запобіжного заходу взяття під варту, захисник здійснює захист свого клієнта шляхом заявлення клопотань і відводів, оскарження дій і рішень особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора і суду.

Нажаль, обсяги доповіді не надають автору можливості в повному обсязі розглянути існуючі проблеми, які виникають при обранні запобіжного заходу взяття під варту і участі захисника на даній стадії кримінального процесу.

Використана література:

1. Грузд Б. Сайкин Л. При решении вопроса об аресте должно быть гарантировано "равенство возможностей" // Российская юстиция. - № 6. - 2003. - С. 59 - 60.

2. Зейкан Я.П. Захист у кримінальній справі (вид. друге). - К.: КНТ, 2006. - С. 74.

3. Ключков В. Прокурорський нагляд за законністю і обґрунтованістю обрання запобіжного заходу у виді тримання під вартою // Прокуратура, людина, держава. - № 6 (36). - 2004. - червень. - С. 41 - 50.

4. Міщенко С.М., Солоткий С.А. Взяття під варту та продовження строків тримання під вартою на стадіях дізнання і досудового слідства // Вісник Верховного Суду України. - 2003. - № 5 (39). - С. 43 - 48.

5. Никоненко М.Я. Кримінально-процесуальні гарантії прав і законних інтересів особи, яка підозрюється у вчиненні злочину: Дис. ... канд. юрид. наук. - К., 2007.

6. Пашин С.А., Бухалов П.Ф. Обжалование арестов: Практическое пособие / "Донецкий меморіал". - 2-е изд. - Донецк, 2002. - 40 с.

¹ Див.: Грузд Б. Сайкин Л. При решении вопроса об аресте должно быть гарантировано "равенство возможностей" // Российская юстиция. - № 6. - 2003. - С. 60.

7. Цоколова О.И. Проблемы совершенствования оснований применения меры пресечения в виде заключения под стражу // Российский следователь. - № 5. - 2005. - С. 9 - 13.

8. Шадрин В.С. Обеспечение прав личности при расследовании преступлений. - М., 2000. - С. 135.

Д.С. Афонін

заступник начальника відділу з обслуговування ЛУ на Одеській залізниці НДЕКЦ при УМВС України на залізничному транспорті

ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ПОРУШЕННЯМ ПРАВИЛ БЕЗПЕКИ РУХУ ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ

Проникнення технічних засобів в усі сфери життя людини гостро поставило питання про забезпечення повної безпеки взаємодії складних елементів соціотехнічної системи: людина - машина - середовище. Одним з видів цієї взаємодії виступає залізниця. Величезна кількість жертв в результаті залізничних катастроф та аварій, викликають обґрунтовану тривогу громадськості з приводу стану безпеки руху та експлуатації залізничного транспорту. Так, по Україні в 2005 році зареєстровано 37 злочинів проти безпеки руху та експлуатації залізничного транспорту з них 80% складають злочини пов'язані з порушенням правил безпеки руху та експлуатації залізничного транспорту. В порівнянні з минулим роком загальний ріст злочинів даної категорії складає 4,6% [2]. Це викликає занепокоєння.

Багатогранність і суперечливість шляхів і засобів рішення проблемами забезпечення безпеки руху та експлуатації залізничного транспорту найбільш гостро встає у використанні залізничних транспортних засобів і організації їхнього руху працівниками залізниць.

Розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням правил безпеки руху та експлуатації залізничного транспорту має свої особливості. Перш за все, це стосується огляду місця події, проведенню відтворення обстановки та обставин події та проведення судово-технічної експертизи.

Найбільш важливим, а найчастіше і найбільш важкою слідчою дією на першому етапі розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням безпеки руху та експлуатації залізничного транспорту є огляд місця події.

Підготовка до огляду місця залізнично-транспортної події поряд з виконанням загальних вимог (вживання заходів до охорони місця події, підготовка, технічних засобів для проведення огляду, запрошення, понятих тощо) включає встановлення зв'язку слідчої групи, створеної для розслідування катастрофи (аварії) з органами транспортної і територіальної міліції, а також з відомчою комісією, керівником ремонтної бригади або відбудовного поїзда.

Керівник групи з'ясовує обстановку в районі катастрофи, інтенсивність руху потягів на даній ділянці, одержує характеристику об'єктів шляхового господарства і профілю колії, знайомиться з матеріалами службового розслідування, з'ясовує, які зміни внесені в обстановку місця події, які ушкодження усунуті, які сліди та інші речові докази виявлені в ході відбудовних робіт [4].

У залежності від конкретних обставин події для участі в огляді запрошується той чи інший спеціаліст залізничного транспорту. Однак треба пам'ятати вказують Жтенті О., Кіпліані Р., що спеціаліст, який має технічні знання, в більшості випадків є працівником того управління залізниці, на якому трапилась подія, тому може бути зацікавленим в результатах огляду [3]. Тому доцільно слідчому в якості спеціаліста залучати працівників інших відомств або співробітників науково-дослідних установ.

Також, важливо, щоб слідча група мала у своєму розпорядженні для проведення огляду необхідні науково-технічні засоби. Слідча практика показує, що застосування науково-технічних засобів є необхідною умовою для успішного розслідування кримінальних справ по залізнично-транспортним злочинам. Крім того, характер ушкоджень, положення аварійних об'єктів, сліди сходу, різні дефекти та несправності важко піддаються опису; у зв'язку з цим при огляді місця події по справах даної категорії необхідно як можна ширше застосовувати фото- (в тому числі цифрові засоби фіксації), відеозйомку, освітлювальну апаратура, засоби звуко-

запису, складати докладні схеми розташування аварійних об'єктів, а також плани території. Це надалі дозволить слідчому, прокурору, суду, і експертам дати належну правову оцінку обставинам або події, зробити правильний висновок про його причини. Рекомендується використовувати спеціальні шаблони і пристосування, за допомогою яких працівники залізниці виявляють дефекти і несправності об'єктів залізничного транспорту. До них відносяться [3]¹:

- універсальний шляховий шаблон з рівнем для перевірки ширини колії і положення рейок за рівнем;
- штангенциркуль "Шляховик" і кронциркуль з вимірювальною лінійкою;
- шуп для виміру зазорів;
- абсолютний шаблон для виміру величини прокату колеса і товщини його гребеня;
- штангенциркуль для виміру відстані між внутрішніми гранями бандажів колісних пар;
- шаблон для виміру вертикального підрізу гребеня коліс;
- товщиномір для виміру товщини обода колеса;
- універсальний прилад для виміру діаметра колеса по крузі катання;
- прилад "наїзник" для виміру діаметра шийок осей з роликівими підшипниками;
- шаблон для перевірки розмірів буртів шийок осей і галтелей осей;
- комбінований прилад для перевірки автозчеплення;
- шаблон для виміру висоти автозчеплення над голівками рейок;
- спеціальний ломик для перевірки дії механізму автозчеплення від саморозчеплення тощо
- дзеркало з рукояткою для огляду важко доступних поверхонь рейок.

Користатися вимірювальними приладами, що знаходяться в розпорядженні місцевих працівників служби шляху, не рекоменду-

¹ Жгенп О., Кіпіані Р. Участие экспертов (специалистов) в расследовании крушений и аварий // Соціалістична законність. - 1986 - VI. - С. 25

ється, тому що ці прилади можуть бути несправними чи навмисне приведеними в несправний стан зацікавленими особами.

При підготовці до огляду необхідно, точно визначити які об'єкти варто оглянути та у якій послідовності. З огляду на особливості роботи залізничного транспорту та обставини події, впливає в необхідних випадках піддати огляду не тільки об'єкти на місці катастрофи, але і об'єкти, що знаходяться від нього на значній відстані (наприклад, апарати СЦБ, тощо).

Місце катастрофи в ряді випадків являє собою велике накопичення зруйнованих вагонів, цистерн, локомотивів, шляхових пристроїв, тощо Відшукати в цьому нагромадженні предметів ті речові докази, що мають відношення до технічної причини катастрофи, буває нелегко. Було б серйозною тактичною помилкою робити огляд підряд усіх предметів, що знаходяться на місці катастрофи, приділяючи їм однаково багато уваги. При розробці плану огляду варто виходити з характеру самої події. Природно, що, наприклад, огляд колії у випадку зіткнення потягів звичайно не вимагає стільки уваги, як при розслідуванні сходів рухомого складу.

При цьому проведенню якісного огляду місця події, відшуканню і фіксації матеріальних слідів злочинних діянь перешкоджає швидко мінлива обстановка, в зв'язку з заходами щодо ліквідації наслідків катастрофи (аварії), відновленню нормального руху потягів, а також велика довжина місця огляду, значна кількість об'єктів огляду. Тому огляд місця катастрофи (аварії) не терпить зволікання.

Після прибуття на місце події доцільно по можливості більш точно з'ясувати обставини події. Це дозволить правильно визначити перелік аварійних об'єктів, що підлягають першочерговому огляду, і обсяг огляду цих об'єктів. Слідчий на місці пригоди, - вказує Нургалієв Б.М. "... мысленно представляет обстановку происшествия, расположение транспортных средств относительно неподвижных объектов, направление движения пешехода, гужевого повозки, велосипедиста, конечное и начальное местонахождение потерпевшего, различные материальные объекты на проезжей части, полотно железной дороги и т.д. Полученные в ходе осмотра данные в совокупности с другими обстоятельствами могут послужить основанием

для определенных выводов, для выдвижения новых версий и постановки вопросов, которые подлежат выяснению..." [4]¹. Уявлення обстановки події, розташування транспортних засобів та інших об'єктів катастрофи є першим кроком слідчого до моделювання механізму події, що, в свою чергу, є головним завданням в встановленні причини катастрофи або аварії.

Якщо огляд місця події проводиться слідчою групою, то розподіл обов'язків між членами групи залежить від конкретної слідчої ситуації і професійних навичок кожного зі слідчих. Тут можуть застосовуватися різні варіанти. Наприклад, один зі слідчих займається оглядом трупів і напрямком їх на судово-медичну експертизу, а інші – оглядом аварійних об'єктів. У свою чергу, огляд аварійних об'єктів може бути розподілений між ними по різних варіантах: по групах цих об'єктів, якщо в результаті аварії рухомий склад розтапувався на шляху; по видах об'єктів залізничного транспорту (огляд рухомого складу, огляд пристроїв СЦБ, огляд верхньої будови колії) тощо. Варіантів може бути багато, головне, щоб при цьому не постраждала якість огляду.

Дуже корисно поєднати огляд місця події з оглядом технічної документації і допитом свідків (членів локомотивної і кондукторської бригад, працівників дистанції шляху, тощо). Дані, що містяться в документах (наприклад, запису про раніше виявлені несправності) і показання свідків допоможуть визначити на що варто звернути увагу при огляді місця катастрофи. Не слід забувати, також, що в службових приміщеннях крім різної робочої і технічної документації можуть знаходитися і документи неофіційного характеру (різні замітки, записки, чорнові записи), зміст яких працівники перенесли або повинні були перенести у відповідні офіційні форми обліків, а також зіпсовані бланки офіційних документів. Уся ця документація підлягає огляду і, при необхідності, вилученню, з метою прилучення до матеріалів кримінальної

¹ Нургаліев Б.М. Планирование первоначального этапа расследования нарушения правил, действующих на транспорте, повлекших тяжкие последствия // Питання криміналістики а судової експертизи по справам о тяжких злочинах: Збірник наукових трудів. – Караганда, 1985. – С. 157.

справи. Але мова про використання документів в розслідуванні піде далі.

При огляді місця події та встановленні причин аварії або катастрофи, необхідно враховувати, як вже говорилося раніше, обстановку яка склалася та визначає механізм скоєння злочину. Так, наприклад, Онугін А.П. вказує, що при зіткненні потягів, якщо є підстави думати, що воно відбулося через несправну дію автогальма в одному з них, необхідно більш уваги звернути на стан гальмового обладнання цього потяга; при цьому недоцільно шукати і оглядати несправності верхньої будови колії чи вагонних теліжок, тому що зрозуміло, що через ці несправності зіткнення відбулися не могло. Навпаки, при сході рухомого складу з рейок найбільш ретельно треба оглядати елементи верхньої будови колії і вагонних теліжок, оскільки одною з головних причин сходів є саме несправності цих об'єктів [5].

Також, при встановленні причин аварії, слідчий не повинен повністю поклатися на роботу відомчої комісії, яка працює паралельно з ним, не використовувати як остаточні висновки службового розслідування та будувати на них головні версії по справі. Як, позитивний приклад, можна привести дії слідчого прокуратури при розслідуванні злочину, пов'язаного з порушенням правил безпеки руху по кримінальній справі № 1004015/1 [1].

Так, комісія, що проводила службове розслідування по факту катастрофи на станції Студентська електропоїзда приміського сполучення Одеса-Ізмаїл, причиною катастрофи електропоїзда назвала викид колії. Однак у експертів після вивчення матеріалів службового розслідування і відповідної технічної документації виникли сумніви в правильності висновків комісії. При огляді місця події слідчим прокуратури була зроблена відеозапис, що зафіксувала зигзагоподібне розташування вагонів, які зішли з рейок, у стиснутій частині потяга (так звана "ялинка"). Таке розташування вагонів нехарактерно для сходу при викиді колії. Цей відеозапис поряд з іншими матеріалами справи дозволив експертам прийти до висновку, що причиною сходу з'явився не викид колії, а порушення правил керування потягом, допущені бригадою потягу.

Визначаючи послідовність огляду об'єктів на місці катастрофи, необхідно мати на увазі, що в першу чергу повинні бути оглянуті предмети, що швидко втрачають свої первісні властивості або можуть бути навмисне видозмінені (гальмові колодки для визначення ступеня їхнього нагрівання, стоп-крани і кінцеві крани гальмової системи, прилади керування локомотива, сліди рук і ніг (злочинця тощо). Огляд починається з тих ділянок, відкриття ведуться роботи по відбудові руху потягів.

У випадку руйнування шляху і сходу рухомого складу в першу чергу, оглядається верхня будівля зруйнованого шляху, ушкоджені вагони і локомотив, потім інші одиниці, рухомого складу і другий шлях.

Коли місце сходу знаходиться під вагонами потяга огляд потрібно проводити одночасно двома групами і починати його від місця сходу рухомого складу. При цьому одна група рухається до головного, а друга – до хвостової частини потяга. Якщо місце руйнування знаходиться в головній або хвостовій частині потяга, учасники огляду пересуваються від цього місця в одному напрямку, але по обидва боки потяга. При цьому фіксується послідовність розташування в складі потягу вагонів з різними вантажами і цистерн, габарити вантажу, що знаходиться на відкритих платформах, стан його кріплення та інших ознак, що характеризують правильність формування поїзда і навантаження вантажу на платформи.

Якщо в результаті події верхня будова колії зруйнована, то після огляду її елементів зі слідами сходу на місці події необхідно в зручному для цього місці, зі спеціалістом викласти всі елементи в "доріжку" у тій послідовності, у якій вони знаходилися в шляху до події, і зробити повторний огляд.

Огляд місця події завершується складанням протоколу ОМП. У протоколі огляду місця події повинно бути відображено:

- загальні зведення про місце події: найменування станції, перегону, номер кілометра, пікету, стрілочного перевалу;

- загальна характеристика потяга: вид потяга (пасажирський, поштово-багажний, військовий, вантажно-пасажирський, вантажний, відбудовний, пожежний, снігоочисник, тощо) і його

номер; кількість осей; кількість і тип вагонів і характер їхнього розподілу по довжині складу (чотиривісні піввагони, криті вагони, платформи, хопера та інші спеціалізовані вагони; вісьмо-вісьні піввагони, цистерни; шостовісні піввагони, пасажирські, тощо); фактична схема складу; розташування одиниць рухомого складу на місці події з обов'язковим складанням докладної схеми.

При цьому варто помітити, що фактична схема складу – послідовність розташування вагонів у складі потяга – може не відповідати зазначеній в натурному листі. Про цю обставину не слід забувати, особливо при огляді місця події по справах про сход, коли його причина на первісному етапі наслідку не ясна.

Висновки

Огляд місця події при розслідуванні злочинів, пов'язаних з порушенням безпеки руху та експлуатації залізничного транспорту має дуже важливе значення. Без якісного проведення огляду практично неможливо в подальшому встановити причини аварії або катастрофи. Тому ця слідча дія є невідкладною і потребує максимальних зусиль та певної підготовки всіх учасників слідчо-оперативної групи.

Використана література:

1. Архів транспортної прокуратури в Одеській області за 1991, 1995, 2002. – Кримінальні справи № 1004015/1, 1003045/5, 1014927/2.
2. Статистичний звіт про результати службової діяльності НДЕКЦ при ГУМВС, УМВС, УМВСТ України на території України за 2004, 2005 роки // Довідки ДНДЕКЦ МВС України за № 19/2-2962 від 05.07.2005.
3. Жтенгі О., Кіпіані Р. Участие экспертов (специалистов) в расследовании крушений и аварий // Соціалістична законність – 1986. – VI. – С. 25 – 26.
4. Нургалієв Б.М. Планирование первоначального этапа расследования нарушений правил, действующих на транспорте, повлекших тяжкие последствия // Питання криміналістики та судової експертизи по справам о тяжких злочинах. Збірник наук. трудів. – Караганда, 1985. – С. 156 – 157.

5. Онугін А.П. Проблемы расследования транспортных преступлений с учетом ситуационных факторов: Автореферат дисертації канд. юрид. наук / СЮИ. – Свердловськ, 1991. – 39 с.

О.О. Волков

заступник начальника відділу, начальник слідчого відділення
(Київський РВ УМВС України в Чернігівській області)

ВИЯВЛЕННЯ ДОКАЗОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ СТВОРЕННЯ, ВИКОРИСТАННЯ, РОЗПОВСЮДЖЕННЯ І ЗБУТУ ШКІДЛИВИХ ПРОГРАМНИХ ЗАСОБІВ

Розвиток державності та правової системи в Україні не можливе без вузько профільних розробок в окремих напрямках. В цьому плані від розвитку правової системи залежить певним чином і боротьба зі злочинністю в сфері високих технологій. Різновидом таких злочинів є створення, використання, розповсюдження і збут шкідливих програмних засобів. В свою чергу розкриття та розслідування злочинів в цій сфері в певній мірі залежить від криміналістичного забезпечення цієї діяльності та методикою проведення окремих слідчих дій.

Успішне розкриття створення, використання, розповсюдження і збуту шкідливих програмних засобів, і викриття осіб, винних у скоєнні таких злочинів, значною мірою забезпечується обґрунтованою організацією розслідування, і в першу чергу огляду місця скоєння злочину.

Для більш повного розгляду питання, на думку автора необхідно проаналізувати статистичні дані Департаменту інформаційних технологій МВС України стосовно порушення правил експлуатації автоматизованих електронно-обчислювальних машин станом за 2003 та 2004 рік [1].

Так аналізуючи кількість злочинів у сфері електронно-обчислювальних машин слід зазначити що в 2003 році було виявлено 66 і встановлено 47 особи що вчинили такі правопорушення; в 2004

таких злочинів виявлено всього 52 і встановлено 35 таких осіб. Здавалося б зменшення кількості таких правопорушень позитивний показник. Але більш детальне вивчення показує що це не так. В процентному відношенні розкриття таких правопорушень складає 71,2% в 2003 році а в 2004 році цей показник склав 67,3%, Тобто ми бачимо в порівнянні лише цих двох років, при загальному зменшенні кількості виявлених у цій сфері злочинів зменшується відсоток встановлення осіб що скоїли даний злочин, або причетні до вчинення таких правопорушень.

Продовжуючи аналізувати статистичні дані слід зазначити, що кількість нерозкритих злочинів в 2003 році становила 19 (п. 1 ст. 206 КПК України – 1 злочин; п. 2 ст. 206 КПК України – 3 злочини; п. 3 ст. 206 КПК України – 15 злочинів), в 2004 році кількість злочинів по яким провадження було зупинено – 17 (з них по п. 1 ст. 206 КПК України – 1 злочин; по п. 2 ст. 206 КПК України – 3 злочини; по п. 3 ст. 206 КПК України – 11 злочинів). На перший погляд нібито фактичне зменшення (в цифровому вираженні) в процентному значенні таке положення речей навпаки може свідчити тільки про зменшення кількості розкриття таких злочинів.

Зменшення кількості розкритих злочинів від кількості зареєстрованих з одного боку може свідчити про недостатню увагу з боку керівництва МВС в цьому напрямку боротьби зі злочинністю з іншого боку зниження професіоналізму співробітників органів дізнання, які проводять боротьбу з цими правопорушеннями. Тобто в першу чергу недооцінка ситуації на початковому етапі, перевірки отриманої інформації до порушення кримінальної справи, огляду місця події, в кінцевому ітозі приводить до втрати важливої доказової інформації на подальших етапах розслідування кримінальної справи.

Інший бік проблеми – це ріст професіоналізму злочинців, що здійснюють правопорушення в сфері високих технологій. Це в свою чергу вимагає від співробітників правоохоронних органів, фахівців в сфері захисту інформаційних технологій постійного підвищення професіоналізму в цій сфері.

Переходячи безпосередньо до проблем огляду місця події при перевірці інформації необхідно спочатку зупинитись на способах приховування створення з метою використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних засобів, а також їх розповсюдження або збуту значною мірою детерміновані способами їх вчинення. Розглядаючи ці способи слід акцентувати увагу і на специфіці огляду місця події. Способами приховування вважається діяльність (елемент злочинної діяльності), яка спрямована на створення перешкод розслідуванню шляхом приховування, знищення, маскування або фальсифікації слідів злочину і злочинця. Р.С.Белкін приводить таку класифікацію способів приховування злочинів: приховування інформації і/або її носіїв; знищення інформації і/або її носіїв; маскування інформації і/або її носіїв; фальсифікація інформації і/або її носіїв шляхом завідомо неправдивих показань, повідомлень, доносів, створення неправдивих слідів та інших речових доказів; повної або часткової підробки документів; дублювання об'єкта: часткового знищення об'єкта з метою зміни його зовнішнього вигляду; фальсифікація призначення; створення злочинцем неправдивого уявлення про своє перебування в момент, який цікавить слідство" [2].

Кримінальні структури активно використовують для досягнення своїх злочинних намірів найновіші досягнення науки і техніки. Важливу роль відіграє використання без паперових технологій та модернізація технологій документообігу. Таким чином сліди злочинної діяльності все частіше залишаються на нетрадиційних носіях, до яких в першу чергу відносяться магнітні носії.

Ми наголошуємо на тому, що за умови сучасного розвитку обчислювальної техніки та інформаційних технологій "комп'ютерні сліди" злочинної діяльності мають широке розповсюдження. Це повинно враховуватися слідчими та оперативними працівниками в їх діяльності при огляді місця події поряд із пошуком слідів, що стали традиційними.

Сліди створення з метою використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних засобів, а також їх розповсюдження

або збуту є найважливішими елементами криміналістичної характеристики злочину і через специфіку досліджуваного злочину рідко виявляються у змінах зовнішнього середовища.

В.Є.Козлов вважає, що для класифікації комп'ютерних злочинів, які можуть бути виявлені, зафіксовані і вилучені при проведенні слідчих дій, можливо застосувати традиційний поділ слідів на сліди-відображення, сліди-предмети і сліди-речовини [3].

Сліди-відображення при огляді місця події можна класифікувати за такими ознаками:

- 1) за характером змін: структурні та зовнішні файлові сліди;
- 2) за розміщенням: локальні та мережні файлові сліди;
- 3) за процесом обробки команд: постійні в часі та тимчасові файлові сліди.

Сліди-речовини можуть бути у вигляді витратних матеріалів (порошок, фарба та ін.).

Сліди-предмети необхідно класифікувати так: змінні диски на яких записані шкідливі програмні засоби: документи на паперових та електронних носіях з кодами таких шкідливих програмних засобів. Ця класифікація заслуговує на увагу, оскільки сліди-предмети можуть бути у вигляді листінгів вихідних текстів програм, листінгів пресс-аналізу, роздруківок результатів антивірусних програм, технологічних описів операційних систем, математичного та прикладного програмного забезпечення та іншої текстової інформації. Разом з тим сліди-відображення (мережні та локальні файлові сліди) досить важко виявити, зафіксувати і вилучити.

В.В. Крилов робить класифікацію слідів шкідливих програмних засобів які призначені для несанкціонованого доступу до комп'ютерної інформації за типами машинних носіїв, на яких вони знаходяться, виділяючи такі три типи слідів: сліди на машинних носіях, які застосовував злочинець на своєму робочому місці, і біля машинних носіїв, що належать злочинцю; сліди на "транзитних" (комунікаційних) машинних носіях, за допомогою яких злочинець здійснював зв'язок з інформаційними ресурсами, що зазнали нападу; сліди на машинних носіях інформаційної системи, залишені під час вчинення протиправної дії [4].

Сучасна трасологія не розглядає слідів, що залишаються внаслідок створення, використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних засобів, тому що вони в більшості випадків носять інформаційний характер, тобто є сукупністю сигналів, які написані на одній з мов програмування і призначені для виконання певних дій (перекручення та знищення). З огляду на щойно зазначене доречним є зауваження А.В.Касаткіна про те, що "у процесі сучасного розвитку обчислювальної техніки й інформаційних технологій "комп'ютерні сліди" злочинної діяльності мають широке поширення. Це повинні враховувати слідчі та оперативні працівники у своїй роботі щодо нових способів збирання доказів" [5].

Сліди несанкціонованого втручання в роботу ЕОМ (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж та мереж електрозв'язку доцільно поділили на два типи: традиційні сліди (сліди-відображення, які розглянуті у трасології, а також сліди-речовини і сліди-предмети) та нетрадиційні – інформаційні сліди.

На нашу думку, до першого типу належать матеріальні сліди, рукописні записи, роздруківки та ін., що свідчать про підготовку до злочину і сам злочин. Матеріальні сліди можуть залишитися й на обчислювальній техніці (сліди від пальців рук, мікрочастинки на клавіатурі, дисководах, принтері та ін.), її також на магнітних носіях і оптичних дисках,

Необхідно зазначити, що сліди можуть залишатися і на засобах захисту інформації (спеціальних електронних картках, електронних ключах доступу до комп'ютера, пристроях упізнавання користувача за геометричними ознаками руки, почерку, голосу).

Інформаційні сліди утворюються внаслідок впливу на комп'ютерну інформацію, тобто створення шкідливих програмних засобів або ж перероблення (зміна чи модифікація) програмних засобів, що не містять деструктивних функцій, в такі які б виконували дії необхідні правопорушнику. Насамперед вони залишаються на магнітних носіях інформації і пов'язані зі змінами, які відбулися в самій інформації порівняно з початковим станом. Мо-

ва йде про сліди перекручення інформації (баз даних, програм, текстових файлів), що знаходиться на жорстких дисках ЕОМ, дискетах, магнітних стрічках, магнітно-оптичних дисках. Крім того, магнітні носії можуть зберігати сліди знищення або перекручення інформації (вилучення з папок імен файлів, знищення або дописування окремих записів, розмагнічування носіїв). До інформаційних слідів належать також наслідки роботи антивірусних і тестових програм, які можуть бути виявлені під час вивчення комп'ютерного устаткування, робочих записів програмістів, протоколів роботи антивірусних програм та програмного забезпечення. Для виявлення подібних слідів в огляді місця події необхідна участь фахівця.

Факт використання і розповсюдження шкідливого програмного засобу встановлюється у більшості випадків за допомогою антивірусних програм чи інших програм тестування роботи комп'ютера. В процесі огляду місця події факт використання шкідливого програмного засобу можна встановлювати також шляхом огляду таких джерел інформації:

- журналів обліку (робочого часу, доступу до обчислювальної техніки, її збоїв і ремонту, реєстрації користувачів комп'ютерної системи чи мережі, проведення регламентних робіт);

- ліцензійних угод і договорів на користування комп'ютерними програмними продуктами, технічними засобами та їхню розробку, порівняння їх з діючими комп'ютерними програмами та технічними засобами;

- книг паролів доступу до автоматизованої системи;

- наказів й інших документів, що регламентують роботу установи і зокрема, використання автоматизованої системи, тощо.

Слід враховувати, що ці документи можуть існувати в електронній формі, на машинних носіях. Для ознайомлення з ними рекомендується залучити програміста-електронщика. Огляд таких документів дає уявлення про наступне.

- законність використання того чи іншого програмного забезпечення;

- систему організації роботи установи, використання в ній інформації, доступу до інформації та обчислювальної техніки;

- кою осіб, що знаходились або могли знаходитись у певний час на об'єкті, де функціонує комп'ютерна система, або які мали доступ до неї.

Крім того при огляді місця події з'ясовуються способи розповсюдження шкідливих програмних засобів, (продаж, прокат, найм, надання у позику, включаючи імпорт для будь-якої з цих цілей, тощо). Таких способів може бути багато щодо комп'ютерних програм, то вони використовуються у разі запуску їх з іншими комп'ютерними програмами з іншого комп'ютера чи з дискети (компакт диска), куплених, позичених, отриманих шляхом обміну або з електронної дошки оголошень (BBS), мережі internet, електронної пошти, тощо.

Також про поширення шкідливих програмних засобів можуть свідчити такі сліди: перейменування бібліотек і файлів; зміна розмірів і змісту файлів; зміна стандартних реквізитів файлів (наприклад, зміна статусу файлу (тільки читання, архівний, схований, системний); дати і часу їх створення; поява нових бібліотек, папок, файлів та ін. Зазначене вказує на зміни не лише у структурі файлової системи, а й у змісті файлів. Крім того, слідами поширення шкідливих програмних засобів можуть бути зміни в раніше заданій конфігурації комп'ютера, зокрема зміна картинки і кольору екрана під час включення, порядку взаємодії з периферійними пристроями (принтером, модемом та ін.) та поява нових і видачення колишніх мережних пристроїв; незвичайні прояви в роботі ЕОМ: сповільнене чи неправильне завантаження операційної системи, сповільнена реакція машини на введення з клавіатури, сповільнена робота машини з дисковими накопичувачами під час запису і зчитування інформації, неадекватна реакція ЕОМ на команди користувача; поява на екрані нестандартних символів, знаків та ін.

Підсумовуючи тези доповіді слід зазначити, що поняття "слідової картини" крім інформації про матеріальні та інформаційні сліди містить також відомості про особливості місця та часу вчинення злочину. Огляд місця події а також збір доказової інформації при фіксації всіх виявлених слідів створення, використання, розповсюдження або збуту шкідливих програмних засобів, має

важливе значення. Якісне проведення даної процесуальної дії в подальшому може скласти ґрунтовну основу при розкритті та розслідуванні даного виду злочину. Стане суттєвим джерелом доказової інформації.

Використана література:

1. Статистичні дані, надані Департаментом інформаційних технологій МВС України.
2. Белкин Р.С. Курс криминалистики: В 3 Т. – Том 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. – М.: Юристъ, 1997. – С. 366 – 368.
3. Козлов В.Е. Тактические особенности проведения осмотров места происшествия по делам о компьютерных преступлениях // Проблемы повышения эффективности первоначального этапа расследования преступлений: Сб. науч. тр. / Под ред. проф. Н.И. Порубова. – Мн., 1999. – С. 92.
4. Крылов В.В. Расследование преступлений в сфере информации. – М.: Городец, 1998. – С. 180.
5. Касаткин А.В. Тактика собирания и использования компьютерной информации при расследовании преступлений: Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1997. – С. 148 – 156.

О.Ф. Дуванський
ад'юнкт кафедри кримінального процесу
(Київський національний університет внутрішніх справ)

ОЗНАКИ ЗЛОЧИНУ ЯК СКЛАДОВА ПІДСТАВ ДО ПОРУШЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ ЩОДО ОСОБИ

В даний час криміногенна ситуація в Україні залишається досить напруженою, що вимагає підвищення ефективності роботи правоохоронних та судових органів. Процесуальне право, яке забезпечує згадану ефективність, знаходиться на стадії нормативного удосконалення, що актуалізує розвиток окремих інститутів. У цьому контексті слід звернути увагу на ознаки злочину, які вис-

тупають основним складовим елементом підстави до порушення кримінальної справи щодо особи. Уточнення особливостей процесуального визначення ознак злочину є важливим аспектом у стадіях кримінально-процесуального провадження.

Дана проблематика вивчалася Ю.М. Белозеровим, О.О. Чувицьким, А.Р. Михайленко, М.М. Ковтун, П.А. Лупинською та багатьма іншими українськими та закордонними науковцями. Проте, потребує уточнення процесуальних особливостей проблема визначення ознак злочину у процесі визначення підстав до порушення кримінальної справи щодо особи.

Метою та завданням даної статті є дослідження та уточнення понятійних характеристик процесуальних особливостей сукупності ознак злочину як складових підстав до порушення кримінальної справи щодо особи.

Однією із правових умов порушення кримінальної справи є наявність підстави. Кримінально-процесуальний закон розкриває поняття "підстава" як достатні дані, що вказують на ознаки злочину (ч. 2 ст. 94 КПК України).

У процесуальній літературі відносно поняття "підстава до порушення кримінальної справи" немає єдиної точки зору й воно дотепер залишається дискусійним.

Так, на думку А.Р. Михайленко, закон вказує на дві сторони підстав до порушення кримінальної справи – фактичну і юридичну. Під фактичною стороною такої підстави варто розуміти наявність об'єктивно існуючих даних, що вказують на ознаки суспільно небезпечного діяння, а юридична сторона ґрунтується на вимозі закону про наявність ознак злочину, на які вказували б достатні дані¹.

Ю.Н. Белозеров та О.О. Чувицький до фактичних критеріїв до підстав відносять достатні дані, а до юридичних – ознаки злочину².

¹ Михайленко А.Р. Вопросы теории и практики возбуждения уголовного дела в советском уголовном процессе. Дис. канд. юрид. наук – Саратов, 1975 – С. 79

² Белозеров Ю.Н., Чувицький А.А. Проблемы обеспечения законности и обоснованности возбуждения уголовного дела – М., 1977 – С. 15

В свою чергу Н.Н. Ковтун вказує, що для прийняття будь-якого процесуального рішення потрібні підстави (юридичні та фактичні), які з'являються внаслідок встановлення деякої сукупності обставин, необхідних на даний момент. Ця сукупність утворює предмет на стадії порушення кримінальної справи, якщо врахувати, що ця стадія є складовою частиною кримінального процесу й закон не містить такої заборони. Але в порушенні кримінальної справи, як стадії, є свої завдання, хоча й обмежені прийняттям одного з передбачених законом рішень. Тому законодавець встановлює певні межі діяльності в даній стадії.

Таким чином, при визначенні поняття "підстава" можна говорити:

- про предмет (це коло обставин, відомостей, які необхідні);

- про межі, тобто про рівень знань про ці обставини, їхньої достатності, імовірності або вірогідності [1].

З наведених точок зору можна зробити висновок про те, що багато авторів розглядають дане поняття як сукупність юридичної й фактичної сторін. Така позиція представляється не зовсім вірною.

Підстави для порушення кримінальної справи мають містити два необхідних елементи: 1) наявність ознак злочину в події, що стала відомою органу дізнання, слідчому, прокурору або суду; 2) наявність достатніх даних, на основі яких встановлюються ознаки злочину.

Виходячи з того, що змістом підстав для прийняття будь-яких процесуальних рішень, повинна бути лише сукупність доказів, що забезпечує їх вірогідність². З цього приводу В.В. Смирнов пише: "Хоч яким би високим був ступінь імовірності того чи іншого факту, його не можна абсолютизувати. Навіть найви-

¹ Ковтун Н.Н. Обеспечение неотвратимости уголовной ответственности за преступление в стадии возбуждения уголовного дела. Дис. канд. юрид. наук – М., 1992 – С. 309 с

² Лупинская П.А. Решения в уголовном судопроизводстве, их виды, содержание и формы – М. Юридическая литература, 1976 – С. 49

щий ступінь ймовірності не може виключити можливість помилок"¹.

На нашу думку, доцільно розглядати поняття "підстави" із двох сторін: з матеріально-правової і із процесуальної.

Проявом матеріально-правової сторони будуть виступати ознаки злочину. Процесуальна ж сторона буде містити як достатні дані про ознаки злочину. Дана позиція обґрунтовується чинним законодавством. Поняття "ознаки злочину" розкривається в Кримінальному кодексі, що являє собою джерело матеріального права. Критерії достатності даних в КПК не розкриваються. За допомогою КПК втілюються норми Кримінального кодексу України, тобто регламентується порядок їхнього застосування. Таке уточнення, що має характер олінення, в першу чергу спрямовано на прийняття посадовою особою обґрунтованого, законного рішення в кожному конкретному випадку.

У цьому контексті слід зазначити, що підстави до порушення кримінальної справи мають місце й при виявленні обставин, що виключають провадження у справі. Рішення про відмову в порушенні кримінальної справи приймається не тому, що немає для цього підстав, а у зв'язку з наявністю обставин, які виключають можливість порушення й подальшого розслідування кримінальної справи. Під підставами, таким чином, не можна розуміти одночасно й наявність достатніх даних, що вказують на ознаки злочину, і відсутність обставин, що виключають провадження у кримінальній справі.

Дана обставина спричиняє необхідність встановлення відсутності всіх даних, що вказують на обставини, що виключають провадження в кримінальній справі. У відведений законом десятиденний строк і за допомогою наявних процесуальних засобів не завжди можливо виконати цю вимогу. У той же час будь-яке виявлення таких обставин у порушеній кримінальній справі спричинить визнання незаконності ухваленого рішення.

¹ Смирнов В.В. Арест как мера пресечения, применяемая следователем органов внутренних дел. - Хабаровск, 1987 - С. 24

В процесуальних дослідженнях досить часто можна зустріти спроби узагальнення понять "ознаки злочину" і "ознаки складу злочину". Так, Н.П. Кузнецов вважає, що протиправність діяння означає наявність у ньому складу злочину, тобто його відсутність виключає протиправність діяння¹.

Аналіз понять "ознаки злочину" і "ознаки складу злочину" приводить до висновку про те, що вони мають істотні розходження. Так, під ознаками злочину розуміються такі юридичні й соціальні ознаки, які властиві будь-якому злочину. Вони дозволяють провести розмежування між злочином і іншим правопорушенням.

Наукою кримінального права культивується поняття складу злочину для конкретизації й розмежування злочинів між собою. Так, на думку А.В. Наумова, під складом злочину варто розуміти таку сукупність, встановлену кримінальним законом, об'єктивних і суб'єктивних ознак, що характеризують суспільно небезпечне діяння як конкретний злочин².

Склад злочину – це не тільки сукупність, а система ознак злочину, ознак суспільно небезпечного діяння, що характеризують його відповідно до кримінального закону як злочинне й кримінально каране. Поняття складу злочину відображає характерні для злочину внутрішні зв'язки утворюючих його елементів. Наука кримінального права виявила загальну структуру всіх злочинів і побудова на цій основі складу кожного злочину із чотирьох основних груп ознак, що характеризують об'єкт, суб'єкт, об'єктивну й суб'єктивну сторони злочину.

Виходячи зі змісту ст. 11 Кримінального кодексу України, злочином є передбачене Кримінальним кодексом України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину.

Злочином може бути тільки діяння, тобто дія або бездіяльність. Злочином є тільки суспільно небезпечне діяння. Суспільна

¹ Кузнецов Н.П. Доказывание и его особенности на стадиях уголовного процесса России: Дис. ... д-ра юрид. наук. - Воронеж, 1998. - С. 255.

² Наумов А.В. Российское уголовное право. Общая часть / Под ред. В.Н. Кудрявцева, А.В. Наумова. - М., 1997. - С. 84.

небезпечність – якість, яка проявляється в тому, що такою дією заподіюється або створюється загроза заподіяння шкоди об'єктам, які перебувають під охороною кримінального закону. Злочином є тільки таке протиправне та суспільно небезпечне діяння, відповідальність за вчинення якого передбачена чинним кримінальним законом.

Необхідно зазначити, що злочин – це реальне явище дійсності і його ознаки також існують реально. Модель будь-якого складу злочину містить у собі всі ознаки злочину, конкретизуючи їх відносно кожного конкретного злочинного діяння.

Ознаки злочину визначають його характерні риси як юридичного явища (поняття). Різниця цих понять зводиться до того, що в складі злочину його ознаки "прив'язані" до окремих його елементів і згруповані в певній послідовності. Таким чином, встановлення ознак злочину неможливо без виявлення ознак складу злочину.

Непрямым підтвердженням цього висновку є формулювання ч. 1 ст. 98 КПК України, що регламентує порядок порушення кримінальної справи. У постанові про порушення кримінальної справи, крім інших реквізитів, вказується стаття кримінального закону, за ознаками якої вона порушується. Формулювання законодавця про ознаки кримінального закону дає підставу припустити, що мова йде про ознаки складу злочину, передбачених тією або іншою нормою кримінального закону.

Тому, при визначенні підстави до порушення кримінальної справи необхідно встановити ознаки злочину, що відносяться до того або іншого злочинного діяння, що знайшло своє відбиття в моделі того або іншого складу злочину, передбаченого Кримінальним кодексом України.

Таким чином, на підставі викладеного під "даними, які вказують на присутність ознак злочину", слід розуміти докази, що вказують на те, що діяння, яке розглядається, є суспільно небезпечним, протиправним та кримінально караним. Достатніми даними, які вказують на наявність ознак злочину слід вважати наявність доказів, що підтверджують реальність конкретного протиправного посягання на конкретний об'єкт кримінально-правової

охороги (наявність об'єкта та об'єктивної сторони конкретного складу злочину). Отже, в кожному конкретному випадку питання про достатність даних для порушення справи вирішується компетентною особою за своїм внутрішнім переконанням з урахуванням всієї сукупності матеріалів.

Використана література:

1. Михайленко А.Р. Вопросы теории и практики возбуждения уголовного дела в советском уголовном процессе: Дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 1975. – С. 79.
2. Белозеров Ю.Н., Чувилов А.А. Проблемы обеспечения законности и обоснованности возбуждения уголовного дела. – М., 1977. – С. 15.
3. Ковтун Н.Н. Обеспечение неотвратимости уголовной ответственности за преступление в стадии возбуждения уголовного дела: Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1992. – 309 с.
4. Лупинская П.А. Решения в уголовном судопроизводстве, их виды, содержание и формы. – М.: Юридическая литература, 1976. – С. 49.
5. Смирнов В.В. Арест как мера пресечения, применяемая следователем органов внутренних дел. – Хабаровск, 1987. – С. 24.
6. Кузнецов Н.П. Доказывание и его особенности на стадиях уголовного процесса России: Дис. ... д-ра юрид. наук. – Воронеж, 1998. – С. 255.
7. Наумов А.В. Российское уголовное право. Общая часть / Под ред. В.Н. Кудрявцева, А.В. Наумова. – М., 1997. – С. 84.

В.А. Ласуков
старший преподаватель кафедры криминалистики
(Луганский государственный университет
внутренних дел имени Э.А. Дидоренко)

ОСОБЕННОСТИ ДОПРОСА ПОДОЗРЕВАЕМЫХ, ОБВИНЯЕМЫХ ПО ДЕЛАМ О КРАЖАХ МЕТАЛЛОСОДЕРЖАЩИХ ПРЕДМЕТОВ

Допрос подозреваемых, обвиняемых – важнейший источник поиска доказательств раскрытия и расследования преступлений.

Он дает возможность разрешить вопрос о причастности лица к расследуемому деянию, позволяет уточнить, дополнить, подтвердить известные и выявить новые обстоятельства не только события преступления, но и связанных с ним событий, явлений, фактов, имевших место как до, так и после совершения преступления.

Допрос лиц подозреваемых, обвиняемых по делам о кражах имущества с целью последующей реализации его в качестве металлолома в большинстве случаев относится к первоначальным следственным действиям. Он осуществляется в зависимости от конкретных обстоятельств, возникших при возбуждении уголовного дела, с учетом сложившейся обстановки и практических возможностей, которыми располагает следователь.

Не углубляясь в общие положения допроса, которые в достаточной мере освещены в литературе, все же хотелось бы отметить, что успех его проведения зависит от того, как полно собраны доказательства и насколько свободно следователь ориентируется в материалах дела. Г. Гросс по этому поводу писал: "Вообще не следует щадить усилий на тщательное ознакомление с обвиняемым, его деянием и всеми теми особенными обстоятельствами, которые тесно с ним связаны, ибо ничем нельзя так вполне и бесповоротно утратить влияние на обвиняемого, как именно незнанием дела, хотя бы самой пустой мелочи"¹.

На практике нередко случается, когда следователь, досконально изучив собранные по делу материалы, уже на первом допросе получал от допрашиваемого признательные показания, вместе с тем известны и обратные примеры, когда, слабо ориентируясь в собранных материалах, не изучив должным образом личность подозреваемого, обвиняемого, следователь допускал ошибки и просчеты, что, приводило к заперательству, создавало почву для лжесвидетельствования. В этой связи Г. Гросс отмечал: "Раз только обвиняемый заметил пробел в следствии, неверный взгляд,

¹ Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. Новое издание, перепечатанное с издания 1908 г. - М., 2002. - С. 144.

или незнание следователя, или недостатки в его приемах, то он пользуется этим в свою пользу, укрываясь за ними, как за стеной, и никакие усилия, и никакое остроумие не выгнать его из этой засады"¹.

Тактика проведения допроса обвиняемого, подозреваемого предусматривает умелый выбор и эффективное использование тех тактических приемов и методов, которые в данном конкретном случае способствуют получению правдивых и полных показаний, а также помогают изобличить допрашиваемого во лжи. В то же время, какой бы метод воздействия на подозреваемого или обвиняемого ни был бы избран, он обычно не дает желаемого результата, если отсутствует психологический контакт следователя с допрашиваемым. Однако такой контакт, по мнению Л.М. Корнеевой, А.Б. Соловьева, А.А. Чувилева: "... действителен именно тогда, когда он возникает при реальной расстановке сил и основан на уважении, которое вызывает следователь"².

Допрос подозреваемых, обвиняемых по делам о кражах имущества, совершаемых с целью реализации его как металлолома, целесообразно начать не с вопросов, непосредственно относящихся к сущности и деталям содеянного, а с выяснения демографических данных допрашиваемого, условий его воспитания, места проживания, особенностей его профессиональной деятельности, состава семьи, образа жизни, связей, имевшихся планов на будущее, наклонностей, увлечений и т.д. Подробно анализируются совершенные ранее преступления, проступки, а также иные обстоятельства как негативного, так и позитивного характера. Эффективность проводимого следственного действия обычно выше, если к моменту допроса следователь располагает хотя бы общей информацией о личности допрашиваемого. Новые факты, полученные от допрашиваемого, его отношение к тем или иным об-

¹ Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. Новое издание, перепечатанное с издания 1908 г. - М., 2002. - С. 144.

² Корнева Л.М., Соловьев А.Б., Чувилев А.А., Допрос подозреваемого и обвиняемого. - М., 1969. - С. 124.

стоятельствам, реакция на вопросы и т.п. помогут следователю правильно построить допрос в целом¹.

Чтобы допрос был эффективным, его проведение необходимо планировать. Рекомендуются наметить круг подлежащих выяснению вопросов, продумать последовательность их постановки.

Анализ и практика расследования указанной категории преступлений показывает, что в процессе допроса подлежат установлению:

- факты возникновения мотива и умысла на совершение преступления, а также времени, месте и других обстоятельств его совершения;
- факты подготовки к деянию (установление контактов с другими лицами, в частности, с лицами, осуществляющими заготовку лома черных и цветных металлов, поиск орудий преступления, технических средств, транспорта и т. д.);
- маршрут и способ передвижения к месту кражи и обратно;
- характеристика объекта посягательства (склад, квартира, открытый участок местности и т. д.);
- способ, особенности и последовательность действий при проникновении на конкретный объект;
- характеристика похищенного (какой металл оно содержит, или из какого металла состоит, его количество, вес, особенности и т.п.);
- средства и способы транспортировки похищенного, способы его погрузки и разгрузки;
- имевшие место факты уничтожения имущества, в том числе и с целью извлечения лома металла;

¹ Подробно о личности обвиняемого и подозреваемого и пределах ее изучения смотри: Васильев А.Н., Карнеева Л.В. Тактика допроса. - М., 1970. - С. 116 - 121; Карнеева Л.В., Соловьев А.Б., Чуваев А.А. Допрос подозреваемого и обвиняемого. - М., 1969. - С. 20 - 29; Соловьев А.Б., Центров А.А. Допрос на предварительном следствии. - М., 1986. - С. 62 - 64; Коновалова В.Е. Допрос: Тактика и психология. - Х., 1999. - С. 89 - 121; Порубов Н.И. Тактика допроса на предварительном следствии. - М., 1998. - С. 116 - 118, 125 - 139. Доспулов Г.Г. Психология допроса на предварительном следствии. - М., 1976. - С. 51 - 87.

- состав преступной группы, характеристика соучастников, роль каждого в совершении преступлений;
 - действия, осуществление которых не планировались, совершившие их лица, и отношение к ним остальных соучастников;
 - принимались ли обвиняемыми меры, направленные на сокрытие преступной деятельности;
 - поведение подозреваемого, обвиняемого после совершения кражи (решение вопроса о реализации похищенного, выбор пунктов приема металлолома, сокрытие орудий преступления и т. д.).
- Независимо от того, установлено ли следствием место сбыта похищенного металла, изложенное следует дополнить рядом вопросов, а именно:
- имела ли место предварительная договоренность о приеме-сдаче металлолома на конкретном пункте приема (в частности с лицами, осуществляющими его заготовку), каковы обстоятельства осуществления таких сделок;
 - где конкретно располагается пункт приема металлолома, легально ли он функционирует, имеют ли право работающие на нем лица осуществлять операции по заготовке лома черных и цветных металлов;
 - когда и от кого ранее они принимали металлолом, его вид, форма, бьем, происхождение;
 - видоизменялся ли металл (разрубка, разрезание, деформация, обжиг), с целью придания ему вида бытового лома, если да, то что конкретно и кем для этого предпринималось;
 - были ли лица, занимающиеся заготовкой металла, осведомлены о его происхождении, посвящены ли в преступные планы, если нет, то каким образом удавалось вуалировать происхождение похищенного;
 - истребовались ли при сдаче металлолома документы, удостоверяющие личность сдаччиков, как документировалась его приемка, как производился расчет, суммы денег, полученных наличными. Заметим, что в соответствии с Приказом Госкомитета Украины по вопросам регулирования политики и предпринимательства, Госкомитета промышленной политики Украины: "Прием бытового металлолома от физических лиц разрешается лишь

при пред'явленні ими документа, який удостоверяє личність, і обов'язательно оформляється актом прийомки¹.

Ети і другіе вопросы преследують цель виявлення пунктів приєма металлолома, функціонуючих нелегально, или осущєствляючих свою діяльність легально, но с нарушениями сущєствующєго законодательства, регулюючого порядок заготовки лома черних и цветных металлов, а также установления предварительного сговора и причастности к преступлению иных лиц. Н.И. Коржанский считает, что: "Преступная деятельность часто не заканчивается совершением действий, составляющих объективную сторону преступления. Она нередко включает в себя действия, направленные на сокрытие преступника, преступления или на реализацию его планов"². Применительно к рассматриваемому нами виду преступлений, незаконные действия приемщиков металлолома могут быть квалифицированы как заранее обещанное приобретение имущества, заведомо добытого преступным путем (Ст. 198 УК Украины).

При допросе А., подозреваемого в краже цветного металла с одного из предприятий угольной промышленности Луганской области, были получены сведения о том, что похищенное он реализовал некому М., который осуществляет заготовку металлолома на территории частного домостроения. С его слов, М. принимал металлолом втайне от посторонних лиц, в вечернее и ночное время, расчет производил наличными деньгами, каких – либо документов не требовал, происхождением металла никогда не интересовался. М. высказывал желание приобрести лом металла в больших количествах и советовал не распространяться о фактах осуществляемой им деятельности. При проверке местожительства М.

¹ См. об этом: Приказ Государственного комитета Украины по вопросам регулирования политики и предпринимательства, Государственный комитет промышленной политики Украины. – № 81/436 от 25.12.2000 г. "Об утверждении Лицензионных условий осуществления хозяйственной деятельности по заготовке, переработке, металлургической переработке металлолома цветных и черных металлов". – П. 2.7.

² Коржанский Н.И. Ответственность за приобретение, хранение и сбыт имущества добытого преступным путем. – Волгоград, 1971. – С. 6.

работниками правоохранительных органов был установлен незаконно действующий пункт приема черных и цветных металлов, где наряду с металлоломом, приобретались заведомо для М. похищенные вещи¹.

Детально в процессе допроса выясняются вопросы, относящиеся к характеристике технических средств, приспособлений, инструментов, применяемых для проникновения на объект, с которого совершалась кража. Интерес представляют приспособления для вскрытия и взлома хранилищ, технические средства и инструменты, используемые для извлечения металла из конкретных предметов, оборудования, аппаратуры и т. д. (где, когда, кем они изготавливались, похищались, испытывались, что с их помощью было сделано во время преступления, где они находятся в момент проведения допроса и т.д.).

Тщательного исследования требуют обстоятельства, связанные с использованием иных средств при подготовке, совершении преступления, его сокрытии, в частности, средств изменения внешности (маски, парики и т. п.), уничтожения следов пребывания на объекте и вокруг него, использование веществ, препятствующих эффективному применению служебно-розыскных собак и др.

Во всех случаях при проведении допросов рассматриваемой категории дел, предметом допроса должно быть также выявление обстоятельств, способствовавших совершению преступлений, что в последующем, даст возможность, в совокупности с другими собранными по делу доказательствами, принять меры по их устранению.

В итоге можно сделать следующие выводы: при допросе подозреваемых, обвиняемых по делам о кражах имущества с целью последующей реализации его в качестве металлолома, следовательно необходимо направить усилия не только на выяснение самого факта кражи имущества содержащего цветные или черные металлы, но и на проверку законности функционирования пунктов приема металлолома, выявление лиц способствующих своими

¹ См. Уголовное дело №1211-96 Архив суда г. Ровеньки. Луганской обл.

действиями совершено данного рода преступлений, а также выявлению причин и условий, способствовавших их совершению.

Використана література:

1. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. Новое издание, перепечатанное с издания 1908 г. – М., 2002. – С. 144.
2. Корнева Л.М., Соловьев А.Б., Чувилев А.А., Допрос подозреваемого и обвиняемого. – М., 1969. – С. 124.
3. Васильев А.Н., Карнеева Л.В. Тактика допроса. – М., 1970. – С. 116 – 121.
4. Соловьев А.Б., Центров А.А. Допрос на предварительном следствии. – М., 1986. – С. 62 – 64.
5. Коновалова В.Е. Допрос: Тактика и психология. – Х., 1999. – С. 89 – 121.
6. Порубов Н.И. Тактика допроса на предварительном следствии. – М., 1998. – С. 116 – 118, 125 – 139.
7. Доспулов Г.Г. Психология допроса на предварительном следствии. – М., 1976. – С. 51 – 87.
8. Коржанский Н.И. Ответственность за приобретение, хранение и сбыт имущества добытого преступным путем. – Волгоград, 1971. – С. 6.

Е.В. Дехтярев

адъюнкт кафедры криминалистики
(Луганский государственный университет
внутренних дел имени Э.А. Дидоренко)

**ОСОБЕННОСТИ ПРОИЗВОДСТВА ОБЫСКА
ПОМЕЩЕНИЙ, ЗАНИМАЕМЫХ ПРЕДПРИЯТИЯМИ,
УЧРЕЖДЕНИЯМИ, ОРГАНИЗАЦИЯМИ
В НЕОТЛОЖНОМ СЛУЧАЕ**

Досудебное следствие и установление объективной истины по уголовным делам о преступлениях в сфере хозяйственной деятельности, как правило, невозможно без исследования пред-

метов и документов, связанных с хозяйственной деятельностью предприятий. По этой причине едва ли не первым следственным действием, производимым после возбуждения уголовного дела, является обыск. Основной ценностью обыска является то, что в ходе его производства происходит обнаружение и изъятие материальных следов преступления, что в современных условиях снижения результативности допросов подозреваемых и обвиняемых по делам о преступлениях экономической направленности, является достаточно существенным обстоятельством доказывания виновности лиц. Как показывает изучение специальной литературы советского периода, вопросы процессуальных и тактических особенностей производства обыска помещений в то время рассматривались лишь применительно к его проведению в помещении жилища или иного владения лица.

В свою очередь, анализ следственной и судебной практики свидетельствует о том, что работники правоохранительных органов при производстве обыска в помещениях, где фактически находятся субъекты хозяйствования, с одной стороны, сталкиваются с высоким уровнем противодействия проведению следственного действия со стороны заинтересованных лиц, с другой допускают множество ошибок связанных, прежде всего, с санкционированием постановления о производстве обыска, фиксацией хода следственного действия и изъятием доказательств.

По общему правилу, обыск любого помещения, кроме жилого и иного владения лица, проводится по мотивированному постановлению следователя с санкции прокурора или его заместителя. В неотложных случаях обыск, кроме обыска жилища или иного владения лица, обыск может проводиться без санкции прокурора, но с последующим его уведомлением в суточный срок о проведенном следственном действии и его результатах. (ст. 177 УПК Украины). Неотложность проведения обыска является достаточно важным обстоятельством, так как в большинстве случаев санкционировать в покуратуре постановление следователя не представляется возможным в связи с необходимостью обеспечения внезапности производства обыска, а значит сохранности следов преступления в помещении. Как правильно отмечает А. Молтях, ре-

лизация фактора внезапности, применительно к производству обыска, характеризуется своеобразной закономерностью, суть которой заключается в том, что эффективность внезапности ограничена временем, необходимых для построения лицом своих действий и намерений, выбору средств и способов противодействия расследованию. После этого элемент внезапности утрачивается¹. При этом указанный промежуток времени характеризуется различной продолжительностью, которая может исчисляться как днями, так и часами, а иногда даже минутами. Поэтому достаточно важно определить те случаи, когда с целью использования фактора внезапности при проведения обыска, следователь имеет право произвести обыск помещения с последующим уведомлением прокурора.

На наш взгляд, прежде всего, необходимость производства обыска в неотложном случае может возникнуть при проведении такого следственного действия как выемка документов. Нередки случаи, когда руководители субъектов хозяйственной деятельности в ходе проведения выемки отказываются в добровольном порядке выдать искомые документы. По смыслу действующего уголовно-процессуального законодательства в случае получения отказа в выполнении своих требований, следователь обязан назначить и провести выемку в принудительном порядке. Однако, достаточно трудно представить себе механизм проведения указанного следственного действия, так как следователю для обнаружения документов и предметов, являющихся следами преступления требуется исследование помещения, проведение там поисковых действий. Поэтому, часто в указанных случаях в последующем санкционируется обыск, который как правило проводится через сутки и не приводит ни к каким результатам. Возможность проведения обыска немедленно, сразу после отказа, позволяет с достаточно большой вероятностью изъять искомые документы. Следует отметить, что по

¹ Мотлях О. Проведения обшуків та ви́мок при розслідуванні злочинів, пов'язаних зі сферою комп'ютерних технологій // Прокуратура, людина, держава. – № 1. – 2005. – С. 61.

смыслу действующего уголовно-процессуального законодательства с целью аргументации оснований производства обыска лицу производящему выемку следует зафиксировать в протоколе выемки в присутствии понятых отказ руководителя предприятия от выдачи требуемых документов. Но, в силу того, что на практике, как правило, между моментом ознакомления руководителя предприятия с постановлением о производстве выемки и моментом изъятия документов (составления протокола выемки) проходит значительный промежуток времени, связанный с подготовкой к выдаче документов работниками предприятия, лицо производящее выемку практически никогда не является готовым к правильной процессуальной фиксации факта отказа от выдачи документов, при ознакомлении с постановлением о производстве выемки руководителя субъекта хозяйственной деятельности. Иногда, в силу объективных причин следователь либо иное лицо, уполномоченное в соответствии с законом не могут произвести выемку, так как их под различными предлогами не пропускают в помещение, занимаемое предприятием, учреждением, организацией. На наш взгляд, в данном случае следователь имеет право, при условии надлежащей процессуальной фиксации, своим постановлением назначить и произвести обыск. Важно понимать, что проведение обыска в указанном случае связано с проведением достаточно сложных организационных мероприятий, так как, лицо проводящее выемку – следователь, на место производства следственного действия приходит один, а проведение обыска подразумевает под собой присутствие работников органа дознания для обеспечения порядка и в необходимых случаях исполнения решений следователя в принудительном порядке. Примечателен, пример, деятельности следственного управления НМ ГНА в Луганской области. Так, при производстве выемки на одном из предприятий г. Луганска, следователю было отказано в предоставлении каких-либо документов в добровольном порядке, следователь понимая, что промедление с назначением обыска может привести к уничтожению требуемых документов, вынес самостоятельно

поставление о производстве обыска, вызвал дежурную оперативную группу районного отдела милиции и в ее присутствии и при помощи работников милиции произвел обыск помещения, занимаемого предприятием, учреждением, организацией.

Как правило, основным источником доказательств при расследовании большинства категорий преступлений в сфере хозяйственной деятельности являются первичные бухгалтерские документы. Однако, действующее законодательство о бухгалтерском учете, не устанавливает жестких административных санкций за хранение документов субъекта хозяйственной деятельности не по адресу юридической регистрации. Кроме того, сам субъект хозяйственной деятельности может иметь несколько офисных помещений, которые не обязательно состоят на учете налоговых органов как фактическое местонахождение юридического лица. Данные факты устанавливаются в результате допросов лиц, так или иначе связанных с деятельностью субъекта хозяйственной деятельности, как правило в статусе свидетелей, которые в ходе проведения следственного действия могут указать на место хранения документов – вещественных доказательств. Однако, в последующем следователь не может быть в полной мере уверенным, что он сможет обеспечить момент внезапности проведения обыска, даже при наличии расписки о неразглашении данных досудебного следствия, отобранной у данного лица.

Также необходимо отметить, что обыск помещений предприятия, учреждения, организации в неотложном случае может быть произведен следователем не только с целью обнаружения определенных предметов и документов, но с целью пресечения преступления. Как правило, при расследовании преступлений в сфере хозяйственной деятельности лицо, производящее расследование в большинстве случаев сталкивается с пресечением длящихся преступлений осуществляемых в виде промысла. Например, фиктивное предпринимательство осуществляемое с целью перевода безналичных денежных средств в наличные. Однако в неотложном случае реализовать возможности обыска как показывает сложившаяся практика, практически невозможно. Так, если сотрудники правоохранительных органов сделают попытку

провести обыск в какой-либо организации, не имея на то санкционированного прокурором постановления следователя, то лица, работающие на субъекте хозяйственной деятельности и в большинстве случаев не заинтересованные в проведении там следственного действия, получают лишние аргументы для оказания противодействия производству указанного мероприятия. Это противодействие может быть выражено в самых различных формах, начиная с элементарного неподчинения сотрудникам правоохранительных органов, выражаемого как словесно, так и физически, и заканчивая требованиями о не признании результатов обыска доказательствами в суде. Это заставляет следователей, прежде всего в случаях с получением разрешения на производство обыска, возлагать на суд ответственность связанную с принятием решения о проведении следственного действия. Например, практика расследования преступлений в сфере хозяйственной деятельности подразделениями СУ УМВД при УБОП МВД Украины в ряде областей Украины свидетельствует о том, что, иногда, во избежание случаев обжалования своих действий в контролирующих и судебных органах, постановление о производстве обыска помещений предприятий, организаций и учреждений, в том числе и принадлежащего субъектам хозяйственной деятельности автотранспорта, выносит соответствующий суд по представлению следователя.

По-нашему мнению, данный подход является неправильным и связан прежде всего с проблемами лежащими за плоскостью расследования преступлений, и граничащий с отсутствием единого толкования среди контролирующих органов разграничений нарушений уголовно-процессуального законодательства и нормальной деятельности следователя по расследованию преступлений при производстве обыска. Поэтому мы считаем, что применительно к обыску помещений субъектов хозяйственной деятельности – предприятий, учреждений, организаций обыск в неотложных случаях должен проводиться в случаях, если:

1) фактические основания к производству указанных следственных действий появятся в ходе производства допроса либо обыска и выемки в другом месте;

2) возникла реальная угроза уничтожения или сокрытия искомых объектов в короткий промежуток времени, а именно в течение суток;

3) факт проведения обыска без санкционирования прокурором, но с последующим его уведомлением может быть аргументирован следователем в соответствующем постановлении о производстве обыска, и обоснованность его подтверждена материалами уголовного дела;

Следует отметить, что возможность проведения обыска в неотложном случае, заставляет преступников выискивать новые способы противодействия расследованию преступления. Так, действующее хозяйственное законодательство фактически позволяет регистрировать и располагать субъекты хозяйствования в любом помещении, в том числе и жилом. Неоднократны случаи когда субъект хозяйствования располагается в квартире либо в частном доме в котором проживают люди по договору аренды помещения. Данное обстоятельство позволяет преступникам, прежде всего избегать несанкционированных обысков, проводимых в неотложных случаях, так как основания проведения обыска жилища или иного владения лица, в неотложном случае определены в уголовно-процессуальном законодательстве, и по сути не позволяют проводить обыск в случае наличия реальной угрозы уничтожения доказательств.

На основании изложенного можно сделать вывод о том, что в следственной практике по раскрытию и расследованию преступлений в сфере хозяйственной деятельности достаточно часто возникает необходимость проведения обыска помещений, предприятий, организаций в неотложном случае, а именно без санкционирования постановления следователя прокурором. Данные случаи прямо оговорены действующим уголовно-процессуальным законодательством, и по этому оснований не использовать предоставленные возможности нет. Важно понимать, что на настоящий момент ни Генеральная прокуратура Украины, ни Министерство внутренних дел Украины, ни иные правоохранительные органы не дают никаких руководящих разъяснений по вопросам того, в каких случаях прове-

дение обыска является неотложным, и может проводиться с последующим уведомлением прокурора, и поэтому вопрос о законности и обоснованности проведения обыска в каждом конкретном случае может разрешаться по-разному.

В нашем исследовании мы попытались дать краткую характеристику проблемам производства обысков в неотложных случаях при расследовании преступлений в сфере хозяйственной деятельности и предложить свое их решение, при этом не претендуя на беспорность и непогрешимость наших суждений.

Використана література:

1. Мотлях О. Проведення обшуків та виїмок при розслідуванні злочинів, пов'язаних зі сферою комп'ютерних технологій // Прокуратура, людина, держава. – № 1. – 2005. – С. 61.

С.В. Головкін
старший викладач кафедри криміналістики
(Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка)

ПРЕДМЕТ ШАХРАЙСТВА ВІДНОСНО ОСОБИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

З криміналістичної точки зору відомості про особливості предмету шахрайства мають принципове значення для розслідування. Значною мірою специфіка предмету шахрайства детермінує дії злочинців із підготовки, вчинення, приховання злочину, що у свою чергу, впливає на механізм утворення слідів – джерел доказів.

У чинному законодавстві предметом шахрайства вважається чуже майно, причому ця характеристика трактується однозначно – як чужа річ чи сукупність речей, а також майнове благо у вигляді чужої речі. Дана кримінально-правова категорія не охоплює поняття "право на чуже майно". Таким чином предметом

шахрайства може бути виключно річ, яка є об'єктом права власності. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 12 від 25.12.1992 р. "Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності" вказує, що об'єктом посягань, передбачених главою V КК України 1960 року, є приватна власність громадян, а предметом – майно, належне громадянам: жилі будинки, квартири, предмети домашнього господарства, продуктивна і робоча худоба, насадження на земельній ділянці, засоби виробництва, вироблена продукція, транспортні засоби, грошові кошти, акції, інші цінні папери, а також інше майно споживчого і виробничого призначення. Також предметом шахрайства, йдеться в постанові, є не тільки майно, а і право на нього (надання права вимагати виконання зобов'язань, документи, які надають права на отримання майна, тощо)¹.

Питання стосовно предмету шахрайського набуття права на майно є дискусійним. Поширеною є позиція, згідно якої, предметом шахрайства є право на майно. Так, предметом шахрайства, окрім майна, є право на чуже майно як юридична категорія. Воно може фіксуватися документально: у заповіті, страховому полісі, довіреності, цінних паперах². Аналогічна точка зору у Б.В. Волженкіна³. Л.Д. Гаухман, навпаки, вважає, що такого різновиду шахрайства немає⁴. Існує і інша позиція, згідно якої предметом шахрайства у вигляді набуття права на майно є саме це майно⁵.

Аналізуючи вищевведені погляди, зазначимо, що відповідно із вченням про об'єкт злочину, предмет злочинного посягання розглядається як матеріальний предмет, річ. Тому право на

¹ Постанова Пленуму Верховного Суду України № 12 від 25 грудня 1992 року "Про судову практику в справах про корисливі злочини проти приватної власності" // Бюлетень законодавства та юридичної практики України. – К., 1995. – № 1.

² Коментарий к Уголовному Кодексу Российской Федерации // Под общ. ред. Ю.И. Скуратова, В.М. Лебедева. – М.: Инфра-М – Норма, 1996. – С. 128.

³ Волженкин Б.В. Мошенничество. – СПб, 1998. – С. 20.

⁴ Гаухман Л.Д., Максимов С.В. Ответственность за преступления против собственности. – М.: ЮрИнфоР, 1997. – С. 65.

⁵ Борзенков Н.Г. Ответственность за мошенничество (вопросы квалификации). – М.: Юридическая литература, 1971. – С. 19.

майно як нематеріальна юридична категорія не може виступати предметом шахрайського набуття права на майно. У цьому контексті продуктивним вважаємо підхід, згідно якого предметом шахрайства, у вигляді набуття права на майно, є те конкретне майно, право на яке отримує винний внаслідок вчинення злочину.

Узагальнення емпіричних даних отриманих нами при вивченні кримінальних справ дає підстави для таких висновків: грошові цінності слугували предметом шахрайства проти особи у 187 випадках (74,8%), вироби з дорогоцінних металів та каміння – у 23 (9,2%), цінні папери – 10 (4%), нерухомість (квартири, земельні ділянки) – 5 (2%), предмети одягу – 4 (1,6%), інше майно – у 21 (8,4%) випадку. Подібні результати стали свідченням закономірного зв'язку між предметом шахрайства та іншими елементами криміналістичної характеристики злочину (обстановкою, місцем, часом, особливостями осіб потерпілого та злочинця, природи їх стосунків, способу підготовки, вчинення, приховання злочину). Відповідно, шахрайство як напрямок злочинної діяльності можна класифікувати залежно від природи предмета посягання: шахрайство з грошовими та матеріальними цінностями, цінними паперами, нерухомістю, іншим майном.

Злочинці надають перевагу грошовим цінностям. Гроші, як предмет шахрайства, відносяться як всезагальний еквівалент вартості будь-якого товару¹. Вони представляють собою українські та іноземні грошові знаки (ст. 192 ЦК України), які знаходяться на момент вчинення злочину у фінансовому обігу. Правова природа готівкових грошей не викликає сумніву – вони є речовим об'єктом цивільних прав. До того ж, готівкові гроші є привабливим інструментарієм для злочинців та предметом шахрайства. Перевага грошової маси перед іншим майновим еквівалентом очевидна: вони мобільні, легко трансформуються у інші матеріальні чи нематеріальні еквіваленти. Враховуючи

¹ Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар: У 2 ч. / За заг. ред. Я.М. Шевченко. – К.: Концерн "Видавничий дім "Ін Юрс", 2004. – Ч. 1. – С. 264.

цю обставину держава мінімізує сфери обертання готівки, надаючи перевагу безготівковій формі розрахунків між суб'єктами господарювання. Саме тому предметом шахрайств гроші частіше виступають у стосунках фізичних осіб між собою. Судово-слідча практика в Україні останніми роками зафіксувала тенденцію залучення фінансовими групами, довірчими товариствами, кредитними спілками, страховими компаніями готівки від фізичних осіб шляхом обману або зловживання довірою. Так, кредитна спілка "Д" протягом 2003 – 2004 років шляхом рекламування вигідних умов вкладання громадянами заощаджень, спокусила багатьох звернутися до власних послуг. Грошові внески вносилися через інспекторів спілки та оформлювалися як договір позики, згідно до якого спілка була зобов'язана через певний термін повернути кошти та дивіденди. Всього було оформлено договорів з громадянами на суму понад 320 тис. грн. Гроші, що надходили від громадян не оприбутковувалися і в банк не надходили, а осідали у кишенях керівників спілки.¹ Не менш гучною є справа стосовно діяльності сумнозвісної фінансової групи "Еліта – Центр". Подільським РУ ГУМВС України в м. Києві порушено кримінальну справу відносно громадян В. та Ш. про шахрайство, вчинене за попередньою змовою групою осіб, в особливо великих розмірах (ч. 4 ст. 190 КК України). Встановлено, що у період з вересня 2004 року до січня 2006 року громадянин Російської Федерації В. та Ш., перереєструвавши на себе ряд фірм, а саме: ЗАТ "Будівельно-інжинірингова компанія Б.І.К.", ТОВ "Науково-дослідний центр Прогрес", ТОВ "Марс-1", ТОВ "АБФ", ТОВ "Будівельно-фінансова група "Еліта-Центр", ТОВ "Компанія "Еліта – Будівніст", ТОВ "БМУ "Хімбуд", та призначивши себе їх керівниками, організували збирання грошових коштів від громадян під приводом інвестування будівництва житлових будинків. Отримані від громадян грошові кошти для будівництва не використовувались, а привласнювались В., Ш. Досудовим слідством

¹ Довідка ДТГ УМВС України у Херсонській області за 2005 рік.

встановлено, що таким чином було ошукано понад 312 громадян на суму більше ніж 58 384 000 грн.¹

Природу безготівкових грошей фахівці визначають по-різному. Деякі вважають, що це форма існування грошей, які не втрачають притаманних їм властивостей.² Супротивники цієї позиції вбачають у безготівкових грошах наявність права вимоги зобов'язально – правового, а не речового характеру. Але закон тлумачить шахрайство не лише як форму розкрадання чужого майна, а і набуття прав на нього шляхом обману чи зловживання довірою. Дійсно, по своїй суті безготівкові гроші є записами грошових сум на рахунках банку.³ Тому злочинець, навіть не знімаючи безготівкові гроші з рахунку, має можливість розпорядитися ними. Згідно вимог Інструкції НБУ № 527 від 18 грудня 1998 року безготівкові гроші фізичних осіб можуть зберігатися на поточних та депозитних рахунках.⁴ Як документальні чи електронні записи на рахунках в банках безготівкові гроші все частіше останнім часом стають предметом шахрайств та накопичення злочинних прибутків.

За своєю матеріальною природою гроші є речами, наділеними родовими ознаками, а суспільні відносини власності, які існують з приводу грошей, носять такий характер, що і з приводу будь-якого іншого майна.

Таким чином, гроші як предмет шахрайства можна класифікувати за наступними критеріями:

- за сферою обігу (готівкові та безготівкові);
- за країною-емітентом (грошова одиниця України та грошові одиниці інших країн).

¹ Матеріали надані редакцією сайту "Кримінальні хроніки Києва" // www.crime.kiev.ua

² Ефимова Л. Правові аспекти безналичних денег // Закон. – 1997. – № 1. – С. 97 – 103.

³ Волобуєв А.Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва. – Х.: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. – С. 47.

⁴ Постанова Правління НБУ від 18.12.1998 р. № 527 "Інструкція про відкриття банками рахунків у національній чи іноземній валюті" // Офіційний вісник України. – 1999. – № 1. – Ст. 23.

Останніми роками все частіше предметом шахрайства стають цінні папери. Згідно ст.194 ЦК України під ними розуміється документ встановленої форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право, а також можливість передачі прав, що впливають з нього, іншим особам. А до особи, яка набула право власності на цінний папір переходять у сукупності усі права, які ними посвідчуються. Законом України "Про цінні папери та фондовий ринок" встановлені такі види цінних паперів: акція, облігації внутрішніх та зовнішніх державних позик, облігації місцевих позик, облігації підприємств, казначейські зобов'язання, ощадні сертифікати, інвестиційні сертифікати, сертифікати фондів операцій з нерухомістю, векселі, приватизаційні папери, заставні, іпотечні цінні папери¹. При цьому цінний папір як предмет шахрайства повинен бути еквівалентний певному майну².

Документи, які передбачають надання їх власникам певних послуг, у свою чергу, мають певну вартість, можуть бути предметом шахрайства. Прикладом таких документів можуть бути проїзні квитки на транспорті: вони мають певну вартість, виконують роль грошового еквіваленту, засвідчують оплату послуги. Відповідно до ст. 179 ЦК України такі документи-еквіваленти грошей, паралельно виступають еквівалентами речей через можливість виникнення щодо них цивільних прав та обов'язків.

Таким чином, класифікація цінних паперів, на думку дисертанта, виглядає наступним чином:

- цінні папери як предмет посягання;
- цінні папери як засіб злочинної діяльності (використання цінних паперів або їх сурогатів для викрадення грошових коштів чи іншого майна).

У сучасному сьогоденні значна частина об'єктів нерухомості у містах та інших населених пунктах країни знаходиться у при-

¹ Закон України "Про цінні папери і фондову біржу" від 23 лютого 2006 року № 3480 - IV // Відомості Верховної Ради України. - 2006. - № 31. - Ст. 268.

² Ворошилін Е. Предмет преступления при мошенничестве // Социалистическая законность. - 1976. - № 9. - С. 58 - 62.

ватній власності. Цьому сприяла приватизація нерухомого майна держави. Отримавши такі об'єкти у власність, громадяни можуть здійснювати з ними значну кількість операцій - продати, обміняти, дарувати, закласти тощо. Почав активно розвиватися ринок нерухомості. Паралельно з цим правоохоронні органи зіткнулися з фактами втручання в цю сферу життя кримінальних елементів.

Питання про нерухомість як предмет розкрадання досі викликало дискусії. Те, що воно, як і рухоме, може виступати предметом злочину, не викликає нарікань та є загально-визнаним у науковій доктрині. Окремі автори вважають, що нерухоме майно є таким предметом, як і рухоме¹. Інші, що воно виступає таким, але за умов, що способи його розкрадання повинні бути сполучені з привласненням, розтратою, насиллям чи обманом². Існує третя позиція, згідно якої нерухоме майно не може бути предметом розкрадання взагалі, а лише предметом шахрайського набуття права на чуже майно³. Остання позиція видається більш слушною та переконливою, оскільки важливою ознакою нерухомості є публічний характер володіння нею, приховати який важче, ніж відносно рухомої речі. Виникнення та припинення прав власності на нерухомість контролюється у встановленому з боку держави порядку та під постійним контролем⁴. Державна реєстрація нерухомості (ст. 182 ЦК України) є доказом існування зареєстрованого права. Тобто, шахрайське набуття нерухомості можливе в результаті звернення чужого майна на користь злочинця шляхом оформлення права на неї. Зазначимо, що злочинці приділяють прискіпливу увагу місцезнаходженню квартири, її стану, цінності, наявності

¹ Уголовное право. Особенная часть: Учебник для вузов / Отв. ред. И.Я. Козаченко, З.А. Незнамова, Г.П. Новоселов. - М.: Норма, 2001. - С. 194 - 195.

² Гаухман Л.Д., Максимов С.В. Ответственность за преступления против собственности. - М.: ЮрИнфоР, 1997. - С. 27.

³ Клепицкий И.А. Недвижимость как предмет хищения и вымогательства // Государство и право. - 2000. - № 12. - С. 11 - 19.

⁴ Так, ст.ст. 182, 657 ЦК України передбачають письмову форму угод з нерухомістю.

та характеристикі сусідів, активності діяльності будинкового комітету.

Предмет злочину відрізняється від знарядь та засобів вчинення злочину. Предмет завжди залишається "пасивним" елементом, – за допомогою його не може бути скошений злочин. Знаряддя та засоби в усіх випадках є "активними" складовими, за допомогою яких вчиняється злочин¹. Коли предметом посягання виступає об'єкт нерухомості, вчинення злочину неможливе без використання певного арсеналу засобів – документів. Так, з метою заволодіння квартирою потерпілої Т., шахраї підрили судові рішення Тульчинського районного суду Вінницької області про виселення з квартири Т. У рішенні зазначалося, що відбулося засідання суду, на якому було на користь позивача ЖЕУ Тульчинського району прийняте рішення стягнути з Т. заборгованість за квартплату у розмірі 7,5 тис. гривень, а у випадку відмови сплати боргу – виселити Т. з квартири².

Таким чином, предметом шахрайського викрадення, як і шахрайського набуття права на майно є майно. Право на майно не можна ототожнювати з майном, оскільки згідно вчення про об'єкт злочину предмет злочинного посягання розглядається як предмет матеріального світу, як річ. А право на майно – категорія нематеріальна.

Майно, як предмет шахрайства, що має матеріальну, фізичну природу, наділене властивістю економічної вартості та для винного є чужим. Для можливості визнання цінності предметом злочину необхідно довести, що саме шляхом впливу на цінність або з приводу неї вчиняється злочин. Матеріальні цінності, гроші, цінні папери можуть мобільно трансформуватися одні в одну, але відрізняються у криміналістичному аспекті. І ці особливості полягають у особливостях їх руху, зберігання, використання, правового регулювання. Отримані автором результати свідчать про те,

¹ Салімонов І.М. Кримінальна відповідальність за обман покупців та замовників: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / ЗОІ МВС України. – З., 2004. – С. 92.

² Кримінальна справа №1-9086/05 // Архів Тульчинського районного суду Вінницької області 2005 р.

що криміналістична характеристика предмету шахрайств в умовах стрімкого розвитку ринку нерухомості повинна включати детальне описання такого предмету посягання. Адже цей предмет має криміналістично значимі ознаки, які, у свою чергу, характеризують суб'єкта посягання, закономірності його фізичної та психічної діяльності, обстановку, спосіб та знаряддя вчинення шахрайства, коло причетних осіб, організацію державного контролю за ринком нерухомості.

Використана література:

1. Вошженкин Б.В. Мошенничество. – СПб, 1998. – С. 20.
2. Гаухман Л.Д., Максимов С.В. Ответственность за преступления против собственности. – М.: ЮрИнфоР, 1997. – С. 65.
3. Борзенков Н.Г. Ответственность за мошенничество (вопросы квалификации). – М.: Юридическая литература, 1971. – С. 19.
4. Ефимова Л. Правовые аспекты безналичных денег // Закон. – 1997. – № 1. – С. 97 – 103.
5. Волобуев А.Ф. Проблемы методики расследования разкрадань майна в сфере підприємництва. – Х.: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. – С. 47.
6. Ворошилин Е. Предмет преступления при мошенничестве // Социалистическая законность. – 1976. – № 9. – С. 58 – 62.
7. Гаухман Л.Д., Максимов С.В. Ответственность за преступления против собственности. – М.: ЮрИнфоР, 1997. – С. 27.

А.І. Анапольская
ад'юнкт кафедри криміналістики
(Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка)

КЛАСИФІКАЦІЯ СПОСОБІВ ВЧИНЕННЯ ТА ПРИХОВУВАННЯ РОЗКРАДАНЬ ГРОШОВИХ КОШТІВ, СКОЄНИХ У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕКТРОННИХ РОЗРАХУНКІВ

На сьогодні надзвичайно актуальною для України є боротьба з розкраданнями грошових коштів, вчиненими у сфері функціо-

нування електронних розрахунків. Поява цього нового для нашої країни виду злочину приваблює злочинців тим, що в них з'явилася можливість без фізичного проникнення у приміщення банку чи іншої установи або візуального контакту з жертвою заволодіти матеріальними коштами. Отже, для боротьби з цим негативним явищем виникає необхідність у розробленні відповідної методики розслідування, що, у свою чергу, базується на вивченні одного з ключових елементів криміналістичної характеристики злочину – способу його вчинення.

В аспекті розробки методики розслідування злочинів, пов'язаних з розкраданням грошових коштів у сфері використання електронних розрахунків, методично вірно, на нашу думку, розглядати спосіб здійснення злочину як невід'ємну частину наслідків, викликаних даним злочином, змін у матеріальній обстановці: характерні сліди, їх локалізація і взаємозв'язок. Саме такий підхід дозволить сформулювати чітке уявлення про причинно-наслідкові зв'язки між конкретними причинами вчинення злочину і їх наслідками.

Зазначені чинники дозволяють запропонувати власне визначення способу здійснення розкрадання грошових коштів у сфері функціонування електронних розрахунків і розуміти його, як систему умисних дій з підготовки, скоєння і приховування незаконного, безвідплатного, з корисливою метою заволодіння грошовими коштами, що знаходяться на електронних рахунках підприємств, установ, організацій і громадян, в процесі розрахунку ними за певні товари і послуги, охоплювана єдиним злочинним задумом, детермінована психофізіологічними якостями особи злочинців і використанням ними (ним) відповідних засобів, умов, місця і часу, а так само об'єктом можливих дій (бездіяльності) з боку потерпілого і інших осіб.

За своєю криміналістичною сутністю такого роду навмисні дії є злочином з чітко вираженими етапами розвитку злочинної діяльності, що згідно ст. 14 КК України поділяється на три стадії: підготовка до злочину, замах на злочин, завершення злочину. Водночас процес розкрадання проходить певні етапи: несанкціо-

новане проникнення (доступ) в комп'ютерну систему безготівкових розрахунків, навмисне змінення (модифікація і корегування) банківської інформації на машинних носіях, безпосереднє зняття грошей, їх привласнення.

На першому етапі злочинець обирає засоби проникнення в комп'ютерну систему, її базу даних, для чого знайомиться з системою захисту банківської інформації, тобто кодами, паролями, персональними індивідуальними номерами (ПІН)¹, вивчає особливості програмного забезпечення і телекомунікаційні засоби зв'язку, передбачені правилами експлуатації певної електронної системи безготівкових розрахунків.

Крім того, на етапі підготовки відбувається: пошук злочинцями на короткий час квартири або приміщення (зазвичай, таких приміщень декілька), що оформляється на підставі імені для розміщення комп'ютера, з якого буде вчинено напад на комп'ютерну систему і розкрадання грошових коштів; встановлення через співучасників – працівників банку, часу, коли виконуються електронні платежі (так званий буктайм), головного серійного номера місцевої АТС, мережевого паролю банку, а також паролю його сервера (головного комп'ютера внутрішньої мережі банку); вербування працівників банку, куди будуть переведені кошти, та ін.

Другий етап має своїм підґрунтям незаконне змінення даних у системі функціонування електронних розрахунків, що виражається у певному корегуванні даних (маніпуляції ними), яке може виконуватися на різних стадіях банківських операцій, або шляхом використання таких програм для ЕОМ, які не протоколюються комп'ютером, тобто не фіксуються в системі. На заключному етапі, як вже вказувалося вище, відбувається безпосереднє зняття грошей та їх привласнення.

Розглянувши, таким чином, етапи вчинення розкрадань грошових коштів, що функціонують у електронному середовищі,

¹ Див. Луценко О. А. Расследование хищений в сфере банковской деятельности по научно-практическому пособию – Ростов на Дону. Издательство Ростовского университета. 1998 – С 59 – 60

вважаємо за потрібне звернутись до класифікації найбільш розповсюджених способів їх вчинення.

У багатьох літературних джерелах виділяють класифікацію, що включає п'ять способів вчинення комп'ютерних злочинів¹. Подібна система також може бути застосована і до злочинів, що пама розглядаються, оскільки визначає способи доступу до певної комп'ютерної інформації (у нашому випадку, до інформації про електронні рахунки). Відтак, до них відносять: безпосереднє використання комп'ютера, який автономно зберігає і опрацьовує інформацію про електронні рахунки; таємне підключення комп'ютера злочинця до комп'ютерної системи банку або мережі радіозв'язку; виявлення нелопків у захисті банківських систем і мереж та несанкціонований доступ до них; прихована заміна або доповнення комп'ютерних програм в системі; незаконне використання універсальних програм аварійних ситуацій.

Група вчених на чолі з В.Я. Тацієм, В.Ю. Пановим та В.Ю. Шепільком виділяють три групи способів доступу до комп'ютерної інформації²: способи безпосереднього доступу (безпосередньо через необхідний комп'ютер); способи опосередкованого (визначеного) доступу; змішані способи (як шляхом безпосереднього, так і опосередкованого доступу). Із зазначеною класифікацією, загалом, можна погодитися, оскільки, як показала практика вивчення кримінальних справ зазначеної категорії та данні отримані у процесі анкетування практичних працівників, у 48% випадків розкрадання були вчинені безпосередньо через комп'ютери організацій, що координують процес функціонування електронних розрахунків, у 34% випадків використовувалися опосередковані способи

¹ Див. Біленчук П.Д., Романюк Б.В., Цимбатюк В.С. та ін. Комп'ютерна злочинність. Навчальний посібник. – К.: Атака, 2002; Збірник методичних рекомендацій з питань розкриття, розслідування та оперативної роботи ОВС // А.А. Осаученко – К.: ІСУ, 2001. – Г. 2; Посібник для слідовачеи расследование преступлений повышенной общественной опасности // Под ред. д-ра юрид. наук, проф. П.А. Сенинова и канд. юрид. наук А.И. Дворянкина. – М.: Лига права, 1998. та ін.

² Див. Пастушня книга слідчого / Ред. колеги Национального Академія Ім Я Мудрого В.Я. Таці, М.Г. Панов, В.Ю. Шепілько. – К.: Видавничий дім "Ін Юре", 2003. – С. 563 – 565.

доступу до інформації про електронні рахунки та у 18% випадків – змішані способи.

Не зважаючи на практичну значимість, що підтверджена результатами анкетування, наведені класифікації, на нашу думку, представляються надто вузькими та визначають лише окремі загальні способи вчинення розкрадань грошових коптів у сфері функціонування електронних розрахунків. Виходячи з викладеного, вважаємо за доцільне запропонувати свій варіант угруповання вище вказаних злочинних дій. Пропонується класифікація буде заснована на даних, одержаних в результаті вивчення 150 кримінальних справ вказаної категорії, а так само на проведеному анкетуванні слідчих і оперативних працівників ОВС, УБОЗ і УБЕЗ м. Луганська і Луганської області.

Все різноманіття способів розкрадань грошових коптів у сфері функціонування електронних розрахунків можна класифікувати за суб'єктом скоєння злочинних дій: 1. Розкрадання грошових коптів, що вчиняються співробітниками банку (залежно від посадового положення: керівник банку (4%), працівники, що займаються оформленням заявок на відкриття рахунку (19%), інші категорії працівників банків (5%)); 2. Розкрадання грошових коштів, що вчиняються сторонніми суб'єктами (учасники організованої злочинної групи (7%), фахівці у галузі комп'ютерної техніки (29%), колишні працівники банків (17%), інші особи (9%)); 3. Розкрадання грошових коптів, що вчиняються сторонніми суб'єктами за участю співробітників банків (9%); 4. Розкрадання, що вчиняються власниками електронного рахунку (1%).

Для кожної з названих груп суб'єктів характерні різні способи здійснення розкрадань, які змінюються залежно від середовища, в якому обертаються викрадені грошові кошти. До них, зокрема, слід віднести:

1. Розкрадання грошових коштів, що функціонують на базі комп'ютерних мереж – незаконне привласнення мережевих грошей (network money), при обігу яких грошова вартість зберігається

ся в пам'яті комп'ютерів на жорстких дисках. Вказану групу способів, у свою чергу, можна розділити на декілька підгруп:

- розкрадання грошових коштів, здійснювані в процесі оплати товарів і послуг в мережевих магазинах;

- інтернет-трейдинг – маніпуляція починає у витяганні прибутку за рахунок продажу цінних паперів, попит на які був сформований штучно;

- шахрайство з інвестиціями – комплекс шахрайських прийомів заснований на пропозиції неіснуючих проектів, таких як вкладення в "високо цінні" цінні папери банків, телекомунікаційних компаній та гарантіях повернення вкладеного капіталу і високими прибутками;

- введення інформації про оплату інтернет-послуг – масова розсилка електронних листів, в яких злочинець від імені адміністрації безкоштовної поштової служби порталу повідомляє користувачів про введення абонентської плати за використання поштових сервісів. При цьому гроші користувачі обов'язково повинні перерахувати за допомогою платіжної системи WebMoney на спеціальні рахунки, що нібито належать ресурсу;

- розкрадання грошових коштів з фінансових установ шляхом несанкціонованого проникнення в комп'ютерні системи – суть даного способу розкрадання ґрунтується перехопленні команд і організації переадресації електронних грошових коштів на рахунки злочинців.

2. Розкрадання грошових коштів, що функціонують на базі банківських карт – незаконне привласнення грошової маси, вираженої в електронній формі, що зберігається на банківських пластикових картах (смагт-картах – smart cards, stored-value cards, SVC) або електронних гаманцях (e-purses), що мають вбудований мікропроцесор із записаним на ньому в результаті передоплати грошовим еквівалентом. До вказаної групи слід віднести:

- фішинг (від англ. fishing (рибалка) – виманювання у довірливих або неуважних користувачів мережі персональних даних клієнтів онлайн-аукціонів, сервісів з переведення або обміну ва-

ноти, інтернет-магазинів шляхом емуляції мережевого ресурсу банку і подальшою пропозицією користувачу, що потратив на цю наживку, нагово ввести свої дані;

- шахрайства з використанням процедури chargeback (визначення транзакції) – процес, при якому продавці виплачують компенсацію законним клієнтам за фальшиві покупки від їх імені;

- фіктивні замовлення з чужих банківських карт з подальшою відмовою від них і поверненням коштів на власний рахунок;

- створення фіктивних інтернет-магазинів і незаконне використання з їх допомогою даних про рахунки користувачів пластикових карт (ПК);

- використання мережі Інтернет для електронної системи замовлень на різні товари – знаючи номер ПК своєї жертви, злочинець може вказати її в бланку замовлення і, одержавши замовлення за адресою тимчасового місця мешкання, зникнути.

Ефективне розслідування розкрадання грошових коштів у сфері функціонування електронних розрахунків передбачає вивчення не тільки способів вчинення, але і приховування цього злочину, яке являє собою цілісну структуру поведінки, систему взаємозалежних об'єктивних і суб'єктивних елементів, поведінкових актів, спрямованих на утаювання слідів злочину, особи злочинця. Приховуючи злочин, особа свідомо переслідуючи протиправні дії: уникнути відповідальності, дезорієнтувати слідчо-оперативні органи, приховати інші злочини. В. Ларичев пропонує розглядати приховування злочину як процес збереження в таємниці обставин, що викривають винних.¹

Необхідно зазначити, що у контексті нашої теми способи приховування незаконного розкрадання значною мірою детерміновані способами їх вчинення. Так, за умов безпосереднього доступу до комп'ютерної інформації про електронні розрахунки приховування слідів злочину зводиться до відтворення обстановки, що передусім вчиненню злочину, тобто знищенню записаних

¹ Див. Ларичев В.Д. Злоупотреблення в сфері банківського кредитування. Методика їх попередження – М. Учебно-консультационный центр "ЮриИнформ", 1997 - С 125

слідів (наприклад, слідів пальців рук на клавіатурі, кнопках дисководів та інших поверхнях, яких торкався злочинець; слідів взуття; мікрочастинок та ін.). За умов опосередкованого (віддаленого) доступу приховування полягає в самому способі вчинення злочину, що ускладнює виявлення розкрадання грошових коштів, вчинених у сфері використання електронних розрахунків. Це досягається шляхом застосування чужих паролів, ідентифікаційних засобів доступу та ін. У такому разі приховування слідів злочину не настільки актуальне, що пояснюється специфікою комп'ютерної інформації, а також тим, що "електронний знаменник" практично нічим себе не викриває. При цьому приховування носить більш об'ємний характер, тому що до вчинення злочину причетні значне коло осіб: працівники банку, у якому вчинюється злочин; працівники АТС; особи, які мають комп'ютери вдома, засоби зв'язку та джерела безперебійного живлення; оператори ЕОМ та ін. Слід зазначити, що про кінцеву мету протиправного діяння можуть знати далеко не всі причетні особи, тому що кожен із них знає лише своє безпосереднє завдання.

Особливе місце займають методи, які використовуються зловмисниками для приховування слідів злочину. Ці дії напевно можна кваліфікувати за статтями Кримінального кодексу, проте вони направлені на те, щоб зловмисник зміг скористатися плодами своєї неблагородної праці. До них, на нашу думку, слід віднести: дроблення грошових сум – зловмисник ділить одержані в результаті несанкціонованих маніпуляцій з банківською інформацією грошові суми на нерівні пайові частини із зарахуванням на кореспондентські рахунки сторонніх банків, в яких можна було б зняти перевчені суми готівкою; перекидання грошових коштів – зловмисник організовує переказ одержаних грошових сум по рахунках різних клієнтів банку, проганяє їх по ланцюжках рахунків і в результаті утрудняє можливість визначення істинного походження грошей.

Наведений перелік способів вчинення розкрадань грошових коштів, у сфері використання електронних розрахунків можна було б продовжити далі, але навіть розглянуті способи дають уяв-

лення про багатий "арсенал" методів і засобів, якими воно цілють комп'ютерні злочини.

Підсумовуючи викладене, необхідно відмітити, що більш детальне і систематизоване вивчення способів вчинення злочинів з використанням пластикових платіжних засобів допоможе розробити корисні рекомендації співробітникам правоохоронних органів для успішного попередження, розкриття і розслідування цього злочину.

Використана література:

1. Луценко О.А. Расследование хищений в сфере банковской деятельности: Научно-практическое пособие. – Ростов на Дону. Издательство Ростовского ун-та, 1998. – С. 59 – 60.
2. Бленчук П.Д., Романюк Б.В., Цимбалюк В.С. та ін. Комп'ютерна злочинність: Навчальний посібник. – К.: Атака, 2002; Збірник методичних рекомендацій з питань розкриття, розслідування та оперативної роботи ОВС // А.А. Осауленко – К.: ГСУ, 2001. – Т. 2; Пособие для следователей: расследование преступлений повышенной общественной опасности // Под ред. д-ра юрид. наук, проф. Н.А. Семенована и канд. юрид. наук А.И. Дворячкина. – М.: Лига разума, 1998. та ін.
3. Настільна книга слідчого / Ред. колегія Національної Академії ім. Я. Мудрого В.Я. Тацій, М.Г. Панов, В.Ю. Шепітько – К.: Видавничий дім "Ін Юре", 2003. – С. 563 – 565.
4. Ларичев В.Д. Злоупотребления в сфере банковского кредитования. Методика их предупреждения. – М.: Учебно-консультационный центр "ЮрИнфор", 1997. – С. 125.

Д.Г. Терехин

ад'юнкта кафедри криміналістики
(Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка)

ВЫЕМКА МАТЕРИАЛОВ КРЕДИТНОГО ДЕЛА В КРЕДИТНОМ СОЮЗЕ

Принятие Верховной Радой Украины 20 декабря 2001 года
Закона Украины "О кредитных союзах" [3] породило всплеск

научного интереса к реализации почужейий цанного нормативного документа. Актуальным вопросом является не только эконо-мико-правовая природа существования данных финансово-экономических институтов, особенность их правового статуса, механизма деятельности, статуса лиц, которые являются членами кредитных союзов, но и вопросы реализации по номочии сотрудниками ОВД, связанных с деятельностью указанных учреждений.

Наиболее распространенными видами деятельности кредитных союзов являются привлечение денежных средств на депозитные счета и предоставление кредитов гражданам (членам кредитных союзов). Кредитование физических лиц средствами кредитных союзов приобрело большую популярность, и его доля на рынке кредитования продолжает расти. Широко представлены кредитные союзы на рынке потребительского кредитования. В связи с этим, участились случаи мошеннического завладения средствами кредитных союзов, связанные с незаконным получением потребительского кредита, а так же случаи мошенничества, совершенного третьими лицами в отношении субъектов выполнения кредитных обязательств.

Одним из первоначальных следственных действия по уголовным делам по фактам мошенничества совершенного в сфере потребительского кредитования, является выемка материалов кредитного дела заемщика.

При мошенничестве, связанном с потребительскими кредитами, документы являются основным и наиболее важным источником сведений, которые могут быть использованы в расследовании и раскрытии данного вида преступлений [4, 79].

Анализ материалов уголовных дел позволяет вычеить три типичных способа разрешения следственной ситуации, связанной с необходимостью изъятия материалов кредитных дел в кредитных союзах.

1. Выемка оригиналов материалов кредитного дела может не проводиться, а при благоприятной следственной ситуации (совершение мошенничества без предоставления подложных документов, отсутствие противодействия расследованию со стороны

заинтересованных лиц, в том числе обвиняемого), в деле в качестве вещественных доказательств фигурируют копии материалов кредитного дела, направленные в органы дознания на стадии возбуждения уголовного дела.

При реализации материалов проверки заявления представителя организации, следовательно уже имеет возможность оценить содержание материалов кредитного дела.

Как показывает практика, признаки такого преступления, как мошенничества в сфере потребительского кредитования, связанные с незаконным получением кредита, выявляются искомпочительно службой безопасности кредитора, ввиду того, что органы внутренних дел не имеют возможности самостоятельно проводить работу по выявлению неплатежей по кредитным договорам и проверять достоверность данных, содержащихся в материалах кредитного дела, ложность которых указывает на наличие признаков мошенничества. Одновременно с дачей заявления в ОВД направляется и копии материалов кредитного дела, которые заверяются должностным лицом либо представителем кредитного союза.

Так, по одному из уголовных дел о мошенничестве в сфере потребительского кредитования, которое расследовалось в одном из районных отделов внутренних дел г. Луганска, следовательно осмотрел копии материалов кредитного дела и признал их вещественным доказательством. Затем указанные документы были предъявлены обвиняемому при допросе, при этом последний указал на записи в документе, как на сообщенные им при оформлении кредитного дела, а на свои подписи в материалах, как выпочтенные им.

2. Выемка материалов кредитного дела производится по мотивированному постановлению следователя.

В указанном случае проводится стандартная процедура изъятия документа, регламентированная Уголовно-процессуальным кодексом Украины. На основании своего доставочения следовательно проводит выемку документации у представителя кредитного союза, после чего составляет протокол выемки. Впоследствии

изъятие и осмотренные документы признаются вещественными доказательствами по делу.

3. Выемка материалов кредитного дела производится по постановлению суда, вынесенного на основании представления следователя, согласованного с прокурором.

Исходя из анализа сведений, содержащихся в материалах кредитного дела, можно сделать вывод, что, по сути, такая информация содержит сведения, содержащие банковскую тайну, однако ввиду правового статуса кредитного союза, назвать их таковыми нельзя. Исходя из положений ст. 60 Закона Украины "О банках и банковской деятельности" [2], закрепляющей институт банковской тайны и порядок доступа к информации, которая ее содержит, следует, что банковскую тайну могут содержать сведения только лишь о клиентах банка. Однако правовая природа банковской тайны окончательно в научной литературе не определена [5, 71]. Согласно же ст. 32 Конституции Украины каждый гражданин имеет право на неприкосновенность частной жизни и это право охраняется судом [1, 131]. Ввиду специфики информации, содержащейся в материалах кредитного дела нам видится, при необходимости выемки указанной документации обращаться за соответствующим постановлением в суд.

В законодательстве России, где в правовой науке более глубоко рассмотрены вопросы банковской тайны, в Законе "О банках и банковской деятельности" указано, что обладателем банковской тайны является и кредитная организация, а к кредитным организациям относятся не только банки но и не банковские кредитные организации [6, 36].

Исходя из изложенного, считаем необходимым в ходе досудебного следствия по делам, в процессе расследования которых возникает необходимость в производстве выемки материалов кредитного дела в кредитном союзе, следовать следующим рекомендациям:

1. Направление копий материалов кредитного дела заемщика в органы внутренних дел сотрудниками кредитного союза

является недопустимым и нарушает нормы законодательства Украины, охраняющие частную жизнь граждан, ввиду чего использование их в качестве доказательства является противозаконным.

2. Выемка материалов кредитного дела заемщика должна проводиться как можно скорее после принятия решения о возбуждении уголовного дела. Это положение обусловлено, во-первых, необходимостью озанкомления следователя с информацией, содержащейся в указанных материалах на первоначальном этапе расследования, во-вторых, с тем, что место хранения кредитного дела может находиться в значительной отдаленности от места производства досудебного следствия, например в центральном офисе кредитного союза. В указанном случае, может потребоваться направление отдельного поручения с целью производства указанного следственного действия, что влечет потребу времени и увеличение сроков расследования.

3. Выемка материалов кредитного дела заемщика в кредитном союзе производится исключительно по решению суда.

Использованная литература:

1. Конституция Украины // Ведомости Верховной Рады Украины. - 1996. - № 30. - Ст. 141.
2. О банках и банковской деятельности: Закон Украины от 07.12.2000 г. // Ведомости Верховной Рады Украины. - 2001. - № 5 - 6. - Ст. 30.
3. О кредитных союзах: Закон Украины от 20.12.2001 г. // Ведомости Верховной Рады Украины. - 2002. - № 15. - Ст. 101.
4. Босых А.И. Использование документов при расследовании мошенничества, связанного с незаконным получением потребительского кредита // Вестник криминалистики. - 2007. - Вып. 2 (22).
5. Гловюк І. Дозвіл суду на здійснення процесуальних дій, пов'язаних з інформацією, яка містить банківську таємницю // Юридична Україна. - 2006. - № 10.
6. Соколова О. Доступ к банковской тайне // Законность. - 2004. - № 8.

І.М. Горбаньов
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри криміналістики
(Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка)

ПОБУДОВА АЛГОРИТМУ РОЗСЛІДУВАННЯ ПОРУШЕННЯ АВТОРСЬКОГО ПРАВА ЩОДО НЕЗАКОННОГО ВІДТВОРЕННЯ ТА РОЗПОВСЮДЖЕННЯ КОМП'ЮТЕРНИХ ПРОГРАМ

У будь-якій сфері людської діяльності надається перевага отриманню позитивного результату з якнайменшими витратами сил і засобів. Прагнення до економії часу та людських ресурсів поставило перед науковцями та практиками завдання з оптимізації процесу розслідування злочинів. Проміжним розв'язанням стало виділення типових слідчих ситуацій, що у свою чергу дозволило алгоритмізувати процес розслідування окремих видів злочинів.

Історія алгоритмізації починається з часів С.О. Голунського, Б.М. Шавера та І.М. Якімова, які стояли біля витоків методики розслідування окремих видів злочинів, і відзначали, що без постійного узагальнення та наукового аналізу практики розслідування окремих видів злочинів не може бути науково організованого слідства¹ (мова йде про цілеспрямованість², економічність³ процесу розслідування).

¹ Голунский С.А., Шавер Б.М. Криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений. - М., 1939. - С. 4; Якимов И.И. Криминалистика. Руководство по уголовной технике и тактике. - Новое изд., перепеч. с изд. 1925 г. - М. ЛексЭЛ, 2003. - 496 с.

² Авраменко И.Л. Организационно-тактические основы расследования преступлений и тенденции их развития. Автореф. дис. канд. юрид. наук. - М., 1991. - С. 13-15.

³ Економічність процесу розслідування обумовлюється необхідністю економії бюджетних ресурсів. Адже органи, що здійснюють виявлення, розкриття, розслідування та попередження злочинів, фінансуються з Державного бюджету України.

Для практичної реалізації такого принципу пропонується розробити і впровадити програмно-цільовий метод розслідування конкретних видів злочинів, який знаходить своє віддзеркалення в розробці спеціалізованих програм розслідування¹, що розкривають алгоритми розслідування окремих видів злочинів або проведення конкретних слідчих дій. Це стало можливим завдяки досягненням кібернетики і криміналістики (типизація слідчих ситуацій і версій, класифікація злочинів і інше)².

Слід зазначити, що дана давня ідея лише порівняно недавно набула поширення і знайшла своє віддзеркалення в роботах таких учених-криміналістів, як В.П. Антіпов, Р.С. Бєжкін, М.Б. Вандер, В.К. Гавло, В.Г. Гончаренко, Г.А. Густов, Є.П. Іщенко, В.О. Колюбаєва, Н.А. Марочкин, М.С. Полевой, М.О. Селиванов, П.А. Соє-Серко, Д.А. Турчин, О.О. Ейсман і інших. Результатом такого вивчення можна вважати розробку типових алгоритмів і програм розслідування окремих видів злочинів і проведення окремих слідчих дій.

Аналіз робіт, присвячених даній проблемі, показує, що розробляється відносно новий метод в криміналістичній науці – програмно-цільовий метод розслідування (програмування, алгоритмізації), направлений на оптимізацію процесу розслідування, зміст якого полягає у чіткій послідовності дій слідчого, згідно зазначень складених типових криміналістичних програм³.

¹ Густов Г.А. Программно-целевой метод организации раскрытия убийств. Конспект лекции. - Л., 1985; Кузьмин С.В. Программно-целевой метод организации расследования краж // Проблемы предварительного следствия и дознания. - М., 1994.

² Гончаренко В.И. Предпосылки и практика программирования расследования // Проблемы совершенствования расследования и профилактики преступлений на современном этапе. - Уфа, 1990. - С. 120-121; Соє-Серко Л.А. Программирование расследования // Соц. законность. - 1980. - № 1. - С. 50; Яблочков Н.П. Методика расследования и правовая кибернетика (общие понятия) // Вестник МГУ. Право, 1976. - № 5. - С. 29; Густов Г.А. Моделирование - эффективный способ практики и криминалистики // Актуальные проблемы советской криминалистики. - М., 1980. - С. 68-80.

³ Густов Г.А. Программно-целевой метод организации раскрытия убийств. Конспект лекции. - Л., 1985. - С. 6-7.

Безперечно, програмно-цільовий метод має важливу роль, бо дозволить значно підвищити ефективність розслідування раціоналізувавши його проведення, що знайде своє відзеркалення в економії сил і часу слідчого, а якість розслідування при цьому не погіршас¹.

Разом з цим серед учених не спостерігається єдності у визначенні як самого методу (програмно-цільовий метод, програмування, алгоритмізація), так і його складових (програма, алгоритм)².

Астапкіна О.М. і Марочкін М.О. справедливо вказують, що вказані терміни мають кібернетичну природу³. Зокрема в інформатиці, під алгоритмом розуміють – "систему точно визначених правил дії з зазначенням, як і в якій послідовності ці правила застосовувати до певних даних певної задачі, щоб одержати її розв'язок"⁴. Програма ж "є описом алгоритму на мові програмування"⁵.

¹ Ищенко Е.П. Создание следственных алгоритмов – перспективный путь развития криминалистики // Перспективы развития криминалистики – Свердловск, 1991. Соя-Серко Л.А. Программирование расследования // Соц. законность – 1980 – № 1, Сечивапов Н.А., Эисман А.А. Проблемы программирования расследования и совершенствования криминалистических методик // Вопросы борьбы с преступностью – М., 1988 – Вып. 46

² Густов І.А. Программно-целевой метод организации раскрытия убийств. Конспект лекции – Л., 1985 – С. 6 – 7, Зорин Г.А. Криминалистическая методология – Минск, 2000 – С. 145 – 146, Магусовский Г.А., Дудников А.А. Возможности разработки и применения в целях расследования типовых схем признаков хищений и программ для ЭВМ // Проблемы совершенствования расследования и профилактики преступлений на современном этапе – Уфа, 1990 – С. 129 – 130, Цветков С.И., Ищенко Е.П. Перспективы использования ЭВМ для алгоритмизации следственной деятельности // Проблемы совершенствования расследования и профилактики преступлений на современном этапе – Уфа, 1990 – С. 134

³ Астапкина О.М., Марочкин М.О. Квартирные кражи: проблемы оптимизации и алгоритмизации первоначального этапа расследования – М.: Издательство "ЮрИнформ", 2005 – С. 51

⁴ Энциклопедия кибернетики / В.М. Глушков – Гол. ред. УРЛ – К., 1973 – Т. 1 – С. 87 – 88

⁵ Энциклопедия кибернетики / В.М. Глушков – Гол. ред. УРЛ – К., 1973 – Т. 3 – С. 46

З цього виходить, що дані наукові розробки більш підходять під поняття "алгоритм", оскільки в криміналістичній літературі, розкриваючи дану проблему, автори представляють точну систему дій, зорієнтованих на типові слідчі ситуації того або іншого етапу розслідування залежно від виду злочинного діяння¹.

У зв'язку з цим нам представляється правильнішим термін "криміналістичний алгоритм", а назву методу оптимізації процесу розслідування традиційно називати алгоритмізацією, як визначив її І.О. Возгрін².

Таким чином, з криміналістичної точки зору під алгоритмом розуміють опис чіткої послідовності дій слідчого, виконання яких необхідне для вирішення завдань розслідування. У будь-якому завданні практичної діяльності слідчого є початкові дані, відбитовуючись від яких потрібно отримати результат. Інакше кажучи, алгоритм представляє систему чітко розроблених описів послідовності дій слідчого, спрямованих на рішення конкретних завдань розслідування, в результаті яких, з урахуванням початкових даних, можна отримати необхідний результат.

Істотним моментом впровадження алгоритмізації як методу оптимізації процесу розслідування в практичну діяльність є сама процедура розробки алгоритмів. Особлива значущість процесу створення алгоритмів полягає в тому, що це – поетапна розробка, на основі якої згодом здійснюватиметься розслідування злочину. При цьому помилка, допущена на якому-небудь етапі розробки алгоритму, приведе до створення хибного алгоритму, застосування якого приведе до вибору невірного напрямку в розслідуванні злочину або кількох злочинів.

Аналіз криміналістичної літератури показав, що існує кілька підходів до процесу розробки криміналістичних алгоритмів. Проглянемо етапи побудови алгоритму розслідування порушення

¹ Цветков С.И., Ищенко Е.П. Перспективы использования ЭВМ для алгоритмизации следственной деятельности // Проблемы совершенствования расследования и профилактики преступлений на современном этапе – Уфа, 1990 – С. 134

² Возгрин И.А. Криминалистическая методика расследования преступлений – Минск: Высшая школа, 1983 – С. 162

авторського права щодо незаконного відтворення та розповсюдження комп'ютерних програм.

Перший етап – аналіз інформації про порушення авторського права щодо незаконного відтворення та розповсюдження комп'ютерних програм. Тут необхідно відзначити, що тільки типові ознаки, характерні для всіх злочинів одного вигляду, сприятимуть виділенню типових слідчих ситуацій, що складаються на якому-небудь етапі процесу розслідування, і кожен алгоритм створюється з урахуванням типових слідчих ситуацій розслідування того або іншого виду злочинів.

Другий етап – виділення типових слідчих ситуацій, що виникають на різних етапах розслідування порушення авторського права щодо незаконного відтворення та розповсюдження комп'ютерних програм.

Типові слідчі ситуації виступають у якості основи для створення алгоритмів розслідування. Як наслідок їх використання з'являються типові алгоритми розслідування злочинів, які обумовлені типовими завданнями розслідування і містять в собі типовий комплекс методів і засобів їх рішення, перелік оптимальної послідовності слідчих дій і оперативно-розшукових заходів, необхідних слідчому для розкриття злочину.

Третій етап – визначення завдань розслідування незаконного відтворення та розповсюдження комп'ютерних програм, характерних для кожної типової слідчої ситуації. Завдання тут, як справедливо зазначають О.М. Асташкіна і М.О. Марочкин, можуть мати двоякий характер: процесуальний (відповідно до стадій процесу) і криміналістичний. Якщо процесуальні завдання носять загальний характер по відношенню до розслідування злочину, то криміналістичні завдання мають приватний характер, оскільки виникають і вирішуються в умовах типової слідчої ситуації¹.

Четвертий етап – визначення засобів вирішення типових завдань розслідування. До таких засобів відносять оптимально

¹ Асташкіна Е.Н., Марочкин Н.А. Квартирные кражи: проблемы оптимизации и алгоритмизации первоначального этапа расследования – М: Издательство "Юрлитинформ", 2005 – С. 51

об'єднані в блоки слідчі дії, оперативно-розшукові і інші заходи, проведення яких буде ефективним з точки зору раціоналізації процесу розслідування порушення авторського права щодо незаконного відтворення та розповсюдження комп'ютерних програм.

П'ятий етап – визначення методу побудови алгоритму.

Шостий етап – побудова алгоритму. Для створення алгоритму, необхідно ясно уявляти собі його внутрішню структуру.

На думку А.А. Ейсмана, елементами структури алгоритму повинні бути: 1) завдання або система кінцевих і проміжних завдань стосовно початкових даних; 2) засоби і методи рішення завдання; 3) оптимальна послідовність дій при вирішенні завдання; 4) допоміжна інформація, що сприяє вирішенню завдання¹. Ми вважаємо таке бачення структури алгоритму правильним.

Сьомий етап – експериментальна перевірка і оперативна корекція типових алгоритмів на практиці, порівняння очікуваного і отриманого результатів, відладка і адаптація алгоритму до існуючих умов.

Восьмий етап – впровадження створеного криміналістичного алгоритму в практику розслідування злочинів.

Розробка типового алгоритму розслідування порушення авторського права щодо незаконного відтворення та розповсюдження комп'ютерних програм – трудомістка робота. Проте зусилля на його розробку цілком виправдовуються, оскільки впровадження алгоритму в процес розслідування злочинів сприятиме оптимізації слідчої діяльності, підвищенню ефективності вирішення складних завдань, що виникають в різних слідчих ситуаціях розслідування

Побудувати алгоритм розслідування порушення авторського права щодо незаконного відтворення та розповсюдження комп'ютерних програм у рамках статті не можливо. Проте можливо вирішити проміжне завдання з визначення загального переліку оп-

¹ Эйсман А.А. Теоретические вопросы программирования расследования // Вопросы борьбы с преступностью – М, 1987 – Вып. 45 – С. 85

тима пної послідовності процесуальних дій для розкриття та розсідування вказаного злочину, а саме:

1) слідчі огляди (контрафактних примірників комп'ютерної програми, поліграфічної продукції; упаковки; устаткування, для відтворення і пакування вказаних примірників; транспортних засобів, для перевезення означених примірників; супроводжуючих документів на перевезення згадуваних примірників; й іншого);

- 2) отримання заяв про характер і розмір шкоди;
- 3) допити потерпілих;
- 4) допити свідків;
- 5) допити підозрюваних;
- 6) обшуки та виїмки;
- 7) призначення та проведення експертиз;
- 8) пред'явлення для впізнання;
- 9) відтворення обстановки і обставин події;
- 10) інші слідчі дії та заходи за необхідністю.

Урахування слідчим типового та індивідуального при розсідуванні конкретної справи робить цей процес більш ефективним¹, а також дозволить понизити кількість помилок в процесі розсідування. Однак слід зауважити, що не існує придатної на всі випадки практичної діяльності оптимальної послідовності проведення слідчих дій та інших заходів². І все ж користь від алгоритмів при розсідуванні злочинів велика - вони безпосередньо пов'язані зі слідчими ситуаціями, наповнюють методичку розсідування конкретним змістом і визначають оптимальні напрями розв'язання конкретних завдань³.

¹ Великанов С.В. Питання розв'язання складних слідчих ситуацій у методиці розсідування злочинів // Актуальні проблеми криміналістики. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Харьков - 2003) - С. 140 - 141; Лук'янчиков Б.Є., Лук'янчиков Є.Д. Типові слідчі ситуації і шляхи їх розв'язання в окремих позавидових методиках розсідування // Науковий вісник Дніпропетр юрид. інст. МВС України - 2001. - № 1 (4) - С. 262.

² Кузьмін С.В. Очерередність проведення слідствених дій і інших заходів у процесі предварительного следствия // Правоведение - 1995 - № 1 - С. 59 - 72.

³ Бирюков В.В. Алгоритмизация расследования. Задачи и проблемы // Вісник ЛАВС МВС імені 10-річчя незалежності України. Науково-практичний журнал Луганськ РВВ ЛАВС - 2004 - № 1 - С. 196.

Використана література:

1. Голунский С.А., Шавер Б.М. Криміналістика. Методика расследования отдельных видов преступлений. - М., 1939. - С. 4; Якимов И.Н. Криміналістика. Руководство по уголовной технике и тактике. - Новое изд., перепеч. с изд. 1925 г. - М.: ЛексЭст, 2003. - 496 с.

2. Авраменко И.Л. Организационно-тактические основы расследования преступлений и тенденции их развития: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. - М., 1991. - С. 13 - 15.

3. Густов Г.А. Программно-целевой метод организации раскрытия убийств: Конспект лекций. - Л., 1985; Кузьмін С.В. Программно-целевой метод организации расследования краж // Проблемы предварительного следствия и дознания. - М., 1994.

4. Ищенко Е.П. Создание следственных алгоритмов - перспективный путь развития криміналістики // Перспективы развития криміналістики. - Свердловск, 1991; Соя-Серко Л.А. Программирование расследования // Соц. законность. - 1980. - № 1; Селиванов Н.А., Эйсман А.А. Проблемы программирования расследования и совершенствования криміналістических методик // Вопросы борьбы с преступностью. - М., 1988. - Вып. 46.

5. Цветков С.И., Ищенко Е.П. Перспективы использования ЭВМ для алгоритмизации следственной деятельности // Проблемы совершенствования расследования и профилактики преступлений на современном этапе. - Уфа, 1990. - С. 134.

6. Возгрин И.А. Криміналістическая методика расследования преступлений. - Минск: Высшая школа, 1983. - С. 162.

7. Эйсман А.А. Теоретические вопросы программирования расследования // Вопросы борьбы с преступностью. - М., 1987. - Вып. 45. - С. 85.

8. Великанов С.В. Питання розв'язання складних слідчих ситуацій у методиці розсідування злочинів // Актуальные проблемы криміналістики. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Харьков - 2003). - С. 140 - 141; Лук'янчиков Б.Є., Лук'янчиков Є.Д. Типові слідчі ситуації і шляхи їх розв'язання в окремих позавидових методиках розсідування // Науковий вісник Дніпропетр юрид. інст. МВС України. - 2001. - № 1 (4). - С. 262.

Т.П. Бірюкова
кандидат юридичних наук, доцент,
начальник ад'юнктури
(Луганський державний університет
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка)

ЗМІСТ ОКРЕМИХ ЕЛЕМЕНТІВ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОМП'ЮТЕРНИХ ЗЛОЧИНІВ

Розвиток науково-технічного прогресу, що призвів за собою впровадження в повсякденне життя досягнень високих і, в першу чергу, інформаційних технологій, привів до виникнення нових видів злочинів, серед яких лідирує місце по ступеню суспільної небезпеки займає велика група протиправних діянь, що умовно об'єднується під загальною назвою – "комп'ютерні злочини".

В термінології сучасної науки зараз можна зустріти багато понять, що відносяться до поняття комп'ютерних злочинів. Ми часто зустрічаємо, наприклад, такі терміни, як "комп'ютерний тероризм", "кібертероризм", "кіберпогрози", "кібервторгнення" і т.д. В науковій літературі такі словосполучення вже міцно увійшли до правового лексикону. Безумовно, виходячи, з трактування цих споріднених понять, ми розуміємо, що вони виражають суспільну небезпеку цих діянь, оскільки терор (лат. *terro* – страх, жах) – 1. Найбільш гостра форма боротьби проти політичних і класових супротивників із застосуванням насильства аж до фізичного знищення. 2. Надмірна жорстокість у відношенні до кого-небудь¹. Тероризм – політика і практика лякання, терору². Говорячи про комп'ютерні злочини, ми маємо на увазі узагальнювальне поняття групи злочинів, передбачених ст. 361 – 363 КК України, в яких приводяться необхідні кваліфікуючі ознаки, з якими слід ідентифікувати здійснені певною особою злочинні дії.

¹ Современный толковый словарь русского языка / Гл. ред. С.А. Кузнецов. – СПб.: "Нориант", 2004. – С. 828.

² Там же.

Проте, заради справедливості, слід зазначити, що ні в одній з диспозицій вказаних статей КК України не міститься жоден з позначених раніше термінів в узагальнювальному вигляді як "комп'ютерний тероризм". Також не дає тлумачення жоден з офіційно існуючих тлумачних словників. Судити про небезпеку таких злочинів ми можемо по аналогії з існуючими термінами, раніше приведеними. Виходячи з сказаного, слід зробити висновок, що вживання узагальнювального терміну "комп'ютерний тероризм" в правовій площині звучить не зовсім коректно. Проте, враховуючи ступінь небезпеки, в основі якої лежить, безумовно, спосіб скоєння злочинів, а також наслідки від дій, пов'язаних з використанням комп'ютерів, напевно, все-таки такий термін має право на існування взагалі в загальножиттєвому сенсі, не дивлячись на те, що офіційно законного визнання він не одержав. Тому вважаємо за доцільне в подальшому вживання терміну "комп'ютерні злочини" стосовно розгляду питань з погляду криміналістики.

Звичайно, можна сказати, що комп'ютерні злочини – загроза, яка ще не зовсім актуальна для країн колишнього СРСР. З урахуванням темпів інформатизації в нашій країні, в тій мірі, в якій сьогодні ця проблема зачепила життєво важливі інтереси найбільш розвинених країн Європи, ми зіткнемося тільки завтра. Але вірно і те, що, чим сильніше стає залежність життя суспільства від комп'ютерних систем, а це дійсно так, оскільки комп'ютерні комунікації охоплюють все більш раніше недоступні території, тим небезпечніше уразливість нашої держави та інших країн від всіляких атак осіб, що володіють спеціальними знаннями в області інформаційних технологій і використовують їх для протиправних дій. Тому про безпеку треба думати сьогодні, завтра може бути пізно, бо будь-якому злочини краще запобігти, чим потім його розкривати і розслідувати.

Немає сумніву в тому, що на сьогодні в основі всіх діянь, пов'язаних з неправомірним доступом до комп'ютерів, лежить використання тим або іншим чином комп'ютерної інформації,

розміщеної в окремо взятій обчислювальній машині або мережі ЕОМ, здійснюваного для знищення, спотворення вказаної інформації або ознайомлення з нею з метою подальшого використання в різних цілях. Такі дії, пов'язані з експлуатацією даної ЕОМ або мережі виходять за рамки, передбачені звичайними умовами експлуатації машин, у зв'язку з чим виникає небезпека спричинення майнового збитку або настання яких-небудь інших суспільно небезпечних наслідків для власників такої інформації.

При цьому основними цілями вказаних видів дій є:

- дестабілізація суспільно-політичної обстановки за рахунок залякування населення або посягання на особисту безпеку державного або громадського діяча;

- ускладнення міжнародних відносин, як наслідок впливу на використовувані ними транспортні засоби, цілі зв'язку і банки даних;

- чинення тиску на органи влади, що вимушує їх ухвалити вигідні для зацікавленої сторони рішення і т.д.

Останнім часом у зв'язку з розвитком науково-технічного прогресу, терористичні групи також в якості, як засобу, так і способу скоєння злочинів використовують сучасні комп'ютери.

Збиток від терористичних дій в мережному середовищі пов'язаний:

- з людськими жертвами або матеріальними втратами, викликаними деструктивним використанням елементів мережної інфраструктури;

- з можливими втратами (зокрема загибеллю людей) від несанкціонованого використання інформації з високим рівнем таємності або мережної інфраструктури управління в життєво важливих (критичних) для держави сферах діяльності;

- з витратами на відновлення керованості мережі, викликаними діями по її руйнуванню або пошкодженню;

- з моральним збитком – як власника мережної інфраструктури, так і власного інформаційного ресурсу;

- з іншими можливими втратами від несанкціонованого використання інформації з високим рівнем таємності і т.д.

Несанкціонований доступ до інформації приводить, як правило, до небезпечних збоїв в роботі телекомунікаційних мереж, які загрожують об'єктам фізичної інфраструктури держав, нанесенні значного матеріального збитку. Про величину збитків таких проникнень на національно значущі сфери господарського комплексу можна судити, наприклад, за наслідками інцидентів в 2003 році, пов'язаних з перебоями в електропостачанні великих регіонів США і Канади або порушеннями в системі авіаперевезень в Англії. Втрати вимірювалися сотнями мільйонів доларів, а рівень соціальної напруженості впливав на політичну обстановку в країнах.

В цьому відношенні найбільш небезпечним є прояв активності міжнародних терористичних груп, направленої на підтримку ефективної діяльності міжнародних організацій, що діють в кризових регіонах миру відповідно до мандатів ООН, оскільки в наявності активні спроби витіснення цієї міжнародної організації з світового політичного процесу на тлі наростаючої тенденції переходу до переважного використання силових засобів для вирішення різних конфліктів.

Особи, що здійснюють несанкціоновані проникнення в комп'ютери переслідують різні цілі – від простого проникнення в систему і її вивчення ради ризику, гострого відчуття або інтересу, до входу в систему ради помсти, крадіжки інформації, виведення з ладу, шпигунства або розкрадання грошей, а також навмисного локалізованого пошкодження комп'ютерів або нанесення збитків значно великим інфраструктурам, наприклад, системам водопостачання або енергопостачання. Крім того, вони можуть вчинити політичну або економічну дестабілізацію, саботаж, розкрадання військових, цивільних і інших секретних активів і ресурсів в політичних цілях, а також координацію дій терористичних угруповань, зв'язок один з одним, планування, дослідження грошей, збір розвідувальної інформації, вербування і розповсюдження інформаційно-пропагандистських матеріалів. Такі дії, безумовно, повинні викликати загальну заклопотаність.

Сьогодні форми прояву терористичних актів достатньо різноманітні за своїм змістом і способами здійснення. Виникають нові, дотепер невідомі, види тероризму. Вони пов'язані з розвитком технологій і загальною комп'ютеризацією.

Тим паче, що інформаційні технології все глибше проникають в механізми масових соціальних комунікацій: освіта, виховання, навчання, впливаючи на формування особистості, спосіб життя, систему правових відносин і т.д.¹

Слід зазначити, що на сьогодні розроблено достатньо багато засобів захисту комп'ютерних мереж від несанкціонованого втручання – міжмережеві екрани, каналні шифратори, аналізатори конфігурації і т.д. Проте, всі вони можуть виявитися даремними у відсутність централізованого управління, оскільки здатні захистити тільки окремо взяті ділянку корпоративної мережі, а не всю інформацію в глобальній мережі.

Створення сьогодні надійного захисту мережі не, багато в чому вже не технічна проблема, а організаційна. В зв'язку з цим украй важливим моментом представляється розробка певного міжгалузевого управління, що регламентує вимоги до систем захисту шляхів передачі даних.

Основна мета, для досягнення якої повинне організуватися таке управління, полягає в забезпеченні злагодженої взаємодії всіх структур, що діють у області забезпечення комп'ютерної безпеки, об'єднаних загальними цілями. Це дозволить добитися максимальної стійкості інформаційних систем по відношенню до протиправних дій на всіх рівнях, починаючи з інформаційних служб окремо взятого підприємства і закінчуючи мережами глобального призначення.

Важливою проблемою є необхідність дозволу питання про контроль над інформацією, поширюваною в Інтернеті. Дана проблема носить комплексний, багатоплановий характер, оскільки інформаційна система – організаційно впорядкована сукуп-

¹ Голубєв В.О. Інформаційна безпека: проблеми боротьби з кіберзлочинами: Монографія. – Запоріжжя: ГУ "ЗІДМУ", 2003. – С. 83.

ність документів (масивів документів) та інформаційних технологій, у тому числі з використанням засобів обчислювальної техніки і зв'язку, що реалізують інформаційні процеси (збирання, обробка, накопичення, зберігання, пошук і розповсюдження інформації)¹.

З одного боку, очевидно, що прийняте в цивілізованих країнах як аксіома право людини на вільний доступ до інформації є одним з наріжних каменів фундаменту, на якому ґрунтується вільне суспільство.

З іншого боку ні для кого не є секретом, що права і свободи, надані таким суспільством без обмежень всім складовим його індивідуумам, в деяких випадках з успіхом використовуються терористами для реалізації їх варварських задумів, які здійснюють обмін інформації, координацію і пропаганду своїх дій, користуючись для цього можливостями мережі.

Необхідність припинення подібних дій висуває на порядок денний питання про закріплення на законодавчому рівні права спецслужб на здійснення моніторингу віртуального простору і вживання заходів до припинення діяльності в ньому структур терористичної спрямованості.

Боротьба з комп'ютерними злочинами не може бути долею окремо взятих держав, тому необхідно забезпечити взаємодію спецслужб, включаючи національні служби безпеки і спеціальні підрозділи по боротьбі з тероризмом на національному, регіональному і міжнародному рівнях, основою для якого може послужити відповідна міжнародна угода. До такого роду співпраці слід якомога активніше привертати крупні корпорації, що займаються розробкою засобів обчислювальної техніки і математичного забезпечення для нього.

Оскільки сучасні комп'ютерні злочини є істотною загрозою, необхідно закріпити на законодавчому рівні обов'язок і державних, і приватних структур по вживанню технічних заходів, що

¹ Закон "Про інформацію, інформатизацію і захист інформації" / Збірник законодавства України. – 1995. – № 8. – Ст. 609.

забезпечують захист комп'ютерних мереж, як одного з найуразливіших елементів сучасного технологічно залежного суспільства.

Використана література:

1. Современный толковый словарь русского языка / Гл. ред. С.А. Кузнецов. - СПб.: "Норинт", 2004. - С. 828.
2. Голубев В.О. Інформаційна безпека: проблеми боротьби з кіберзлочинами: Монографія. - Запоріжжя: ГУ "ЗІДМУ", 2003. - С. 83.
3. Закон "Про інформацію, інформатизацію і захист інформації" / Збірник законодавства України. - 1995. - № 8. - Ст. 609.

С.І. Марко

викладач кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

О.М. Зотько

курсант IV курсу факультету кримінальної міліції
(Львівський державний університет внутрішніх справ)

СУБ'ЕКТИВНА СТОРОНА ФАЛЬШИВОМОНЕТНИЦТВА

Гроші та цінні папери в будь-якій державі використовуються як один із найважливіших регуляторів економічних відносин. Посягання на такі відносини заподіює у економічній сфері велику суспільно небезпечну шкоду, оскільки у ринковій економіці вся сукупність господарських зв'язків реалізується через механізм системи вартісних відносин. Гроші у процесі товарообліку не тільки підтверджують суспільне значення витрат на виробництво товару, але і визначають відповідність цього товару суспільним потребам. Таким чином, гроші виступають не лише втіленням вартості при обміні, а й визначенням їх кількісного виміру у конкретному товарі. Гроші використовуються як еквівалент при обміні товарів тому, що вони: а) є за-

конним платіжним засобом, декларованим державою як гроші; б) кількістю обмежені в обігу, а право емісії належить тільки державі; в) можуть легально обмінюватися на різні товари [1, С. 254].

Деякі різновиди цього злочину мають транспонаційний характер. Кримінальне переслідування за фальшивомонетництво (зокрема, за дії з виготовлення або зміни грошових знаків; збут підроблених грошових знаків; дії, спрямовані на ввезення до країни або отримання чи придбання для себе підроблених грошових знаків; виготовлення, отримання або придбання знярядь чи інших предметів, призначених для виготовлення підроблених грошових знаків або для зміни грошових знаків) незалежно від національної належності підроблених грошових знаків та країни, в якій вчинено відповідний злочин, передбачене міжнародно-правовими договорами, участницею яких (як правонаступниця УРСР) є Україна. Тому особа, винна у виготовленні, придбанні з метою збуту та збуті підроблених грошей, у разі притягнення її до кримінальної відповідальності в Україні нестиме відповідальність за ст. 199 КК України незалежно від місця вчинення зазначених дій (вопи можуть бути вчинені й за межами України) та від того, чи є вона громадянином України і чи проживає постійно на її території [2, С. 461].

На нашу думку, не малозначним є дослідження суб'єктивної сторони фальшивомонетництва, що є психологічним змістом злочину. Вона, безумовно, пов'язана з іншими елементами складу злочину, що відображаються в психологічному ставленні суб'єкта, його свідомості й воли до суспільно небезпечного діяння.

У науковій літературі недостатньо уваги приділяється суб'єктивній стороні цього злочину, а, отже, й існує невизначеність при кваліфікації злочинного діяння. З цією метою вирішено визначити важливість суб'єктивної сторони фальшивомонетництва та її вплив на кваліфікацію злочину та вибір покарання.

Це питання досліджувалося відомими науковцями, зокрема, такими як Болотський Б.С., Нікуцін С.Р., Петрянин А.В., Полю-

марьов Н.С., Савченко А.В., Дудоров О.О. Але оскільки злочинність не стоїть на місці, а розвивається швидкими темпами, вважаємо, що наукові розробки вище вказаних авторів з цього питання є такими, що потребують більш детального аналізу та уточнення.

Встановлення суб'єктивної сторони – це завершальний етап процесу констатації складу злочину. Глибоке вивчення суб'єктивної сторони складу злочину полягає у правильному розумінні (тлумаченні) диспозиції кримінально-правової форми і в об'єктивному та всебічному аналізі умов та обставин злочинного діяння. Повне і всебічне встановлення ознак, що характеризують суб'єктивну сторону складу злочину, є необхідною умовою правильної кваліфікації злочину, визначає ступінь суспільної небезпеки діяння й особи, яка його вчинила, впливає на застосування покарання. А згідно ч. 4 ст. 6 Кримінально-виконавчого кодексу засоби виправлення і ресоціалізації засуджених застосовуються з урахуванням виду покарання, особистості засудженого, характеру, ступеня суспільної небезпеки і мотивів вчиненого злочину [3, С. 5]. Тобто, суд пізнає вину так, як він встановлює і пізнає інші факти та явища об'єктивної дійсності, що існують або відбуваються у зовнішньому світі поза свідомістю окремої людини чи свідомістю суддів [4, С. 160]. Отже, з вищевказаного можна зробити висновок, що суб'єктивна сторона істотно впливає на покарання, що призначається, а отже, і на виправлення особи.

Вина – обов'язкова ознака суб'єктивної сторони складу злочину, а, отже, й кримінальна відповідальність можлива лише за наявності вини. Але потрібно звернути увагу на недосконалість її законодавчого визначення стосовно формальних складів злочинів, яким і є злочин передбачений ст. 199 КК України.

Наслідки при вчиненні розглянутого злочину полягають у заподіянні шкоди об'єкту посягання – суспільним відносинам у сфері обігу грошей, обігу державних цінних паперів та білетів державної лотереї. Ці наслідки перебувають поза межами складу злочину. Але такі наслідки завжди існують. Про те, що вони на-

стати, свідчить винне вчинення суспільно небезпечного діяння, оскільки ці наслідки органічно й нероздільно пов'язані з діями особи. Тому форму вини злочину, передбаченого ст. 199 КК України, повинні визначати за ставленням суб'єкта до вчинення діяння передбаченого статтею закону про кримінальну відповідальність. М.І. Бажанов зазначає, що воляова ознака умислу повинна визначатися тут психічним ставленням суб'єкта до суспільно небезпечної дії чи бездіяльності. Вона виявляється не тільки в усвідомленні об'єктивної існуючої суспільної небезпечності діяння, а й у бажанні це діяння вчинити. Отже непрямий умисел тут виключається, оскільки свідоме допущення стосується виключно наслідків суспільно небезпечної дії чи бездіяльності, які у злочинах з формальним складом є за межами її об'єктивної сторони. Саме тому немає необхідності визначення психічного ставлення суб'єкта до наслідків у таких злочинах [4, С. 168].

При кваліфікації фальшивомонетництва необхідно також визначати ступінь вини, що є її кількісним проявом, і в той же момент завершальним елементом поняття вини. Ця категорія носить оціночний характер, визначає небезпечність особи винного та відображає тяжкість вчиненого злочину. Ступінь вини має беззаперечне практичне значення при визначенні ступеня покарання. У цьому випадку вона відображається в свідомості особи, її волі та бажанні вчинити суспільно небезпечне діяння, яке може вплинути на функціонування кредитно-фінансової системи. Вона та свідомість і є основними важелями, що визначають характер і форму поведінки людини в кожному конкретному випадку.

Мотив злочину – це спонукання до вчинення злочину, а мета – уявлення про його суспільно небезпечний наслідок, про цю шкоду, що усвідомлює винний, яка настане для охоронюваних кримінальним законом відносин і, проте, є для нього бажаною [4, С. 182].

На думку Н.С. Понамарьова, мотив – це спонукання, керуючись яким особа проявила рішучість вчинити злочин. Він певним чином характеризує особу злочинця і його соціальну позицію,

свідчить про ступінь суспільної небезпеки діяння й особи, яка його вчинила [5, С. 68].

Щодо мотиву, то закон про кримінальну відповідальність не передбачає його як обов'язкову ознаку злочину, передбаченого ст. 199 КК України. Мотиви при вчиненні злочину, передбаченого ст. 199 КК України, можуть бути різними і на кримінально-правову кваліфікацію діяння не впливають, проте їх встановлення є необхідним під час проведення досудового слідства та судового розгляду кримінальної справи. Кримінально-правове значення цієї ознаки суб'єктивної сторони враховується при характеристиці особи та ступеня її вини; мотив вказує на негативне ставлення особи до основних соціальних цінностей; впливає на ступінь тяжкості злочину, а через нього на індивідуалізацію покарання в межах санкції даної статті.

Потрібно сказати, що вважаючи мотив причиною психології, думки вчених розходяться в тому, які саме фактори слід вважати механізмами волі людини, а відтак і мотивами. Одні зазначають, що мотивом є єдиний фактор – потреби особи, що представляють собою ту потребу, яку в будь-чому відчуває людина в певній ситуації, і суб'єктивно перенесені у вигляді потягу та бажання. Інші ж, признаючи потреби головним фактором поведінки особи, не виключають існування й інших спонукань.

Зокрема Ю.В. Солопанов та Н.С. Пономарьов вважають, що при збуті фальшивих грошей вищий переслідує саме корисливу мету, але жодних аргументів в обґрунтування цього висновку не наводять.

Тобто, відмінність між метою та мотивом полягає у тому, що вони по-різному характеризують вольовий процес. Мотив злочину відповідає на питання, чим керується особа, яка чинить злочин, мета ж злочину визначає спрямованість дій, результат, до якого прагне особа [6, С. 124].

Вважаємо, що у більшості випадків мета збуту і корисливий мотив – взаємозв'язані і взаємообумовлені сторони єдиного вольового процесу, що відображають різні етапи аналізованого злочину. Збут завжди передує і найчастіше завершується отри-

манням вигоди, так само як і корисливий мотив зумовнює мету збуту підробок, що переслідується при їх виготовленні. Корисливий мотив може мати різний вираз. Це і бажання отримати матеріальне благополуччя, і прагнення позбавитися боргу та інше, але суть при цьому залишається одна – отримання матеріальної вигоди.

Якщо ж мотиви та мета участі при вчиненні злочину, передбаченого ст. 199 КК України, групою осіб є спільними для кожного члена такої групи, то проблем з кваліфікацією такого діяння немає. Складніше із ситуацією, коли члени групи (або один із них) беруть участь у вчиненні посягання з іншим мотивом, ніж у організатора, підбурювача чи пособника. При вирішенні питання про кваліфікацію вчиненого зазначеними суб'єктами діяння, на нашу думку, слід виходити з того, що як мотив, так і мета участі у вчиненні злочину (у цьому випадку – групового) можуть бути визнані обставинами, які характеризують виключно особу їх носія. Тобто, на практиці при кваліфікації такої ситуації часто нехтують точним визначенням даних елементів (мотиву та мети) щодо кожного конкретного суб'єкта злочину. Необхідно завжди застосовувати принцип індивідуальності та особистого підходу до визначення суб'єктивної сторони злочину.

Поряд з мотивом і метою у ряді випадків враховується й емоційний стан особи, яка вчинила злочин. Проте, не всі емоції (почуття, хвилювання) можуть мати кримінально-правове значення. До суб'єктивної сторони складу злочину входять лише ті емоції (хвилювання), що впливають на характер суспільної небезпеки цього діяння. Це, зокрема, стан сильного душевного хвилювання, викликаний неправомірною поведінкою потерпілого, – так званий стан "фізіологічного афекту".

Афект – це сильне душевне хвилювання, під час якого вчинюється злочин. Стан афекту обмежує контроль особи за своєю поведінкою, але не виключає його повністю. Оскільки особа в стані афекту здатна усвідомлювати свої дії і керувати ними, вона несе відповідальність за ці дії [6, С. 124].

грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї не може бути вчинене у стані афекту, бо цей злочин вважається тривалим, а стан афекту – короткотривале душевне хвилювання.

Висновок: Злочин, передбачений ст. 199 КК України, може бути вчиненим лише із прямим умислом. Враховуючи те, що склад цього злочину є формальним, а також те, що в диспозиції ч. 1 ст. 199 КК України є вказівка на мету як на конститутивну ознаку виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну підроблених грошей, державних цінних паперів, білетів державної лотереї, виключається можливість вчинення цього злочину з непрямым умислом або з необережності. Прямий умисел фальшивомонетництва полягає в усвідомленні особою факту вчинення діяння, передбаченого ст. 199 КК України, та його суспільної небезпеки і у бажанні його вчинити. Зміст прямого умислу при вчиненні злочину, передбаченого ст. 199 КК України, полягає в усвідомленні особою предмета злочину, тобто того, що вона вчиняє незаконні дії з підробленими грошима, державними цінними паперами та білетами державної лотереї, і в усвідомленні всіх ознак об'єктивної сторони цього злочину, тобто в усвідомленні своїх дій (виготовленні, зберіганні, придбанні, перевезенні, пересиланні, ввезенні в Україну, збуті), а також у бажанні вчинити такі дії.

Мета збуту є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну зазначених предметів. Відсутність мети збуту при вищезазначених діяннях свідчить про відсутність складу злочину передбаченого ст. 199 КК України.

Закон про кримінальну відповідальність не зазначає мотив як обов'язкову ознаку злочину передбаченого ст. 199 КК України. Мотиви при вчиненні злочину, передбаченого ст. 199 КК України, можуть бути різними і на кримінально-правову кваліфікацію діяння не впливають, проте їх встановлення є необхідним під час проведення досудового слідства та судового розгляду кримінальної справи. У більшості випадків виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з ме-

тою збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї вчиняється з корисливих мотивів. Але така вимога не є обов'язковою, оскільки збут може здійснюватися й на безвідплатній основі з некорисливих спонувань.

Використана література:

1. Кримінальне право в законодавстві України. Частина Особлива: Курс лекцій / За ред. М.Й. Коржакського. – К.: Атіка, 2001. – 544 с.
2. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. – 3-є вид., переобл. та доповн. / За ред. М.І. Хавронюка. – К.: Атіка, 2004. – 1056 с.
3. Кримінально-виконавчий кодекс України (станом на 5 січня 2008 року). – К.: Весес, 2007. – 64 с.
4. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник / М.І. Бажанов, Ю.В. Бауш, В.І. Борисов та ін.; За ред. проф. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 2-е вид., перероб. і допов. – К.: Юриком Інтер, 2005. – 480 с.
5. Пономарьов Н.С. Уголовно-правовые средства борьбы с изготовлением и сбытом поддельных денег и ценных бумаг: Учебное пособие / Под ред. доц. Л.К. Малахова. – Горький: Горьковская высшая школа МВД СССР, 1988. – 96 с.
6. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник / Ю.В. Александров, В.І. Антипов, М.В. Володько та ін. – Вид. 3-є, перероб. та допов. / За ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. – К.: Юридична думка, 2004. – 352 с.

М.С. Юрик

курсант 35 навчального вводу
(Херсонський юридичний інститут

Харківського національного університету внутрішніх справ)

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ВИКОРИСТАННЯ ЦИФРОВОЇ ФОТОГРАФІЇ В ХОДІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ

На даний час у нашій державі вчиняється дуже багато злочинів на які в обов'язковому порядку виїжджає слідчо-оперативна

група, обов'язком якої є фіксація слідів, речових доказів зачеплених злочинцем та наслідків учиненого злочину. Основним засобом фіксації огляду місця події виступає протокол, до якого подаються матеріали зафіксовані технічними засобами (одним із яких є фотографія).

Фотографування при проведенні ОМП та інших слідчих дій проводиться звичайними фотоапаратами з обов'язковим приєднанням до фототаблиці негативів, але зараз також проводять фіксацію слідчих дій також із застосуванням цифрових фотоапаратів. КПК України не містить норм щодо заборони використання цифрового фотоапарату, яке є набагато якіснішим та має ряд інших переваг перед знімками отриманими зі звичайних фотоапаратів. Саме це і стало приводом вибору даної теми роботи.

Актуальність теми встановлюється навколо проблеми застосування цифрового фотографування при проведенні різноманітних слідчих дій та підтвердження правдивості і достовірності даних знімків.

Фотографія у своєму розвитку пройшла певний розвиток. Перша фотокамера (камера-обскура) являла собою світлонепроникну шухляду з отвором у стіні, принцип роботи якої описав у своїх працях ще видатний італійський вчений і художник епохи Відродження Леонардо да Вінчі. У 1835 р. Талботт просочивниці хлористим сріблом папір, одержав на ній знімок вікна свого будинку у вигляді негатива. Потім, приклавши до нього папір, оброблений тим же розчином, він одержав позитивний відбиток. Знімки були далекі від досконалості, але своїм винаходом Талботт довів можливість тиражування відбитків, та дане досягнення було зареєстроване в Парижі лише 7 січня 1839 року, яка і стала офіційною датою винайдення фотографії [7, С. 36].

Відкриття фотозображення, академік Ванілов С. І. порівняв по значенні із книгодрукуванням. Це пояснюється тим, що переважна частина практичних і наукових знань зібрана особою шляхом зорових спостережень. Людство давно прагнуло знайти спосіб отримання зображень, який не вимагав би довгої і виснажли-

вої праці художника. Тільки зорова форма відчуттів забезпечує наочність сприйняття подією навколишнього світу, тому сприйняття фотографічного зображення дуже близьке до реального сприйняття навколишнього світу.

Протягом багатьох століть над удосконаленням і розробкою фотографічної техніки трудилися такі науковці: Жозеф Нісефор Ньпс, Луї-Жак Манде Дагер, Герман Вільгельм Фогелем, Гро, Альфонс Бертільйон, Євген Федорович Бурицький, які здійснили вперше фотографування предметів і невидимих людському оку речовин. Дані досягнення проковзали Дучова А.В., Гапонова Ю.С., Кочісненченко А.Н., Сачевський М.В., Бєлін Р.С та інші.

На даний час фотографія широко використовується в усіх сферах людського життя. Але особливе місце вона займає в слідчій діяльності, адже вона є додатковим засобом фіксації обстановки на місці події і передбачена статтями КПК України: ч. 1 ст. 79, ст. 82, ч. 5 ст. 85, ч. 3 ст. 191, ч. 3 ст. 194, ч. 1 ст. 195 [1].

Одержання фотографії здійснюється звичайним способом, який заснований на фізичних властивостях деяких матеріалів реагувати на зміну світлового потоку і сприймати його, внаслідок чого під впливом хімічних реактивів знімки робляться видимими. Зроблені фотографії із дотриманням таких операційних вимог, не викликають сумніву в кримінально-процесуальній діяльності [5, с. 284].

Та наше суспільство розвивається і з ним удосконалюється і росте інтерес до впровадження цифрового фотографування. При використанні якого не потрібна плівка, тобто не витрачається час на опрацювання фотографії; коли зображення виходять неякісне, фахівець-криміналіст має можливість видалення кадру, який його не задовольняє, тому більшість цифрових фотоапаратів мають функцію попереднього перегляду кадру безпосередньо на дисплеї камери та на екрані комп'ютера, що дає можливість змінювати освітлення або працювати з кадром доки не отримається якісне зображення; робота з електронним зображенням знижує трудові затрати, що робить процес

обробки інформації по істині оперативним і доступним для відстеження всіх процесів, що відбуваються [3, С. 50].

Працюючи з електронними документами відкриваються нові перспективи обробки інформації. Неоспорюваною перевагою цифрової фотографії є можливість швидкого перегляду і розбиття зафіксованої інформації в будь-якій кількості екземплярів. Цифрові фотографії можна негайно переслати по будь-якій адресі використовуючи можливості комп'ютерної мережі "Інтернет" [5, С. 279].

Сьогодні цифрові фотокамери поступово перетворюються в робочий інструмент, а якість отриманих за їх допомогою зображень не поступається якості звичайних цифрових фотографій. Однією з переваг цифрової фотографії являється можливість здійснення повного контролю обробки цифрових зображень в процесі підготовки і виготовлення твердих копій, а також швидкості (оперативності) їх виготовлення. Враховуючи специфіку фіксації і контролю за зображенням, як в процесі зйомки, так і в процесі обробки електронних зображень, можна майже на 100% гарантувати отримання паглядних зображень об'єктів, які знімаються. Чого, як відомо, не можна гарантувати, використовуючи звичайне фото, у процесі отримання якого лежить хімічна обробка матеріалів [5, С. 283].

Експерти, що постійно зітворюються із фотозйомкою при огляді місця події (ОМП) і при здійсненні експертиз, цілком можуть оцінити можливості цифрових фотоапаратів. Так, якщо експерт припускає помилку при зйомці на ОМП, знімки виходять неякісними, внаслідок чого картина місця злочину у фототаблиці буде не повністю відображена. У таких випадках можливість миттєвого контролю якості зображення кадру неопієнна. Там, де потрібна оперативність, дійсно краще використовувати цифрові камери. Що стосується якості зображення, зробленого за допомогою таких камер, то воно цілком підходить для кочорової по іграфії [3, С. 50].

Якість кадру "цифровиків", як і в звичайних фотоапаратах, багато в чому визначається якістю об'єктива. Зазвичай, камери комплектуються об'єктивами з фокусною відстанню біля 5 мм, що

відповідає фокусній відстані 35мм об'єктивів звичайних плівкових камер і фіксованою діафрагмою. Деякі моделі мають об'єктиви з перемінною фокусною відстанню. Сучасні напівпрофесійні апарати оснащуються якісною оптикою з можливістю відключення автоматики і ручного регулювання яскравості, діафрагми і витримки.

Практично всі камери з дисплеями мають досить розвинуті екранні меню, за допомогою яких здійснюється вибір опцій роботи із зображенням. Зняті фотографії зберігаються у флеш-пам'яті камери, обсяг якої від 2,4 до 8 байт. У середньому на 2 Мбайт знаходиться 4 – 10 кадрів з дозволом 1024x768 або 20 – 40 кадрів із дозволом 640x480 мм.

Як ми бачимо, такі характеристики цифрових камер, як оперативність, можливість контролю кадру, в експертній роботі та при роботі слідчого при ОМП просто необхідні [5, С. 279].

Але не дивлячись на кількість переваг перед звичайним фото, в діяльності правоохоронних органів України цифрова фотографія ще не отримала відповідного застосування. На жаль до використання електронного фото в криміналістичній діяльності, відношення практичних робітників, учених-криміналістів неопієнна. Справа у тому, що із застосуванням нових досягнень технічного процесу, паралельно стали можливі питання про правомірність використання даних технічних засобів у розслідуванні. В якості головного аргументу проти застосування цифрових фотографій, висувуються широкі можливості ретування електронного зображення, отриманого сучасною комп'ютерною технікою і програмним забезпеченням.

Проблема виникає у тому, що принцип перетворення оптичного зображення в електронний вид із фіксацією змін його амплітуди на магнітних носіях у звичайних фотоапаратах досить достатньо важкий процес підробки. Цифрові ж системи, що являють собою різновид комп'ютерної техніки, дозволяють значно змінити характеристики і параметри фіксованих об'єктів уже в процесі зйомки. З допомогою цифрових фотокамер можна робити накладання рухомих об'єктів на ілний фон, змінювати візуальні властивості об'єкта уже в момент запису,

не говорячи уже про графічні програми-редактори на звичайних ПК.

Можливості цифрової фотографії набагато більші традиційних кольорових фотографій. Її використання в криміналістичі значно підвищить якість і швидкість розкриття і розслідування злочинів.

Зазначимо те, що фахівцями Російської Федерації розроблена слідча валіза для роботи при ОМП, яка укомплектована усіма необхідними засобами для складання протоколу ОМП разом з фотографіями.

Слідча валіза, обладнана переносним комп'ютером типу "ноутбук", струнним міні-принтером, який має можливість друкувати зображення фотографічної якості; сканером, здатним сприймати 16 мільйонів кольорів і більше; комплектом акумуляторів для комп'ютера; блоками живлення для периферичного обладнання, розрахованого на роботу, як для звичайних електромереж, так і для живлення від акумулятора автомобіля, завдяки чому слідчий може скласти та роздрукувати протокол ОМП. Але він буде мати незвичайний вигляд, тому що, у ньому будуть розташовані фотографії з цифрової камери, яка також входить до комплекту слідчої валізи. Фотографії зносяться у комп'ютер з диска, на яку проводиться зйомка, або за допомогою шнура, який від камери підключається до комп'ютера. Так, рекомендується проводити монтаж знімків у фототаблицю в тій послідовності, у якій проводився огляд і описувалася обстановка, предмети, сліди. Таке розміщення розкриває поетапно вивчення місця події – від загальних уявлень про обстановку, у якій проходило розслідування події, до виявлення і закріплення слідів і деталей, що характеризують цю подію, обстановку. Справа в тому, що такий метод опису місця події з використанням комп'ютера і цифрової камери дуже зручний, це пояснюється тим, що при роздрукуванні протоколу разом із знімками, відначас необхідність складання окремої фототаблиці, а поняті відразу ж на місці події можуть засвідчити правдивість фотографій [4, С. 287].

Можливості цифрової камери на місці події досить великі. Вона дозволяє при проведенні огляду відразу в протокол роздруковувати знімки, а також у комп'ютері "сканувати" папери, та контролювати якість фотознімків і оперативно робити огляд.

Росіяни використовують цифрове фотографування, а також протоколи на місці події складають із застосуванням слідчої валізи. Та наша країна чомусь не застосовує даної практики, хоча усі ми розуміємо, що використання цифрової фотозйомки має можливість швидкого перегляду і роздрукування зафіксованої інформації, і таким способом усуває отримання неякісних фотозображень; робота з використанням електронних зображень знижує трудові затрати, роблячи процес обробки інформації по-істині оперативним і доступним, для простеження всіх процесів, що відбуваються.

У нашій країні в невеликому обсязі також використовують фотографування цифровими фотокамерами, фотознімки з яких приєднуються до протоколів. Але, чи можемо ми поспіяти на дані фотознімки як правдиві, адже негативів які б надавалися до фотографій і їх підтверджувача, не має.

Так, наприклад, у Латвії даної проблеми не існує, оскільки цифрове фотографування при проведенні ОМП та проведенні різних слідчих дій в обов'язковому порядку проводиться цифровими фотоапаратами. І не зважаючи на те, що ці знімки не приєднуються флеш-карти, які б їх підтверджували, дані фотографії вважаються законними оскільки у їх правдивості і достовірності переконаний слідчий [2, С. 4].

Оскільки наше законодавство не містить таких норм, як в у Латвії, то ми пропонуємо вирішити порушену вище проблему таким шляхом:

- впровадити використання слідчої валізи, за зразком російської;
- впровадити цифрове фотографування у слідчу діяльність, як обов'язковий елемент, з приєднанням до знімків флеш-карт або інших електронних носіїв.

Застосування цифрової фотозйомки у діяльності ОВС України потребуватиме великих матеріальних затрат, але практика зможе підтвердити її ефективність та доцільність використання.

Використана література:

1. Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України. – К: А.С.К., 2007. – 383 с.
2. Макете Л.Я. Некоторые вопросы уголовного-процессуального регулирования розыска лиц и оперативно-розыскная деятельность // Использование современных достижений криминалистики и уголовного процесса в борьбе с преступностью: материалы VIII международной межвузовской научно-практической конференции студентов, курсантов и слушателей. – Донецк: Норд-пресс, 2008. – 254 с.
3. Юрик М.С. Проблемы использования цифровой фотографии // Использование современных достижений криминалистики и уголовного процесса в борьбе с преступностью: материалы VIII международной межвузовской научно-практической конференции студентов, курсантов и слушателей. – Донецк: Норд-пресс, 2008. – 49 с.
4. Климчук С.О. Перспективы использования цифровых фотокамер для фиксации процессуальных действий // Использование современных достижений криминалистики у боротьбі із злочинністю. – Донецьк, 2002. – 286 с.
5. Лапый Е.В. Перспективы использования цифровой (электронной) фотографии в следственной практике / Использование современных достижений криминалистики у боротьбі із злочинністю. – Донецьк, 2002. – 278 с.
6. Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Россинская Е.Р. Криминалистика / Под. ред. заслуженного деятеля науки Российской Федерации, профессора Р.С. Белкина. – М.: Издательство НОРМА, 2001. – 971 с.
7. Бирюков В.В. Цифровая фотография: перспективы использования в криминалистике. – Луганск, 2000.

К.М. Яворська
курсант 35 навчального вводу
(Херсонський юридичний інститут
Харківського національного університету внутрішніх справ)

**ОСОБЛИВОСТІ ТАКТИКИ ПРОВЕДЕННЯ ТА ФІКСАЦІЇ
ХОДУ ТА РЕЗУЛЬТАТІВ ВІДТВОРЕННЯ ОБСТАНОВКИ
І ОБСТАВИН ПОДІЇ**

Відтворення обстановки і обставин події є досить важливою слідчою дією, актуальність дослідження якої полягає у тому, що саме при її проведенні ми можемо переконатися у правдивості свідчень певного суб'єкту кримінального процесу, у можливості здійснення певних дій за відповідний період часу, а також у інших ситуаціях при відтворенні яких ми можемо переконатися у можливості їх здійснення.

Відтворення обстановки і обставин події – це специфічна слідча дія, яка не отримала загального визнання, як у теорії так і на практиці. У теорії, тобто у діючому кримінально-процесуальному кодексі, а саме у ст. 194 КК України "Відтворення обстановки і обставин події" – це проведення однієї слідчої дії, хоча на практиці відтворення обстановки і обставин події охоплює, як проведення слідчого експерименту так і перевірку показань на місці події. Тобто, ми спостерігаємо невідповідність діючого законодавства, а саме невідповідність теорії з практикою. Саме через це виникає проблема вибору тактики проведення відтворення обстановки і обставин події, оцінювання отриманих під час його проведення результатів, визначення ролі цієї слідчої дії в процесі доказування. Як відомо у кримінально-процесуальному кодексі Литви слідчий експеримент і перевірка показань на місці події розмежовані, як дві слідчі дії відповідно до статей 204 і 205 КПК Литви. Можливо ми побачимо таке розмежування не лише в проекті, а й в новому КПК України.

Дана слідча дія відбувається у формі слідчого експерименту та перевірки показань на місці події, хоча за своїм цільовим при-

значенням вирішують спільні, однакові хавдання: перевірити достовірність показань, отримання нових доказів для встановлення істини у справі [7, С. 84].

Разом з тим перевірка показань на місці, тобто виїзд чи вихід на місце для перевірки достовірності свідчень підозрюваного, обвинуваченого, свідка або потерпілого має особливості, якими відрізняється від слідчого експерименту.

Слідчий експеримент передбачає проведення слідчих дій у спеціально створених умовах для перевірки і уточнення даних, що мають певне доказове значення для справи. Наприклад, у разі проведення слідчого експерименту для визначення можливості нанести прямий удар пожемо у серце сидячи за кермом автомобіля, слідчий встановлює новий факт: можливість нанесення удару у серце при таких умовах або неможливість проведення такої дії.

Нерідко метою проведення слідчого експерименту є перевірка показань осіб про чутність, видимість, можливість вчинити ту чи іншу дію в зазначений час, встановити повноту дій, що сталися, перевірити можливість проникнути в те чи інше приміщення або витягти через певний отвір ті, або інші речі, предмети, перевірити можливість запалення за певних умов, зазначити місце перебування того хто стріляв, щодо потерпілого та інше.

Рішення про проведення слідчого експерименту приймається на основі зібраних матеріалів справи. Процес прийняття цього рішення передбачає:

- визначити мету;
- визначити умови у яких повинен бути проведений слідчий експеримент;
- визначити учасників експерименту – саме тут виникає питання: "Яку кількість понять необхідно взяти для проведення слідчого експерименту?". Стосовно цього моменту нам нічого не відомо, так як законодавчо кількість понять в даній статті не закріплена, зазначена лише мінімальна кількість понять. І тому слідчий діє на власний розсуд, виходячи із положень проведених

ня даної слідчої дії, завдань, кількості учасників і умов проведення.

- передбачити, які матеріали, технічні засоби та знаряддя будуть при цьому використанні;
- підготування слідчої вахти;
- перед проведенням слідчого експерименту, рекомендується скласти план його проведення, в якому визначати зміст тієї частини показань чи даних, які необхідно перевірити: місце, час, спосіб і порядок проведення, коло учасників, підготовку матеріалів, які необхідно під час його проведення; передбачити заходи організаційного характеру (охорона місця події, зв'язок між учасниками та інше).

В залежності від характеру та змісту дій слідчий може залучити спеціаліста. Тоді цей план розроблює разом із спеціалістом.

Безпосередньо на місці проведення слідчого експерименту підготовча робота полягає в тому, що особа, яка провадить цю слідчу дію:

1. Оцінює обстановку на місці з погляду відповідності їй тій, яка була під час події, що перевіряється. Відомості про можливі зміни в обстановці можна одержати шляхом співставлення дійсного стану речей з тим, що було зафіксовано у протоколі огляду, на планах, фотознімках, або в протоконалах допиту осіб, чи їх показань. Незалежно від того, чи є зміни в обстановці на місці проведення дослідів їй доцільно сфотографувати перед проведенням відтворення (слідчого експерименту). Якщо обстановка на місці виявляється зміненою, то її відтворюють на основі даних, що є в справі.

Досліджуючи теорію і практику слідчого експерименту виникають розбіжності стосовно реконструкції. Таким чином з одного боку слідча реконструкція може бути проведена, як самостійна слідча дія, з другого боку лише, як тактичний прийом розслідування, тобто один з елементів якої-небудь слідчої дії. Тому, ми вважаємо, що реконструкція – це певна дія слідчої, яка є допоміжною і не має самостійного доказового значення.

2. Реконструює змінену обстановку на місці відтворення відповідно до того, якою вона була в період події, що перевіряється, і в такому вигляді [1, С. 62].

3. Готує для дослідів необхідні речові докази, обладнання та інші реквізити.

4. Інструктує всіх учасників слідчого експерименту про те, які дії і в якій послідовності вони повинні виконати за певними, поперед визначеними сигналами. Засобами зв'язку за допомогою яких встановлюють початок здійснення дослідів та його закінчення, можуть бути телефон, сигнати, що подані прапорами, свистками, руками.

Тактичні прийоми відтворення обстановки і обставин події визначаються залежно від мети, виду і змісту експериментальних дій (дослідів).

У процесі проведення даної слідчої дії можна визначити її обов'язкові процесуально-тактичні умови:

- обмеження кількості учасників слідчої дії, так щоб у слідчому експерименті брали участь лише необхідні особи, оскільки зайві учасники ускладнюють організацію і проведення дослідів;

- неприпустимість приниження гідності осіб, які беруть в ній участь та створення небезпеки для їх здоров'я або життя. Неприпустиме провадження дій, які принижують або порушують законні права та інтереси громадян і юридичних осіб, спричиняють фізичний біль та страждання. Саме тому тут необхідно згадати, що Конституція України встановлює: "Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнають в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ст. 3)" [2, С. 4].

Також доцільно згадати, що "... Жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідженням" (ст. 28 Конституції України) [2, С. 11].

- проведення дослідних дій в умовах максимально наближених (подібних) до тих, в яких мала місце подія або факт, що встановлюється.

Забезпечення проведення слідчого експерименту в той самий час доби, в тих самих кліматичних і звукових умовах, при такому самому освітленні, потрібне переважно при перевірці можливості спостерігати або чути якийсь явище (подію).

- проведення безпосередніх активних дій, максимально схожих на ті, які відбувалися в процесі дії (наприклад, при перевірці швидкості якихось процесів, тобто вибирається той же темп, в якому відбувалась дійсна подія).

- багаторазовість повторення (проведення) однорідних дослідів, що є однією з гарантій достовірності результатів слідчої дії

- проведення дослідів в декілька етапів. Взагалі вважається, що ці етапи є умовними, тобто під час проведення слідчого експерименту можливі зупинки на певних етапах для аналізу і фіксації частини досліджуваного явища.

- складання протоколу закріпленого в ст. 195 та ст. 85 КПК.

На нашу думку, вибір конкретного організаційного заходу, визначення кола і послідовності проведення організаційних заходів при підготовці окремої слідчої дії залежить головним чином від складності слідчої дії, ситуації, що склалася на момент розслідування [4, С. 661].

Тепер, перейдемо до заключного етапу, а саме особливості фіксації ходу та результатів відтворення обстановки і обставин події (слідчий експеримент).

Одним із основних способів фіксації – є описовий, тобто складання протоколу відповідно до ст. 195 КПК з додержанням вимог ст. 85 КПК України. Даний процесуальний документ має важливе значення для встановлення істини в справі. Він повинен бути складений так, щоб повно і всебічно зафіксувати все, але те, що стосується самої справи, тобто, щоб не було зайвої, не суттєвої інформації, яка не має значення для даної слідчої дії, щоб кожний, хто ознайомиться з ним, мав би змогу зрозуміти написане та уявити собі обстановку і суттєві обставини досліджуваної події. Протокол складається особою, яка провела слідчу дію. Він складається з трьох частин: вступної, описової та заключної [6, С. 337].

У вступній частині зазначається: місце і дата його складання, посада, звання, прізвище особи, яка провела слідчу дію; прізвище,

ім'я та по батькові і адреси понятих; посада, прізвище, ім'я та по батькові спеціалістів; прізвище, ім'я та по батькові, а також адреси всіх інших учасників відтворення; статті кримінально-процесуального кодексу, з дотриманням яких провадились відтворення, мета проведення слідчої дії.

В описовій частині протоколу слідчого експерименту містяться такі відомості: точне місце проведення слідчої дії; метеорологічні, звукові та інші умови; обстановка (якщо її було реконструйовано, то зазначається, як і на підставі яких даних); розміщення учасників перед початком дослідів; зміст кожного досліду; одержані результати; речові докази.

У заключній частині містяться дані про заяви та зауваження учасників слідчої дії (якщо вони мали місце), про час початку і закінчення відтворення, зазначається, які креслення, фото – і кінозйомка були зроблені, і вміщуються відмітки про попередження учасників відтворення щодо розголювання одержаних даних, а також про те, що всі учасники слідчої дії ознайомились з протоколом і стверджують правильність зроблених в ньому записів. Протокол підписують всі учасники, які були присутні при відтворенні.

Додатковими способами фіксації процесу відтворення обстановки і обставин події є складання планів, тобто вони складаються на підготовчому етапі метою яких є полегшення роботи слідчого, певний прорахунок слідчих дій наперед. На планах бажано памітити маршрут руху із зазначенням його початку та закінчення, проміжні зупинки, місця проведення дослідів.

Також здійснюється фотографування окремих моментів процесу відтворення обстановки і обставин події за правилами службово-оперативної зйомки. Фотозйомка розміщення предметів, учасників слідчої дії, елементи дослідів і їх результатів. В роботі також докладно розглядати і такий спосіб фіксації, як кінозйомка (відеозапис) регулюється ст. 85-2 КПК України. Її виконує спеціаліст, знімає всіх учасників, місце події, зазначається час початку і час закінчення. Після зйомки, запису та виготовлення кінострічки демонструється всім учасникам слідчої дії, про що складається

окремий протокол. Якщо в цьому є потреба може застосовуватись звукозапис відповідно до ст. 85-1 КПК України. Фонограма містить загальні відомості про місце події, час, хто проводить цю слідчу дію, прізвище, ім'я та по батькові осіб, які беруть у цьому участь, та як в протоколі відбивається весь хід дії. Про застосування звукозапису повідомляються всі учасники слідчої дії, та складається окремий протокол.

При розслідуванні злочинів часто виникає і потреба в перевірці показань на місці події. Ця слідча дія є не обов'язковою, тобто у необхідності її проведення слідчий вирішує за внутрішнім переконанням, а саме коли допитус особу, чи то потерпілу, свідка чи обвинуваченого (підозрюваного) і бачить підстави для її проведення. Мета цієї слідчої дії полягає у перевірці достовірності отриманої інформації під час детального допиту, а саме у співставленні показань з тим, що в дійсності є на місці події, про яку йде мова в показаннях [5, С. 64].

Можна сказати, що перевірка показань на місці події є певним продовженням допиту осіб. Особливість цієї дії полягає у тому, що вона повинна провадитися на тому самому місці, де відбулась подія. Не можуть мати доказового значення результати перевірки показань в іншому, навіть максимально схожому місці. Можна сказати інакше, якщо місце, про яке йде мова у показаннях, перестало існувати, дана слідча дія не може бути проведена. Здійснення перевірки показань на місці події в залежності від участі суб'єкта треба класифікувати на обов'язкову і ту що повачиться за згодою. Перевірка показань підозрюваного або обвинуваченого при виїзді або виході на місце можлива за умови їх добровільної згоди, оскільки давати пояснення і показання згідно зі статтями 73 – 74 КПК України – це право підозрюваного і обвинуваченого, а не обов'язок. Що ж до свідків, то їх участь у даній слідчій дії – їх обов'язок, і відмова від нього, як і дача в ході виконання цієї слідчої дії завідома не правдивих відомостей, має тягти за собою наслідки, передбачені в законі за відмову або ухилення від показань і за дачу завідомо не правдивих показань, тобто кримінальну відповідальність згідно з ст. 71 КПК і ст. 384, 385 КК України. Потерпілий несе кримінальну відповідальність за дачу заві-

домо не правдивих показань при виїзді або виході на місце відповідно до ст. 72 КПК і ст. 384 КК. Відмова потерпілого від участі у відтворенні обстановки і обставин події дорівнюється до відмови від дачі показань, за що він кримінальну відповідальність не несе [3, С. 208].

Так, тактичні умови проведення перевірки показань на місці події полягають у наступному:

- Показання перевіряються на тому самому місці, де відбулась безпосередньо подія;

- Перевірка можлива, коли особа з точністю може вказати і пам'ятася: де, в якому саме місці відбулась дана подія, маршрут до нього;

- Виключити будь-який вплив на особу показання якої перевіряються або уточнюються на місці;

- Якщо перевіряються показання кількох осіб щодо однієї і тієї самої події, кожна з них виводиться на місце окремо. Групова перевірка показань двох або більше осіб одноразово втрачає будь-яке доказове значення.

Як і будь-яка слідча дія потребує фіксації, а саме оформляється безпосередньо у протоколі відповідно до вимог статей 84, 85, 85-1, 85-2, 194, 195 КПК України, тобто за загальними вимогами. Деякі особливості, порівняно з протоколами інших слідчих дій, має описова частина протоколу. В ній містяться відомості про порядок проведення перевірки показань на місці, зокрема про те, в якій послідовності обвинувачений чи інша особа показували різні предмети і які пояснення вони при цьому давали, про спосіб і маршрут руху. Якщо використовувався транспортний засіб, то навести відповідні відомості щодо цього. Використовується кінозйомка, відео- і звукозапис, кіно-, відеострічка і фонограма, після переглядається учасниками слідчої дії, упаковуються і долучаються до протоколу і в такому вигляді зберігаються у справі.

Але на жаль відтворення обстановки та обставин події проводиться, як одна слідча дія, як приклад можна привести наступне:

20.09.2008 р. о 22 год. 00 хв. була здійснена крадіжка товарів із магазину "Капоша", який знаходиться за адресою: м. Щюру-

пинськ, вул. Нижня 66. В результаті чого, потерпіла особа зазнала матеріальної шкоди на загальну суму 5000 (п'ять тисяч) гривень. Оскільки, тому що крадіжка була вчинена при повнолунні з проведенням цієї слідчої дії необхідно було чекати певний проміжок часу. Чи будуть у такому разі свідчення свідка об'єктивними доказами, якщо з моменту вчинення даного злочину минуло 6 (шість) місяців? Чи зможе свідок згадати все, що він бачив у ту ніч, навіть в умовах максимально наближених до реальної події?

На основі вище викладеного ми пропонуємо здійснити наступні заходи:

- удосконалити діюче законодавство України, щоб В.О. та О.П. проводилось як дві окремі слідчі дії;

- здійснювати В.О. та О.П. по гарячим слідам.

Використана література:

1. Кінаш О. Організація окремої слідчої дії - умова законності й ефективності розслідування злочинів // Право України. - 2003. - № 2. - 62 с.
2. Конституція України. - К.: Преса України, 1997. - 4, 11 с.
3. Кримінальний кодекс України. - Х.: Одіссей, 2007. - 208 с.
4. Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України. - К.: А.С.К., 2007. - 657 с.
5. Сафронов С. Тактика проведення відтворення обстановки та обставин події при розслідуванні тілесних ушкоджень: її особливості // Право України. - 2001. - № 1. - 64 с.
6. Шепітько В.Ю. Криміналістика. - К., 2001. - 326 с.
7. Ягодінський В. Щодо відтворення обстановки і обставин події // Право України. - 2003. - № 5. - 84 с.

ЗМІСТ

Секція 3

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ФІКСАЦІЇ ДОКАЗІВ
ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ

Исютин-Федотков Д.В. Синонимы в языке закона и языке криминалистики	3
Курин А.А. Современные тенденции развития криминалистической техники	11
Шерман М.І. Проблемні аспекти використання оперативно-технічних засобів у розкритті і розслідуванні злочинів	21
Зотчев В.А., Семенов А.В. Проблемы применения криминалистической фотографии в практике раскрытия и расследования преступлений	26
Муленков Д.В. Цифровая аудиозапись как средство фиксации результатов допроса	34
Герасимов Р.Р. Правові підстави моделювання при розслідуванні злочинів	40
Солдатенко О.А. Кримінально-процесуальне законодавство: тенденції розвитку	44
Пясковський В.В. Тактичні особливості затримання підозрюваних при розслідуванні злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми	50

Санакоєв Д.Б. Вдосконалення діяльності з розкриття торгівлі людьми, вчиненої організованими групами	54
Комаринська Ю.Б. Способи приховування навмисних вбивств на залізничному транспорті	62
Оперук В.І. Загальна характеристика способу скоєння розбійного нападу на банківські установи	69
Александренко О.В. Ще раз до питання про засоби і методи боротьби зі злочинністю	75
Стацак М.В. Напрямки використання отриманої первинної оперативно-розшукової інформації працівниками карного розшуку	80
Каразей О.Г., Исютин-Федотков Д.В. О некоторых недостатках нормативной правовой терминологии в сфере раскрытия и расследования преступлений	90
Бригинець І.Д. Фактори, що впливають на об'єктивність запам'ятовування зовнішнього вигляду об'єкта спостереження співробітником підрозділу ОД	98
Страхова С.В. Взаємозв'язок елементів криміналістичної характеристики вбивств, вчинених з особливою жорстокістю, та їхній вплив на спосіб вчинення даного різновиду злочинів... ..	103
Пропастин С.В. Логико-функциональный подход в установлении самостоятельности процессуальных форм взаимодействия следователя и органа дознания	110
Степанюк Р.Л. Особливості проведення дослідчої перевірки за фактом смерті людини	115
Логінова В.В. Особливості проведення освідчування при розслідуванні тілесних ушкоджень	119
Клевенець Ю.О. Особливості тактики допиту малолітніх потерпілих у процесі розслідування статевих злочинів	125
Омельячук І.М. Особливості підготовчої стадії алгоритму допиту за злочинами у сфері обігу отруйних і сильнодіючих речовин	130

Вацок В.О. Слідчі й процесуальні дії як елементи системи засобів пошукової діяльності слідчого.....	136
Мохонько О.О. Тактичні дії та процесуальні можливості захисника під час обрання запобіжного заходу взяття під варту	141
Афонін Д.С. Тактичні особливості проведення огляду місця події при розслідуванні злочинів, пов'язаних з порушенням права і безпеки руху та експлуатації заміського транспорту	150
Волков О.О. Виявлення доказової інформації при розслідуванні створення, використання, розповсюдження і збуту шкідливих програмних засобів	158
Дуванський О.Ф. Ознаки злочину як складова підстава до порушення кримінальної справи щодо особи	165
Ласуков В.А. Особливості допроса підозрюємих, обвиняємих по ділах о кражах мета госодержанцих предметов	171
Дехтярев Е.В. Особливості производства обыска помещений, занимаемых предприятиями, учреждениями, организациями в неотложном случае.....	178
Головкін С.В. Предмет шахрайства відносно особи в сучасних умовах.....	185
Анапольская А.І. Класифікація способів вчинення та приховування розкрадань грошових коштів, скоєних у сфері використання електронних розрахунків	193
Терехин Д.Г. Выемка материалов кредитного дела в кредитном союзе.....	201
Горбаньов І.М. Побудова алгоритму розслідування порушення авторського права щодо незаконного відтворення та розповсюдження комп'ютерних програм	206
Бірюкова Т.П. Зміст окремих елементів криміналістичної характеристики комп'ютерних злочинів.....	214

Марко С.І., Зотько О.М. Суб'єктивна сторона фальшивомонетництва	220
Юрик М.С. Актуальні проблеми використання цифрової фотографії в ході розслідування злочинів	227
Яворська К.М. Особливості тактики проведення та фіксації ходу та результатів відтворення обстановки і обставин події.....	235

Науково-теоретичне видання

ВІСНИК

Луганського державного університету
внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка

**ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
РОЗКРИТТЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ
ЗЛОЧИНІВ**

Спеціальний випуск № 5

У трьох частинах

Частина 3

Друкується мовами оригіналу

Відповідальний за випуск *В.В. Бірюков*
Технічні редактори *О.О. Валєєва, Т.Г. Белкина*
Комп'ютерна верстка *О.Є. Масалова*

Підписано до друку 26.09.2008.
Папір офсетний. Формат 60x84 1/16. Друк RISO.
Гарнітура. Book Antiqua. Ум. друк. арк. 15,5.
Ум. фарбо-відб. 15,5. Обл.-вид. арк. 14,415.
Тираж 300 прим. Зам. № 52

Редакційно-видавничий відділ Луганського державного
університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка
Друкарня РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка
91493, Луганськ, сел. Ювілейне, вул. Генерала Дідоренка, 4